

Рівненський державний гуманітарний університет

На правах рукопису

КОЧУБЕЙ Алла Володимирівна

УДК (378.007.2) : 39

**ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ
ІНЖЕНЕРІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА**

13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
доктор педагогічних наук,
доцент Джеджула О.М.

Рівне - 2010

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Теоретичні засади гуманітаризації технічної освіти засобами народознавства	
1.1. Постановка завдань дослідження.....	16
1.2. Проблема гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів технічних ВНЗ у вітчизняній і зарубіжній педагогічній теорії та практиці.....	21
1.3. Характеристика особливостей підготовки майбутніх інженерів в умовах гуманітаризації.....	39
1.4. Народознавство – інтегрований засіб гуманітаризації підготовки у ВНЗ технічного профілю.....	51
1.5. Аналіз досліджень процесу гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства в сучасній практиці технічних ВНЗ.....	74
Висновки до 1 розділу.....	94
Розділ 2. Методика гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства	
2.1. Зміст, форми й методи гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.....	95
2.2. Модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ із застосуванням засобів народознавства.....	116
2.3. Критерії та рівні сформованості гуманітарних знань майбутніх інженерів у ВНЗ технічного профілю засобами народознавства.....	155
Висновки до розділу 2.....	161

Розділ 3. Експериментальна перевірка педагогічних умов ефективного застосування засобів народознавства для підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ в умовах гуманітаризації

3.1. Мета, завдання та планування експериментальної роботи.	162
3.2. Дослідження впливу методів і форм гуманітаризації засобами народознавства на якість підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ.....	169
3.3. Порівняльний аналіз впливу засобів народознавства на підготовку майбутніх інженерів у ВНЗ в умовах гуманітаризації.....	180
Висновки до 3 розділу.....	191
Загальні висновки.....	192
Список використаної літератури.....	195
Додатки.....	212

ВСТУП

Динаміка науково-технічних змін у суспільстві, усвідомлення того, що освіта – основа економічної й суспільної заможності, висувають підвищені вимоги до підготовки фахівців у галузі інженерної освіти. В Україні є суперечність між якістю системи технічної освіти й вимогами, що постають перед фахівцями. Майбутній фахівець повинен мати якості, які відображають фахову компетентність (сукупність знань, умінь, навичок і здатність їх використовувати в певній галузі фахової діяльності, уміння навчатись протягом усього життя, здатність орієнтуватись у життєвих ситуаціях; працювати над своїм розвитком), ціннісні орієнтації, соціальну спрямованість. Майбутній інженер повинен бути носієм загальнолюдських і культурних цінностей, прагнути до самовдосконалення.

Класичні зразки науки свідчать, що заспеціалізоване знання не дає вагомих результатів, а за умов сучасного використання телекомунікацій це може призвести людство до духовної кризи. Лише високі чесноти, моральні, духовні, гуманістичні засади технічних наук гарантують розвиток людського суспільства.

Результати досліджень провідних учених демонструють, що гуманітарні науки в підготовці фахівців-інженерів мають вагоме значення, бо покликані розвивати такі якості, як порядність, уміння співпереживати, почуття прекрасного, творче ставлення до освоєння технологій; знайомлять із загальнолюдськими цінностями, дають можливість повною мірою сприймати навколишній світ. У теперішніх умовах останнє завдання стає найважливішим, адже майбутні інженери працюватимуть у «гуманітарному середовищі», де визначальним є людський фактор, де моральні та духовні якості є первинними щодо процесів, характерних бізнес-середовищу. Процес гуманітаризації економічно обумовлений, адже «людина – центральна ланка будь-якого виробництва».

Гуманітаризація підготовки у ВНЗ допомагає збагатити, вдосконалити інтелектуальний і духовний розвиток майбутніх інженерів, адже лише через особистісну зрілість можна досягти професіоналізму. У зв'язку з цим значна увага при підготовці майбутніх фахівців належить гуманітарним предметам, зокрема народознавству. Використання народознавства, синергетичних основ мислення,

котре присутнє в народній творчості, сприятиме створенню найсприятливіших умов для формування інтелектуальної, духовно багатї особистості майбутнього фахівця. Однак під час навчального процесу виникають педагогічні й психологічні труднощі, зумовлені проблемними ситуаціями та незначною кількістю викладачів, підготовлених до викладання дисциплін гуманітарного циклу та народознавства зокрема. Протягом тривалого часу зміст курсу «Народознавство» у ВНЗ ототожнювали з процесом надання інформації про українські народні обряди, звичаї, побут тощо. Такий підхід призвів до формування в суспільстві уявлення, що ця дисципліна - суто інформаційна. Проте кожна людина зазнає того чи іншого впливу народної педагогіки. Народні казки, міфи, прислів'я тощо містять описи педагогічних і психічних явищ, характерів, ситуацій і ін. Народна педагогіка, що складалась упродовж тисячоліть, в умовах сучасного високотехнічного виробництва, складних технологій, нових видів фахової діяльності має обмежену сферу використання – міжлюдські стосунки, які вона вдало регулює. Але народна педагогіка має значний потенціал і для регулювання фахових відносин.

Крім того, швидкий розвиток науково-технічного прогресу привів до зменшення фізичної праці та до попиту на інтелектуальну. Виконати механічну роботу допомагають технічні засоби, але злагоджено працювати в команді, вирішувати технічні проблеми, планувати спроможний реальний, а не віртуальний фахівець. Лише людина прогнозує, корегує дії, спілкуючись з колегами, вдосконалюється професійно та духовно. Звідси виникає проблема, вирішенню якої присвячено роботу: поєднання технічних і гуманітарних знань, відродження загальної технічної культури, яка б базувалась на знанні та примноженні народних традицій; залученні народної мудрості до галузей знань; аналізу важливості внутрішньої гуманітаризації через насичення викладання спеціальних дисциплін народознавчим змістом, який, маючи загальнолюдське значення, притаманний високим зразкам професійної майстерності в сфері інженерних наук. Доцільно, на нашу думку, здійснювати таке насичення підготовки фахівців технічного профілю засобами народознавства. Як засіб гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів пропонуємо інтегровану, багату за змістом і методичними можливостями

різнобічного впливу на когнітивну, емоційно-оцінну та поведінкову сфери студента навчальну дисципліну «Народознавство».

У сучасному суспільстві відбуваються зміни у всіх сферах життя, а тому ринок праці потребує фахівців, спроможних діяти гнучко, швидко реагувати на зміни; мислити глибоко, всебічно, проявляти самостійність у рішеннях. З огляду на це, постає завдання переорієнтації методики викладання спеціальних дисциплін у технічних ВНЗ на ґрунтовне «олюднення» всіх спеціальних знань, якісно вдосконалюючи, додаючи до програмового матеріалу й народознавчий аспект.

Важливість згаданих проблем зумовлюють потребу в ХХІ ст. наукових пошуків педагогів, психологів, науковців, загалом людей, не байдужих до розвитку суспільства в напрямку гуманітаризації вищої технічної освіти.

Перші кроки до гуманітаризації вищої школи було здійснено в 20-і роки ХХ століття українським математиком Т. Грузинцевим. Свій досвід він узагальнив у роботах «Елементи теорії множин» і «Нариси з теорії науки». Його ідеї щодо інтеграції точних і гуманітарних знань випереджали час і до них повернулися лише в 90-х роках ХХ століття. Гуманітарна підготовка студентів у технічних університетах є предметом наукових розробок останніх десятиліть, її досліджували Р. Беланова, Г. Воронка, І. Кузнєцова, С. Романова та ін.

Окремі дисертаційні роботи присвячено гуманітаризації навчання учнів ЗОШ. Л. Клименко досліджував проблему гуманітаризації навчання фізики в загальноосвітній школі при вивченні оптичних явищ; І. Гашенко - педагогічні умови гуманітаризації природничо-наукової освіти старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах України.

Проблеми гуманітаризації на рівні ВНЗ досліджували А. Ярошенко (формування духовних цінностей в сучасній вищій школі засобами гуманітарних наук (соціально-філософський аспект), О. Вознюк (формування системи гуманітарних інтегрованих знань студентів технічних університетів). С. Романова (гуманітаризація професійної освіти у ВНЗ технічного профілю США»).

Гуманітаризації навчально-виховного процесу засобами народознавства присвячені дисертаційні роботи Г. Шах «Підготовка майбутнього вчителя до

виховної роботи засобами народознавства» (1999), М. Генік «Формування морально-етичних цінностей молодших школярів засобами українського народознавства» (2008), О. Столяренко «Виховання гуманності підлітків у позакласній роботі з народознавства» (1996), О. Макаренко «Моделювання навчально-виховного процесу з народознавства у закладах освіти України» (1997). Однак вони стосуються ЗОШ. Ця проблема була предметом наукового інтересу С. Гончаренка, В. Дем'янюк, Н. Заячківської, В. Зелюк, Л. Климента, В. Коротєєва, Е. Левітана, Ю. Мальваного, В. Сидоренка, М. Стельмаховича, В. Шарка, Є. Франків і ін. Навчальний потенціал народознавства не вичерпаний: відбувається пошук не лише виховних, а й навчальних технологій із використанням народознавства, які б сприяли зацікавленості майбутніх інженерів духовно-матеріальною спадщиною українського народу, які б могли трансформувати ці знання у свій внутрішній світ.

На дидактичному рівні проблему гуманітаризації під час навчання досліджували представники вітчизняної та зарубіжної педагогіки (В. Астахова, Г. Бевз, О. Бондаревська, Г. Воронка, М. Каган, І. Козловська, Б. Лихачов, А. Степанюк, А. Фурман і ін.). Б. Лихачов пропонував установа гармонійної рівноваги в навчанні природничо-математичних і гуманітарних дисциплін для розвитку фахівця як духовно-моральної особистості.

В. Астахова наголошувала, що «справжній сенс гуманітаризації освіти полягає не в тому, щоб збільшити кількість годин на одні дисципліни за рахунок інших». Вона вважає, що гуманітаризація освіти – це найефективніший засіб боротьби з бездуховністю й що потрібно послідовно втілювати в життя Концепцію реформування гуманітарної освіти в Україні, яка передбачає кардинальне оновлення підходу до викладання гуманітарних дисциплін у ВНЗ.

Дослідженню гуманізації й гуманітаризації вищої технічної освіти присвячено дисертаційне дослідження І. Кузнєцової (1993). До проблем гуманітаризації професійної освіти у ВНЗ технічного профілю США звертається у своїх дослідженнях С. Романова (1996). Р. Беланова проаналізувала проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти в класичних університетах України та США

(2001). Продовжує дослідження й пропонує формувати систему гуманітарних інтегрованих знань студентів технічних університетів О. Вознюк (2001).

Узагальнюючи погляди дослідників на процес гуманітаризації навчання, зазначимо, що практично всі вони втілені в концепції, яку розробили для загальноосвітніх закладів С. Гончаренко і Ю. Мальований: утвердження духовних цінностей як першооснови освіти й відмова від технократичних підходів; олюднення знань із усіх без винятку предметів як гуманітарних, так і природничо-математичних; формування сприйняття картини світу як цілісної та гармонійної з повноцінним відображенням культури та світу людини; відкритість національної школи для інших культур; органічне взаємопроникнення навчання й виховання; забезпечення комфортного існування людини в біосфері.

Педагогічна наука все більше звертає увагу на проблему гуманітаризації технічної освіти, але можливості гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ досліджено недостатньо. У сучасних технічних ВНЗ надають перевагу вивченню лише технічних дисциплін, а гуманітарному блоку не відведено належного місця або й зовсім ігноруються його можливості. Тому вважаємо, що доповнюючи зміст спеціальних дисциплін, наприклад, засобами народознавства, ми цей процес гармонізуємо, адже підготовка майбутніх інженерів має передбачати крім інтелектуального розвитку, ще й духовне збагачення.

Гуманітаризація підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей у ВНЗ засобами народознавства практично залишились поза увагою дослідників, хоча це актуальна проблема, тому що інженера здавна вважали людиною, яка має не лише фахові знання, але й що він духовно-моральна людина, яка уособлює вищу освіту й культуру нації. Саме на заняттях гуманітарного циклу відбувається збагачення, вдосконалення особистості інженера.

Аналіз наукової літератури, результатів дисертаційних досліджень, комплектів засобів наочності, вивчення досвіду роботи викладачів технічних ВНЗ дозволили нам зробити висновок про наявність суперечностей:

- між потребами суспільства щодо підвищення рівня інтелектуального та духовного розвитку особистості майбутніх фахівців та реальним станом їх підготовки у ВНЗ;

- між значущістю гуманітаризації засобами народознавства і необхідністю її під час фахової підготовки майбутніх інженерів та недостатньою розробленістю відповідного методичного забезпечення;
- між зростаючими можливостями засобів народознавства під час вивчення технічних дисциплін і відсутністю ефективних методик їхнього використання у процесі навчання.

Зазначене вище зумовило зробити вибір теми нашого дослідження **«Гуманітаризація підготовки майбутніх інженерів у вищому навчальному закладі засобами народознавства»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведене в межах реалізації положень Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції професійно-технічної (професійної) освіти, Державної національної програми «Освіта». Дисертаційне дослідження виконане в Рівненському державному гуманітарному університеті та Національному університеті водного господарства та природокористування (НУВГП), воно є складовою науково-дослідної теми кафедри українознавства, педагогіки й психології «Сучасні інноваційні педагогічні технології формування фахівця нового покоління» (протокол № 08 від 06.02 2008).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 06 від 27.01 2006 року), узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 04 від 25.04 2006 року).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов процесу гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі **завдання:**

1. **Проаналізувати** стан дослідженості проблеми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у вітчизняній та зарубіжній психологічній і педагогічній літературі, уточнити сутність поняття «гуманітаризація технічної освіти».

2. *Визначити і теоретично обґрунтувати* педагогічні умови формування інтелектуально розвиненої, духовно багатой особистості майбутнього фахівця засобами народознавства; уточнити сутність поняття «засоби народознавства».

3. *Опрацювати* критерії і рівні сформованості гуманітарних знань у ВНЗ засобами народознавства.

4. *Розробити та теоретично обґрунтувати* модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства. *Створити* навчально-методичне забезпечення для процесу підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.

5. *Експериментально перевірити* ефективність впровадження педагогічних умов гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства у ВНЗ технічного профілю.

Об'єкт дослідження - підготовка майбутніх інженерів у технічних ВНЗ в умовах гуманітаризації навчального процесу.

Предмет дослідження – педагогічні умови гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства.

Гіпотеза дослідження: ефективність гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у технічних ВНЗ засобами народознавства суттєво підвищиться за таких педагогічних умов:

- *забезпечення* інноваційної спрямованості під час підготовки майбутніх інженерів;

- *включення* студентів у спільну продуктивну діяльність з використання народознавчих знань, орієнтованих на підвищення ефективності інтелектуального і духовно-морального розвитку;

- *сформованість* готовності викладачів ВНЗ технічного спрямування до використання засобів народознавства у процесі підготовки майбутніх інженерів.

Методів дослідження:

- *теоретичні:* аналіз і синтез – для вивчення навчально-нормативної документації, психологічної, педагогічної, методичної та спеціальної літератури, навчальних програм і планів, дисертацій і авторефератів, матеріалів конференцій і

періодичних фахових видань з метою визначення стану розробленості та перспектив досліджуваної проблеми; зіставлення – для порівняння різних поглядів учених на досліджувану проблему, визначення напрямів дослідження та понятійного апарату; порівняння, узагальнення досвіду організації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ України; історико-генетичний метод;

- *емпіричні*: усне та письмове опитування, анкетування студентів і викладачів; інтерв'ю, бесіда; спостереження за динамікою процесу гуманітаризації засобами народознавства під час підготовки майбутніх інженерів; тестування; педагогічний експеримент, який дав можливість одержати достовірні дані про якісні зміни в інтелектуальному та духовному розвитку студентів; моделювання процесу гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства; педагогічний експеримент - діагностувальний, формувальний з метою апробації ефективності обґрунтованих педагогічних умов;

- *статистичні*: методи математичної статистики з метою обробки результатів роботи для кількісного та якісного аналізу ефективності розробленої методики.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проводили на базі Національного університету водного господарства та природокористування (НУВГП) міста Рівного, ВНЗ «Надслучанський інститут» міста Березне, Інституту управління природними ресурсами (ІУПР) міста Коломиї, Луцького національного технічного університету (ЛНТУ).

Усього дослідженням було охоплено 898 осіб: 843 студенти, 44 викладачі, 10 експертів. Дослідження проводили поетапно протягом 2004-2009 н.р.

На першому етапі (2004-2006 рр.) вивчено педагогічний досвід та стан гуманітарної підготовки студентів у технічних ВНЗ; з проблеми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства проаналізовано психолого-педагогічну та методичну літературу; обґрунтовано об'єкт, предмет, гіпотезу, завдання та головні ідеї дослідження. Визначено експериментальну базу, обґрунтовано склад учасників експерименту, методику констатувального експерименту; було визначено педагогічні умови забезпечення гуманітаризації процесу підготовки засобами народознавства; з'ясовано роль гуманітаризації у

формуванні особистості майбутнього інженера; проведено констатувальний експеримент.

На другому етапі (2007-2008 рр.) продовжено теоретичні пошуки шляхів розв'язання обраної проблеми дослідження; розроблено пробну систему засобів народознавства, спрямованих на активізацію гуманітаризації навчального процесу, та визначено основні види допоміжних засобів навчальних впливів на гуманітаризацію майбутнього інженера в процесі підготовки. На основі проведеного аналізу якості інтелектуальної, духовно-моральної та етнологічної підготовки визначено критерії та рівні етапів гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів ВНЗ технічного профілю. Обґрунтовано та створено модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства для проведення експериментальної роботи, здійснено планування та проведено формувальний експеримент.

На третьому етапі (2008-2009рр.) Проведено узагальнюючий експеримент. Систематизовано й узагальнено результати дослідження. Проведено кількісну та якісну обробки отриманих результатів. Здійснено теоретичні узагальнення за результатами проведеного дослідження, визначено перспективи подальшого дослідження; проведено заходи для впровадження одержаних результатів в навчальний процес технічних ВНЗ України. Сформульовано загальні висновки роботи та здійснено її мовно-літературне оформлення.

Наукова новизна одержаних результатів:

- *вперше* розроблено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства в умовах гуманітаризації технічної освіти; розроблено модель та методику гуманітаризації процесу підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства;
- *уточнено* підходи до методики вибору та поєднання засобів навчання і виховання на основі особистісного, гуманістичного, синергетичного, аксіологічного, компетентнісного підходів; критерії, показники та рівні сформованості гуманітарних знань у ВНЗ засобами народознавства; систему підготовки майбутніх інженерів в умовах гуманітаризації засобами

народознавства; сутність понять: «гуманітаризація технічної освіти», «засоби народознавства»;

- *удосконалено* процес гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства;

- *набули подальшого розвитку* теоретичні положення педагогічної науки щодо гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у вищому навчальному закладі засобами народознавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та впровадженні в навчально-виховний процес ВНЗ методики гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства; типової навчальної програми з дисципліни «Народознавство», довідника з курсу «Народознавство» для студентів інженерних напрямів, навчально-методичного посібника «Народознавство» для студентів інженерних напрямів, методичних рекомендацій і дидактичних матеріалів з використанням засобів народознавства для викладачів і студентів ВНЗ технічного спрямування.

Матеріали дисертації містять методичні рекомендації для вдосконалення навчальних програм, підручників і посібників із гуманітарних та технічних дисциплін. Створено дидактичні матеріали, які можуть бути використані студентами для написання рефератів, презентацій, есе; курсових і дипломних робіт. Результати проведеного дослідження можуть бути використані викладачами ВНЗ у процесі складання навчальних планів, програм, навчально-методичних посібників для підготовки майбутніх інженерів і підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Основні положення і результати дослідження **впроваджено** у навчальний процес НУВГП м. Рівне (довідка про впровадження № 20 від 05.05.2009), Інституту управління природними ресурсами м. Коломиї (довідка про впровадження № 152-09 від 26.05.2009), ВНЗ «Надслучанський інститут» м. Березне (довідка про впровадження № 14 від 06.06.2009), Луцького національного технічного університету (довідка про впровадження № 18-а від 30.06.2009).

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методичним обґрунтуванням його вихідних позицій; аналізом психолого-педагогічних закономірностей управління гуманітарною діяльністю; застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів, адекватних меті, об'єкту, предмету та завданням дослідження; відповідністю їх рівню сучасного розвитку психолого-педагогічної науки; науково-експериментальною роботою; кількісним і якісним аналізом набутих студентами гуманітарних знань і практичних умінь та навичок під час навчання, організацією педагогічного експерименту відповідно до цілей процесу підготовки й завдань дослідження.

Особистий внесок здобувача - теоретична розробка, обґрунтування й експериментальна перевірка основних ідей та положень досліджуваної проблеми, що здійснено автором особисто.

Серед опублікованих 9 праць дисертантом написані одноосібно 8. Персональний внесок здобувача у праці, опублікованій у співавторстві із З. Шевців, полягає в тому, що у статті «Педагогічні умови застосування методу проектів з метою гуманізації підготовки майбутніх інженерів» здобувач проаналізувала педагогічні умови застосування методу проектів для гуманітаризації та гуманізації підготовки майбутніх інженерів. Наукові ідеї та задуми, що належать співавтору публікації, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення дисертаційної роботи та результати дослідження апробовані на 4 міжнародних та 6 всеукраїнських наукових конференціях:

- *міжнародних*: «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (м. Київ, 2005); «Дидактичні технології у вищих педагогічних закладах» (м. Рівне, 2006); «Актуальні проблеми сучасних наук: теорія та практика - 2006» (м. Дніпропетровськ, 2006); «Проблеми управління якістю підготовки фахівців в умовах інтеграції в міжнародний освітній простір» (м. Рівне, 2009);

- *всеукраїнських*: «Духовно-творчий потенціал студентської молоді: психолого-педагогічні проблеми формування та реалізації» (м. Рівне, 2006); «Гуманітарна освіта та виховання у вищих технічних навчальних закладах»

(м. Дніпродзержинськ, 2006); «Кредитно-модульна система підготовки фахівців для ринкової економіки: стан, проблеми, перспективи» (м. Рівне, 2007); «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховання громадянина» (м. Слов'янськ, 2007); «Проблеми педагогіки вищої школи» (м. Рівне, 2007), «Гуманітарна освіта та виховання у вищому технічному навчальному закладі» (м. Кривий Ріг, 2008)

Також апробація здійснювалася на курсах підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників і під час практичних семінарів і майстер-класів школи педагогічної майстерності; у процесі проведення лекційних, практичних, семінарських занять, керівництва науковою роботою студентів.

Публікації. Основні положення та результати наукового дослідження висвітлено в 9 публікаціях, з яких статей у фахових наукових журналах та збірниках наукових праць, затверджених ВАК України, - 5 (4 одноосібних); 2 статті в збірниках матеріалів наукових конференцій; 1 навчально-методичний посібник; 1 монографія.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків (16 на 98 сторінках), списку використаних джерел (206 найменувань на 18 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 309 сторінок друкованого тексту, з них 194 - основний текст. У тексті міститься 11 таблиць і 7 рисунків.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА

1.1. Постановка завдань дослідження

Проведений аналіз наукових основ гуманітаризації технічної освіти у ВНЗ засобами народознавства вказує на недостатню дослідженість цієї проблеми. Підтверджено, що в педагогічних і психологічних дослідженнях є різні підходи й тлумачення понять гуманітаризації, гуманітаризації технічної освіти, засобів народознавства. Гуманітаризацію й засоби народознавства як наукові категорії розглядали з різних точок зору, беручи за пріоритетні напрями дослідження педагогічні, психологічні, естетичні, виховні й інші положення. Проте результати таких досліджень не були узгоджені з сучасними вимогами до підготовки майбутніх інженерів, значенням духовності, моральності в діяльності фахівців і діючими критеріями перевірки дієвості педагогічних систем. Не повною мірою враховані та чітко не визначені оптимальні педагогічні умови й принципи, що забезпечать результативність процесу підготовки майбутніх інженерів із урахуванням інновацій у розвитку технічної освіти. Практика організації процесу підготовки в технічних ВНЗ і сучасні наукові розробки початку XXI століття з проблем технічної освіти підтверджують необхідність пошуку та використання найкращих рішень для розробки ефективної методичної системи гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства. Одночасно здійснений аналіз стану окресленої проблеми дозволяє зробити такі основні висновки:

1. Оцінка теоретичних положень про сутність гуманітаризації підготовки засобами народознавства, педагогічної діяльності, особистісного, гуманістичного, синергетичного, аксіологічного та компетентнісного підходів до підготовки в технічних ВНЗ є основою для створення теоретико-методичних аспектів процесу гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства.
2. У діяльності ВНЗ є ряд можливостей удосконалення процесу підготовки майбутніх інженерів шляхом застосування засобів народознавства.

3. Спрямований, систематичний розвиток інтелектуальних і духовних властивостей майбутнього інженера забезпечується за реалізації методичної системи, в якій поєднуються традиційні й сучасні форми, методи, засоби навчання.

На основі аналізу розробленості проблеми, загальна наукова мета, що реалізується в дисертації, формулюється так: на основі *збалансованого поєднання* компетентнісного підходу з пізнавально-творчим, впровадження гуманістичного, синергетичного підходів у процесі підготовки; забезпечення інноваційної спрямованості під час підготовки інженерів; включення студентів у спільну продуктивну діяльність з використання народознавчих знань, орієнтованих на підвищення ефективності інтелектуального й духовного розвитку; сформованості готовності викладачів ВНЗ до використання засобів народознавства в процесі підготовки інженерів формувати інтелектуально розвиненого інженера з духовними якостями. Експериментально перевірити педагогічні умови й компоненти моделі гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.

Загальний напрям наукового дослідження деталізується в таких завданнях:

1. Проаналізувати стан дослідженості проблеми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, уточнити сутність поняття «гуманітаризація технічної освіти».
2. Визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування інтелектуально розвиненої, духовно багатой особистості майбутнього фахівця засобами народознавства; уточнити сутність поняття «засоби народознавства».
3. Опрацювати критерії й рівні сформованості гуманітарних знань у ВНЗ засобами народознавства.
4. Розробити та теоретично обґрунтувати модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства. Створити навчально-методичне забезпечення для підготовки студентів засобами народознавства.
5. Експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства у ВНЗ технічного профілю.

Загальна мета дослідження в системі окреслених завдань може бути досягнута за розв'язання ряду часткових завдань, а саме:

1. За результатами аналізу напрямів розвитку технічної освіти виявити усталені сучасні вимоги до фахівців-інженерів і відповідні їм принципи організації процесу підготовки у ВНЗ технічного спрямування.
2. На основі характеристики наявних психолого-педагогічних досліджень визначити стан дослідження проблеми й уточнити сутність і структуру гуманітаризації підготовки засобами народознавства.
3. З'ясувати особливості формування інтелектуально розвиненого й духовно багатого інженера в умовах гуманітаризації навчально-виховного процесу.
4. Виявити й обґрунтувати основні організаційно-педагогічні умови формування інтелектуально розвиненого, морального й духовно багатого інженера.
5. Розкрити методичні шляхи формування інтелектуально розвиненого й духовно багатого інженера під час навчально-виховного процесу.
6. Розробити зміст, структуру й запровадити методику спеціально організованої підготовки для формування інтелектуально розвиненого й духовно багатого інженера та підвищенн кваліфікації викладачів технічних ВНЗ.
7. Створити модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства.
8. Удосконалити діагностичний інструментарій дослідження процесу гуманітаризації в аспекті деталізації та перевірки істинності критеріїв, показників і рівнів сформованості гуманітарних знань у ВНЗ засобами народознавства.
9. Експериментально перевірити розроблену методичну систему формування та розвитку інтелектуально розвиненого й духовно багатого інженера.
10. Розробити й впровадити навчально-методичне забезпечення для процесу підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.

Структурно-логічну схему вирішення основних і часткових завдань дисертаційного дослідження представлено на рис.1.1.

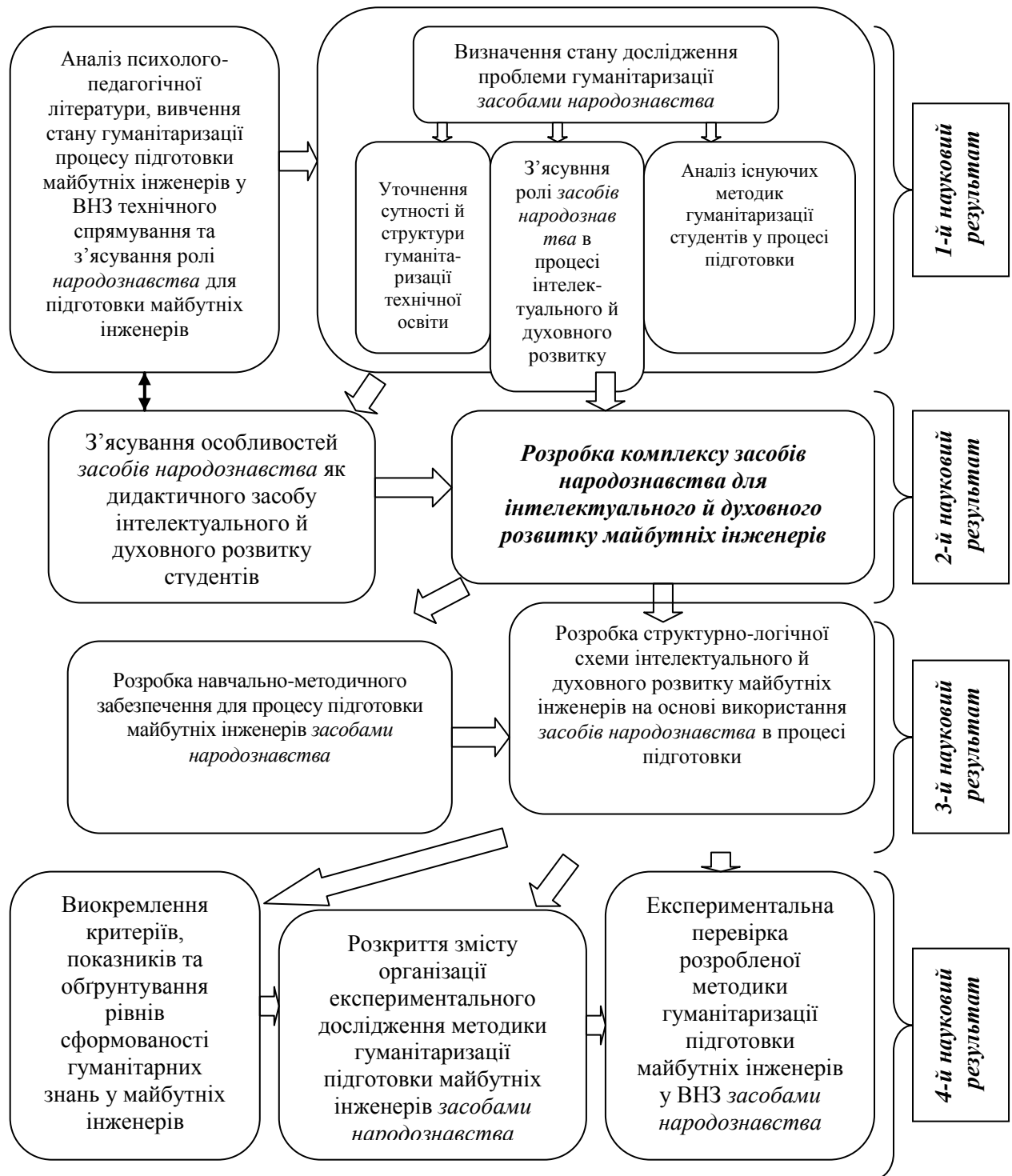

Рис.1.1. Структурно-логічна схема вирішення завдань дослідження

Як бачимо зі схеми, вирішення часткових завдань 1, 2, 3 забезпечує вирішення 1-го завдання - проаналізувати стан дослідженості проблеми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, уточнити сутність поняття «гуманітаризація технічної освіти».

Вирішення часткових питань 4, 5, 6 допомагає в з'ясуванні 2-го завдання дослідження - визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування

інтелектуально розвиненої, духовно багатой особистості майбутнього фахівця засобами народознавства; уточнити сутність поняття «засоби народознавства».

Вирішення часткового завдання 9 забезпечує вирішення 5-го завдання - експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства у ВНЗ технічного профілю. Опрацювати критерії й рівні сформованості гуманітарних знань у ВНЗ засобами народознавства (3 завдання) допомагає вирішенню часткового завдання 3. Вирішення 10 часткового завдання вирішує 4-е завдання - озробити та теоретично обґрунтувати модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства. Створити навчально-методичне забезпечення для підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.

Виявлений ступінь розробленості проблеми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства дозволяє спрогнозувати отримання 4-х наукових результатів. Зокрема, 1-й науковий результат стосується уточнення понять «гуманітаризація технічної освіти», «засоби народознавства» (форма новизни наукового результату – конкретизація, аспект введення нової ознаки: було $A+B; C+D$, а стало $A+B+C+D$); 2-й науковий результат – виявлено й обґрунтовано педагогічні умови підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства в умовах гуманітаризації технічної освіти – передбачаємо отримати для рівня новизни «вперше»; 3-й науковий результат отримаємо за результатами 1-го завдання й 7-го часткового завдання (розроблено модель і методику гуманітаризації процесу підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства); 4-й науковий результат очікується отримати після експериментально перевірки удосконаленої методики гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства (уточнено знання про критерії, показники, рівні сформованості гуманітарних знань у майбутніх інженерів; форма новизни наукового результату визначається сумісним поєднанням засобів, які раніше не поєднували у технічних ВНЗ, а їх використовували окремо, у вигляді нового поєднання: було $X= A+B;C+D$, а стало $A+B+.C+D$).

1.2. Проблема гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів технічних ВНЗ у вітчизняній і зарубіжній педагогічній теорії та практиці

Гуманітаризація освіти (лат. Humanitas – людство, людяність) – переорієнтація освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед – світу культури, світу людини, на формування в молоді гуманітарного й системного мислення; системи заходів, спрямованої на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання, на формування особистісної зрілості учнів, студентів, розвиток їх творчих здібностей [178, с. 468].

Гуманітаризація освіти - передумова духовної безпеки суспільства й переходу від техногенної до антропогенної цивілізації. Але цей процес поки що немає масового характеру. У сучасній вищій технічній освіті зміст гуманітарної підготовки зведено до інформаційної складової гуманітарних дисциплін.

Актуальність проблеми гуманітаризації технічної освіти зумовлена особливостями сучасного розвитку цивілізації, адже зараз особливо відчутний вплив на вищу школу таких негативних явищ, як аморальність і злочинність (хабарництво), що призводить до знецінення освіти, падіння авторитету викладача; росту агресивності, жорстокості, нехтування загальноприйнятими нормами. Аналізуючи ці процеси в сучасному суспільстві, можна дійти висновку, що існує небезпека виростити «бездуховне покоління», не «обтяжене» інтелігентністю, порядністю, яке зневажливо ставиться до культурних та загальнолюдських цінностей, не прагне до здорового способу життя, а лише механічно виконує свої професійні обов'язки.

Вирішити цю проблему, як підтверджує вітчизняний і світовий досвід, можливо за умови оптимізації управління процесом підготовки фахівців, гуманітаризуючи освіту, котра має забезпечити утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей у суспільстві. Гуманітаризація підготовки передбачає насамперед олюднення освіти в цілому, тому важливо зрозуміти наукові та прикладні засади гуманітаризації освіти в технічних ВНЗ.

Проблему гуманітаризації освіти здавна досліджують, тому вона має тривалу історію. Ще в стародавніх літописах Української давньоруської літератури сконцентровано моральні правила, що містять гуманізм, людяність, солідарність [144; 147]. Проблеми гуманізму розглядали в різні історичні епохи по-різному, мотиви людяності, справедливості знайшли відображення у філософії Цицерона [190], Юстина Філософа [61], Тертулліана [148], котрі вважали, що людяність – найвища цінність і її вільний розвиток із урахуванням досягнень освіти, античної культури розглядали як метод її самої й суспільства в цілому.

Історія системи поглядів на людину як на найвищу цінність починається з епохи Відродження. Гуманісти епохи Н. Макіавеллі [144], Т. Мор [127], Т. Кампанелла [74] вперше висунули ідеї «природних прав», оцінюючи будь-який соціальний устрій із погляду відповідності його природі людини. Вони намагалися знайти шляхи поєднання інтересів особистості й суспільства. Просвітителі-гуманісти вбачали самоціль людини в її вільному розвитку на основі освіти, що спиралася б на досягнення античної культури, викликавши цим переворот у культурі й світогляді людей свого часу. Проте жоден філософський напрям не став основою гуманізації, на яку й спирається гуманітаризація освіти.

Г. Сковорода писав: «Що може бути гірше за людину, яка володіє знаннями найскладніших наук, але не має доброго серця? Вона усі свої знання застосовує для зла» [160, с. 189]. Продовжуючи його роздуми, міркуємо, чи має сучасна людина добре серце? Чи можемо стверджувати, що зі зростанням досягнень науки, техніки пропорційно зростає, утверджується гуманізм (людяність) людських істот? Напевно, ні. Навпаки, спостерігаємо парадоксальне явище: людина стає розумнішою, технічно й технологічно грамотною, а її духовність, гуманітарна аура руйнуються. Економічне й науково-технічне багатство руйнує в людині найдорожче – духовність, душевність, людяність [102, с. 93].

Основоположником педагогіки Нового часу став Я. Коменський, усвідомивши, що особистість живе серед людей і має виявляти людяність до них. Він створив «Правила поведінки», якими можемо послуговуватись і тепер, навчаючи майбутніх фахівців: «Підґрунтям моральності є такий настрій людського

духу, в силу якого людині приємно поводитися так, щоб подобатися Богу і добрим людям; юначе, де б ти не був, пам'ятай про те, що ти перебуваєш у присутності Бога, а може, і людей. Тому остерігайся робити що-небудь таке, що непристойно перед величчю божою і ангелів та в людських очах. Хай буде чистим дух твій заради Господа і твоєї совісті; обличчя ж твоє і поведінка, мова і весь зовнішній вигляд будуть чистими і чесними заради ангелів і людей» [83, с. 165].

У час національно-культурного відродження держави зростає значення праць М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, які мають гуманістичну спрямованість. Зокрема, М. Грушевський наголошував, що домінуюче значення для становлення особистості має знання історії, традицій, рідної мови. Моральний «індиферентизм», позиція «моя хата скраю» не годиться; той, хто хоче бути гідним громадянином своєї держави, повинен знайти в собі ці моральні сили. Тому він вважав, що зміст освіти має глибокий розвивальний потенціал [41, с. 109]. Ці думки стосуються й професійної освіти.

Окреслені вище ідеї досліджували вчені Г. Балл, І. Бех, О. Бондаренко, С. Гончаренко, Л. Карамушка, Н. Коломінський, С. Максименко, Ю. Мальований, П. Перепелиця, В. Рибалко та інші. Вагоме значення для нашого дослідження має система цінностей як ядра особистості, розроблена І. Бехом [14]. На його думку, про духовну цінність, про людяність можна говорити тоді, «...коли ставимо питання, заради чого здійснюється діяльність людини, чи в чому сенс досягнення цілей, прагнень, намірів. Тому сфера духовних цінностей містить у собі сенс життя, любові, добра, зла тощо, тобто сенс загальних моральних категорій». Він зазначає, що шлях усвідомлення духовних цінностей вимагає «...складної специфічної роботи щодо когнітивно-емоційної оцінки свого життя. Причому на процес такої морально-психологічної діяльності впливає сутність узагальненості того змісту, що входить до тієї чи іншої духовної цінності...» [14, с. 9].

Інтерес для нашого дослідження становить концентрична ієрархія гуманістичних цінностей навколо понять Людина, Душа, Праця, Знання тощо О. Сухомлинської [169], а також морально-етична класифікація О. Вишневецького [28], який виділяє абсолютні, національні, громадянські, сімейні цінності.

Гуманітаризація освіти – втілення цих цінностей у життя; введення до навчального процесу засобів, котрі б сприяли формуванню в майбутніх фахівців гуманітарного мислення, культури, духовності. Але духовність особистості неможливо розвинути в технічному ВНЗ, якщо цього не розпочнуть батьки ще від народження дитини. Російський філософ І. Ільїн, роздумуючи над питаннями «людяного» в людині, писав: «Хто прагне виховати дитину, той мусить пробудити й зміцнити в ній духовність її інстинкту. Якщо дух у глибині несвідомого буде пробуджений і якщо інстинкт буде вдоволений цим пробудженням, то в житті дитини відбувається надзвичайна подія і дитя впорається з усіма труднощами і принадами майбутнього життя... Але якщо в дитинстві це не станеться, то опісля будь-які вмовляння, докази і переконання можуть виявитися безсилими, тому що інстинкт з усією його величчю, пристрастями й заповзяттям не прийме духу і не зрідниться з ним: він бачитиме в ньому ворога і насильника, почує лише заборони його і завжди буде готовим постати супроти нього і втілити свої бажання» [69, с. 208]. Цей роздум – відповідь на запитання, що у формуванні майбутніх інженерів у ВНЗ є одним із головних? Безсумнівно, що це морально-духовні цінності.

Автори проекту «Гуманітаризація загальної середньої освіти» [47], С. Гончаренко і Ю. Мальований вважають, що гуманітаризація – це прогресивний напрямок у реформуванні змісту освіти й організації навчально-виховного процесу; що вивчення будь-якої дисципліни повинно мати гуманітарний характер. Гуманітарний потенціал мають і спеціальні дисципліни, адже вони формують критично-аналітичну раціональність, яка привчає до пошуку неординарних рішень. Важливо, що гуманітаризація допомагає в самопізнанні як студентам, так і наково-педагогічним працівникам.

Суттєвим аспектом гуманітаризації змісту природничої освіти має бути спрямування його на формування світоглядних і наукових уявлень про себе як об'єкт природи. Гуманітаризація змісту освіти полягає і в його соціокультурному спрямуванні. Під час вивчення природничо-математичних наук варто розглядати повчальні історії про відкриття, знайомити студентів із життям видатних науковців, впливом їх на розвиток цивілізації, в тому числі й на вирішення

гуманітарних проблем [16].

Проект розроблено для середньої освіти, але і в технічних ВНЗ застосовують його під час підготовки майбутніх фахівців. Наприклад, досліджуючи проблему на прикладі Одеського політехнічного університету, гуманітаризацію В. Соколов вбачає у введенні таких предметів, як соціологія, прикладна лінгвістика [162]. У ВНЗ Вінниці, Тернополя, Рівного, Харкова та ін. уже є значний досвід щодо гуманітаризації підготовки фахівців. «На прикладі Вінницького національного технічного університету, - підкреслює академік Борис Мокін, - ВНЗ готує не просто фахівців технічних спеціальностей, а технічну інтелігенцію, а гуманітаризація відносин у суспільстві не може відбуватися без гуманітаризації освіти, адже кожна людина є творцем загальної культури [118, с.7]. Необхідно у ВНЗ технічного профілю аналізувати Концепцію гуманітарної підготовки фахівців і взяти за мету формування студентів із новітнім типом мислення, культури, готовності до інноваційного типу діяльності, що стане адекватною відповіддю на перехід цивілізації на інноваційний тип розвитку [118, с. 6].

Т. Буяльська, аналізуючи процес впровадження проекту Концепції у Вінницькому технічному університеті, визначила складності гуманітаризації технічної освіти: сам по собі процес гуманітаризації навчання не вносить істотних і якісних змін у навчально-виховний процес, у духовну атмосферу ВНЗ; введення гуманітарних дисциплін у межах існуючих навчально-методичних структур і виховних стереотипів погрожує стати черговим формальним заходом; гуманітаризація навчання не може здійснюватись поза межами гуманізації, тим більше. випереджати цей процес [21, с. 3-11].

І. Кузнецова розробила концепцію гуманітаризації вищої технічної освіти: орієнтація діяльності ВНЗ на оптимальне задоволення потреб вихованців у духовному, культурному й моральному розвитку, на гармонійний розвиток їхніх здібностей; підготовка спеціалістів у сфері гуманітарних знань, духовного життя людини й суспільства; відмова від «привілею» окремих дисциплін гуманітарного циклу, забезпечення їх рівності в організаційних питаннях [102].

Проблема гуманітаризації в технічних ВНЗ складна, тому й існують різні,

іноді протилежні підходи й погляди щодо її розуміння й вирішення. Наприклад, Г. Бевз зазначає, що «реальна загроза людству тепер іде не від надмірної технізації, а від патології людських плотей і душ, ...надмірна гуманітаризація може тільки поглибити таку патологію...», «Добре, коли суспільство має всебічно розвинених громадян, які вміють не тільки гарно говорити, співати, танцювати, згадувати славні сторінки історії, а й які можуть забезпечити себе і своїх близьких хлібом насущним». «Тому принижувати роль біологічних, технічних, фізико-математичних та інших негуманітарних наук – дуже небажано» [10, с. 12]

Поділяємо позицію дослідників Р. Беланової [16], С. Белової [11], Г. Воронки [32], І. Кузнєцової [102], Ю. Мальованого [117] щодо гуманітаризації технічної освіти. Вони зазначають, що необхідно сформуванню в майбутнього фахівця важливі особистісні якості й риси характеру, які є основою специфічного способу мислення та імпульсом до повсякденних дій, вчинків, поведінки.

Розмежування гуманітарних і негуманітарних знань призвело до викривленого розуміння ролі гуманітарних дисциплін у формуванні особистості фахівця. Де-факто гуманітарну освіту почали розглядати поруч із технічною як не потрібну галузь знань, а не як галузь, мета якої - формування цілісної особистості. М. Присич зазначав, що перевага інженерно-технічних та господарських сфер діяльності над загальнолюдськими призвела до дегуманізації суспільства й всієї культури [150].

«Технократичне мислення, – зауважує С. Гончаренко, – це світогляд, істотними рисами якого є примат засобу над метою, часткової мети над смислом і загальнолюдськими інтересами і цінностями. Для технократичного мислення не існує категорій моральності, совісті, людських переживань і гідності [37]. Розуміння науково-технічного прогресу як лише технократичного заважає розвитку психіки, сприяє моральному регресу, тому що технічний принцип «мета виправдовує засоби» переносять у сферу моралі, політики, освіти тощо, що дає підстави людині з технократичним мисленням вважати, що це істина, й жити відповідно до цього: «істотно вплинути на цей феномен нашого буття має саме гуманістична переорієнтація вищої освіти і за

структурою, і за змістом» [80].

Проаналізувавши дослідження проблем гуманітаризації в технічній освіті, ми дійшли висновку, що проблема підготовки фахівців технічного профілю набуває особливого значення. Для нашого дослідження вагомим є досвід щодо окресленої проблеми, узагальнений у дослідженнях А. Бахутіна, Л. Бєсова, Ф. Пашкова [8; 13; 123]. У цьому сенсі аналізують співвідношення технічного й гуманітарного знання в інженерній діяльності В. Буслаєв і В. Лагерєв, В. Нікітаєв, С. Петрушов, Р. Петрунева [20; 133; 143, 144].

Довго вважали, що основним під час навчального процесу є розвиток розумових здібностей студента, що враховували під час написання підручників, посібників, навчальних планів і програм, котрими користуються тепер. Але зміст освіти тоді відповідає вимогам гуманітаризації, якщо враховано чуттєвий бік свідомості. Обґрунтовано це положення в дослідженні С. Бондаря [51, с. 19-22]: будова головного мозку несиметрична: права півкуля керує емоціями, ліва – логічним мисленням, тому повноцінно сприймати навколишній світ можна лише розвиваючи різні форми чуттєвого, інтуїтивного пізнання. Це є одним із пріоритетних напрямків процесу гуманітаризації технічної освіти, адже коли права емоційна півкуля недоотримає позитивних подразників, то діяльність її притуплюється, вона атрофується. Тому зміст вищої технічної освіти повинен бути наповнений гуманітарними знаннями.

Вітчизняні та зарубіжні науковці М. Добрускін; Н. Кочерга; Г. Нікітіна; В. Шубін [54; 92; 135; 198] звертають увагу на значення педагогічних, дидактичних і психолого-соціальних аспектів гуманітаризації вищої технічної освіти; на гуманітарне середовище технічного ВНЗ (Ф. Каган) [73] на основі розгляду гуманістичних перспектив технічної освіти (В. Жураковський, В. Леонтьєва) [62; 105]. На думку К. Левківського [140, с. 133-135], гуманітаризація інженерно-технічної освіти покликана формувати розвинену особистість технічного інтелігента. Він виокремлює такі підходи: процес гуманітаризації повинен охоплювати всю освітню систему, спиратися на закладений фундамент засвоєних норм і принципів моралі, загальнолюдських

цінностей; випуск вищою школою фахівців із низькою гуманітарною культурою – наслідок панування в суспільстві безкультур'я, відсутність замовлення держави на інтелект і інтелігентність; ідеологізація суспільних гуманітарних наук призвела до негативного впливу на їх розвиток. Тому сьогодні «головне завдання - змінити їх зміст, звільнити гуманітарні знання від штучних нашарувань, стереотипів, різних ідеологічних схем» [140, с. 134-136].

Узагальнюючи результати наших досліджень, дійшли висновків, що провідні науковці досліджують проблеми кризи технічної освіти й зосереджують увагу на тому, що варто подолати розрив між гуманітарною й технічною культурою, адже він може призвести до створення вузькотехнократичної побудови інженерної освіти та штучного середовища існування людства [32, с. 123]. Постає завдання для технічної освіти – гуманітаризація, яка зумовлена потребою подолати розрив між наукою, культурою, освітою. Н. Кочерга наголошує, що «завдання акредитації вищих технічних навчальних закладів України на міжнародному рівні полягає у відповідності світовим аналогам не тільки інженерної, але й гуманітарної підготовки» [92, с. 74].

За Л. Климашевським і Г. Шестопаловим, гуманітаризація технічної освіти має такі напрями: проникнення гуманітарного знання у зміст природничих і спеціальних дисциплін; насичення історичних фрагментів цих дисциплін ідеями гуманізму; комплексне оволодіння науковими знаннями про людину, включену в технологічні схеми; вивчення гуманітарних дисциплін [4, с. 27].

С. Григор'єва зазначає, що завдання підготовки фахівця у ВНЗ технічного профілю - формувати сучасний світогляд. Абсолютизація чи недооцінка духовного світу людини є одним із чинників неякісної підготовки інженера, лікаря або педагога як у недавньому минулому, так і тепер [46, с. 29]. Гуманітаризація технічної вищої освіти передбачає формування науково-теоретичних основ гуманітаризації в контексті цілісного розвитку освіти, аналіз невирішених її проблем [196] тощо. Чимало науково-теоретичних та практичних досліджень стосуються гуманітаризації вищої інженерної освіти [8;

38], гуманітарного середовища у ВНЗ технічного напрямку [73; 143], концепції гуманітарно-технічної підготовки випускників технічних ВНЗ [20, с. 89-92], гуманітарної оболонки в комп'ютерній технології навчання та гуманітаризації інженерної освіти в умовах інформатизації суспільства [105].

Більшість науково-педагогічних працівників ВНЗ розуміє необхідність покращення якості гуманітарної підготовки фахівців задля подолання розриву між наукою, культурою й освітою, протиставленні технократизму гуманізму, прагнення вищої школи України інтегруватися в зарубіжний освітній процес [150,с.153]. Гуманітарні дисципліни, зазвичай, сприймають як загальнотеоретичні й такі, що не мають прикладного рівня, зв'язку з інженерно-виробничою практикою та технічним проектуванням [53, с. 32].

Концептуальні засади теорії освіти в Україні [87, с. 10-24] передбачають спрямування на гуманітаризацію. Значною мірою це стосується вищої технічної освіти, де існують проблеми щодо подолання технократичного мислення. «При проектуванні змісту професійної освіти майбутнього інженера моделі XXI століття зростає необхідність урахування істотного посилення ролі людського чинника ... сьогодні все більш чітко відбувається формування нової філософії інженерної освіти, відчутні процеси реальної гуманізації та гуманітаризації цілей, змісту і спрямованості інженерної освіти» [173, с. 41].

У сучасному суспільстві актуальною є проблема гуманітаризації підготовки майбутніх фахівців і з таких причин: кардинально змінився суспільний і культурний характер у міжнародному та національному аспектах: існування великої кількості партійних блоків, ринкова нестабільність, економічна та духовна криза тощо; у зв'язку з переходом суспільства на конкурентну основу ділових і побутових стосунків, із кожним роком усе більшого значення набуватиме вміння працювати в команді, співпраця між людьми й країнами, вміння швидко отримувати нову фахову інформацію та безперервна освіта. Отже, примат гуманізму – це об'єктивна потреба людства, що нині, як ніколи, актуалізується глобальними змінами в суспільстві [80, с. 38].

Гуманітарний процес у технічній освіті повільний, складний. У сучасних умовах викладання в технічних ВНЗ важливим є фактор формування інтелектуально-духовного розвитку особистості майбутнього інженера, але фахові знання відокремлені, зв'язки між предметами не встановлюються за допомогою загальнолюдського змісту навчальних дисциплін. На думку багатьох учених, виходом із становища може бути гуманітаризація навчання.

Оскільки гуманітаризація в технічній освіті набуває особливого значення, то виникла потреба визначити основні завдання, принципи, зміст і закономірності гуманітаризації технічної освіти, котрі б цілеспрямовано й ефективно забезпечували процес розвитку й формування майбутніх інженерів, які органічно поєднували б професійну компетентність і моральні чесноти.

У словниках поняття «гуманітаризація» не було висвітлено до кінця ХХ ст. У зарубіжній педагогіці до кінця ХХ ст. було визначено принципи, зміст, мету, завдання гуманітаризації. Наприклад, у США та Канаді основними завданнями гуманітаризації було формування загальнокультурного рівня молоді, розвиток ерудиції та вміння спілкуватися.

У західноєвропейських країнах вважали, що основні завдання гуманітаризації - враховувати культурні й соціальні традиції; визнання важливості науки й технології в національному розвитку; інтегрування знань про природні явища, які здатні дивувати й захоплювати вихованців; розуміння необхідності раціонального використання ресурсів; розвиток потреби жити в гармонії з природою і суспільством [205, с. 396].

У Росії, на думку вчених С. Белової, С. Братченко, Є. Городецької, А. Новікова [11; 18; 39; 136], ідеї гуманітаризації як проблеми становлення цілісної особистості, становлення людського в людині потрібно розуміти як певну систему заходів: розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти; формування особистісної зрілості тих, хто навчається. Поділяємо погляди О. Касьяна щодо технократизації освіти й суспільства, який вважає, що варто гуманітаризувати зміст освіти загалом: «У зміст освіти необхідно включити людське вимірювання», особистісне начало... Гуманітаризувати освіту – значить

зробити її особистісно зорієнтованою, суб'єктивно значущою для кожної людини. Такий підхід має на увазі не лише гуманітарні, але й усі інші науки, які виступають в якості навчальних дисциплін» [75, с. 18-22].

Метою гуманітаризації освіти є зведення до мінімуму наслідків анонімності раціонального пізнання, дискредитованого бездуховністю, що призвело до екологічної та культурної кризи.

Окреслимо наше розуміння сутності поняття «гуманітаризація технічної освіти». *Гуманітаризація технічної освіти* – система заходів під час навчально-виховного процесу, спрямована на використання умов ВНЗ, можливостей кожного предмета; створення найсприятливіших умов для формування інтелектуальної, духовно-багатої особистості з розвиненою загальною та професійною культурою майбутнього інженера.

Сучасна педагогічна думка розглядає педагогічні й психолого-соціальні аспекти *гуманітаризації вищої технічної освіти* [44; 54; 92; 134; 201; 198]. У ВНЗ технічного профілю в процесі підготовки фахівців формується світогляд і інтелект, визначається ставлення до дійсності, до людей. Цей процес пов'язаний із гуманітаризацією освіти. К. Левківський вважає, що поставлене тепер завдання гуманітаризації інженерно-технічної освіти являє собою найближчу, історично обумовлену мету її перебудови, котра має привести до кінцевої загальногуманістичної мети – формування розвинутої особистості. Він виділяє такі підходи: процес гуманітаризації повинен охоплювати всю освітню систему і спиратися на закладений фундамент засвоєних простих норм та принципів моралі, загальнолюдських цінностей; випуск вищою школою фахівців з низькою гуманітарною культурою – наслідок панування у нашому суспільстві безкультур'я, відсутність замовлення на інтелект та інтелігентність; тотальна ідеологізація суспільних наук, як в цілому й гуманітарних, справила негативний вплив на їх розвиток. Тому сьогодні «головне завдання полягає в тому, щоб кардинально змінити їх зміст, звільнити гуманітарні знання від штучних нашарувань, стереотипів, різних ідеологічних схем» [140, с. 135].

Педагогічна наука головним вважає виявлення можливостей, шляхів, методів і засобів гуманітарної трансформації загальнотехнічних дисциплін, а отже, досліджують проблеми кризи технічної освіти й зосереджують увагу на необхідності подолання розриву між гуманітарною і технічною культурою. Цей розрив розширюється, адже окрім вузькотехнократичної інженерної освіти є об'єктивні причини, які пов'язують із сучасним науково-технічним прогресом і розширенням технічної сфери суспільства та штучного середовища існування людства [135, с. 123]. Гуманітаризація вищої технічної освіти потрібна для подолання розриву між наукою, культурою й освітою.

Гуманітаризація технічної освіти має такі основні напрями: проникнення гуманітарного знання і його методів у зміст природничо-наукових і спеціальних дисциплін; насичення історичних фрагментів цих дисциплін ідеями гуманізму; комплексне оволодіння науковими знаннями про людину в технологічній схемі; вивчення самих гуманітарних дисциплін [4, с. 27].

Реалізація мети й завдань гуманітаризації технічної освіти вимагає наукового підходу, тобто врахування об'єктивних закономірностей його перебігу, взаємодії системи чинників, що його детермінують (раціональність, об'єктивність і цілісна картина світу, духовність, культура особистості й глобальне мислення). Науковий підхід до процесу формування особистості майбутнього фахівця передбачає, що дія загальних закономірностей розвитку гуманітарної освіти опосередковується впливом конкретно історичних умов життєдіяльності суспільства загалом і кожного з його членів зокрема.

Однією з головних закономірностей гуманітаризації технічної освіти вважаємо зв'язок гуманітарної підготовки з суспільними потребами особистості та умовами сьогодення. Розвиток суспільства зумовлює зміни, диктує нові потреби й у своїй навчальній системі – у зв'язку з розбудовою незалежної Української держави виникла потреба формування в майбутніх фахівців, окрім професійних знань і національної свідомості, любові до рідного народу, його традицій, історії, культури [30, с.98]. Цим, на наш погляд, обумовлений конкретно-історичний

підхід, який допомагає збагнути й сформувати актуальні на сучасному етапі розвитку українського суспільства завдання гуманітаризації технічної освіти.

Наступною закономірністю вважаємо взаємодію всієї сукупності чинників, якою обумовлений системний підхід, що передбачає розгляд цілісного багаторівневого, ієрархічного, взаємозалежного, детермінованого відкритого процесу в його постійному розвитку. В умовах спеціалізації освіти та формування комунікаційних бар'єрів між людьми системний підхід є основою організації й впровадження в практику такого феномену, як гуманітаризація освіти.

Розвиток особистості майбутнього інженера в гармонії з загальнолюдською й професійною культурою залежить від рівня засвоєння гуманітарної культури.

Гуманітарна культура – це сфера, де об'єктивні закони, не втрачаючи своєї об'єктивності, підпорядковуються гуманним цілям, служать вищим людським цінностям. Історично культура (у тому числі й національна) стає сферою самореалізації, саморозвитку й самосвідомості особистості.

Культура допомагає розвитку особистості тоді, коли активізує особистість, спонукає її до діяльності. Ще однією закономірністю гуманітаризації освіти є взаємозв'язок діяльності й спілкування особистості, яка, на думку Н. Мойсеюк, є механізмом, який дозволяє перетворити сукупність зовнішніх впливів у новоутворення особистості як продуктів розвитку [126, с. 390]. Ця закономірність обумовлює реалізацію в підготовці фахівців діяльнісного підходу, згідно з яким у структурі особистості виникають і закріплюються в першу чергу ті інноваційні утворення, в «конструювання» яких індивід вкладає свої почуття, працю, енергію, конкретну дію, проявляючи цілеспрямовану активність. Отже, особистість майбутнього фахівця формується за умови його реальної діяльності, в процесі якої апробуються відповідні гуманітарні цінності.

Підготовка фахівця має постійно трансформувати духовні процеси особистості в професійні якості. Тому однією з закономірностей гуманітаризації освіти вважаємо вплив на внутрішній світ студента, на гуманітарну сферу (ауру).

Загальні закономірності гуманітаризації технічної освіти обумовлюють реалізацію її принципів. *Принципи гуманітаризації технічної освіти* – це основні

вимоги до діяльності наково-педагогічних працівників, вихідні положення, якими керуються під час підготовки майбутнього фахівця: визначення змісту, форм організації спільної діяльності, методів, засобів тощо.

Серед підходів, дотримання яких у процесі гуманітаризації технічної освіти є важливими, науковцями визначено й охарактеризовано, а нами узагальнено, такі: цілісності (людина має специфічну, родову сутність, яка виражена в триєдності тілесного, чуттєвого й розумового); діалектичного підходу, який враховує єдність протилежностей (людина – цілісність і одночасно «підсистема» - частина соціальної системи; гілка роду); культурологічного підходу (людина – «витвір» національної культури й результат освіти); *етнологічного підходу* (людина – «продукт» національної культури й результат родинного виховання); особистісного підходу (людина – незавершене створіння, яке стає особистістю, котра має внутрішню інстанцію); герменевтичного підходу (людина у взаємодії зі світом і сама з собою (в особистісному вияві) – система специфічних, унікальних знаків (міфологія)); синергетичного підходу (людина – відкрита система, котра самореалізовується й саморозвивається).

Ці принципи знайшли широке відображення та подальшу розробку в теоретичних та практичних пошуках українських вчених, зокрема Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, Н. Коломінського, С. Максименка та ін.

Мета гуманітаризації технічної освіти – сформувані моральні та професійні якості особистості майбутнього фахівця. Мету конкретизуємо через *завдання*: орієнтація діяльності технічних ВНЗ на задоволення потреб студентів у духовному й моральному розвитку, на розвиток здібностей; підготовка фахівців в умовах гуманітаризації технічних знань, духовного життя людини й суспільства; безперервний характер гуманітаризації технічної освіти протягом усього навчання у ВНЗ; співпраця гуманітарних і негуманітарних кафедр для забезпечення комплексної гуманітаризації освіти; зв'язок навчального процесу з позанавчальною діяльністю; розвиток міждисциплінарних зв'язків у гуманітарній підготовці фахівців технічного профілю. Практична реалізація цих завдань спрямована на

формування особистісних рис майбутнього інженера, що містить у собі професійну компетентність і національну свідомість, моральну, трудову культуру.

О. Плахотніченко розглядає гуманітаризацію як необхідний процес у вищій технічній освіті. Кожна цивілізована країна, турбуючись про своє майбутнє, в першу чергу звертає увагу на моральне здоров'я і громадянську позицію молоді. Адже технічний прогрес – це лише технічне вдосконалення реалізації національної ідеї, а сьогодення висуває на перший план ідеали гуманізму, які базуються на просвіті, толерантності, правовій справедливості й духовній красі [118, с. 74].

О. Назарько, А. Мостовая зазначають, що гуманітаризація не складає базу професійному навчанню, але допомагає студентів підвищити загальну ерудицію, розвинути закладену в кожній людині потребу самовираження [118, с. 66].

С. Белова бачить проблему розвитку й освіти людини як проблему становлення цілісної людини, яка здатна до позитивних комунікативних стосунків зі світом і здатна запобігти катастрофі самознищення. Дивлячись на ті жахіття, які людина накликає на себе, розуміємо, що серед причин такого становища можемо назвати традиційну, дисциплінарноцентричну освіту, яка «працює» тільки з «частковою» людиною, залишаючи поза увагою цілісність людини. Освіта, яка орієнтується на зовнішній результат, не спроможна взаємодіяти з внутрішнім світом людини. Нині діюча система освіти продовжує працювати з особистістю за принципом «чорного ящика», орієнтуючись на зовнішній результат [11, с. 27].

Як бачимо, зростає потреба в гуманітаризації всіх сфер людської діяльності, збагачення духовності та моральності кожного та суспільства в цілому, але «втілені підходи до гуманітаризації технічної освіти в Україні практично не вирішили проблем технократизму в підготовці фахівців» [201, с. 30]. Основними причинами такого становища, на думку С. Ставицького, є такі: дотепер нема загального визначення «гуманітаризації», а отже, і єдиної наукової концепції втілення її в технічних ВНЗ. Це призводить до плутанини, а процес гуманітаризації здійснюється на рівні емпіричних уявлень про неї керівників навчальних закладів і найчастіше все зводять до збільшення кількості гуманітарних дисциплін та кількості годин на їх вивчення; процес

гуманітаризації в Україні в останні роки в основному був предметом дослідження соціології, але соціологія акцентує увагу лише на закономірностях розвитку освіти як суспільної інституції, не вивчаючи детальніше змістовний, методологічний бік підготовки майбутнього фахівця. У результаті стався розрив у дослідженні змістовних та процесуальних характеристик гуманітаризації. Подолати це можливо лише об'єднавши зусилля соціологічної науки з науками психолого-педагогічними, а це підштовхнуло б до подолання проблем реформування вищої технічної освіти.

Проблемою є й низький статус гуманітарних дисциплін у технічних ВНЗ. Це зумовлено причинами, серед яких О. Уваркіна [174, с. 183-186] зазначає такі: незадовільний загальнокультурний та естетичний мовнокомунікативний рівень абітурієнтів, наслідки догматичних трафаретів під час викладання гуманітарних наук; на вступних іспитах поза увагою залишається рівень загальнокультурного розвитку абітурієнтів. Очевидно, що формування у студентів технічних спеціальностей знань про сучасний світ, про людину, яка поєднує філософські, економічні, політичні, історичні та соціокультурні аспекти, не забезпечується збільшенням навчального часу на їх вивчення.

Поділяємо думку, що «... великий обсяг гуманітарних знань може чудово вживатися з низькою культурою і бездуховністю їх носіїв. Гуманітаризація освіти вимагає не тільки зміни змісту навчальних предметів, але й вказує шляхи впровадження в навчальний процес прогресивних методів, засобів навчання і формування гуманітарного мислення» [174, с. 184].

Реалії суспільства й перебудова змісту освіти зумовлюють підвищення вимог до професійного рівня фахівця й до гуманітарної спрямованості технічної освіти. Необхідно розробити нові підходи до формування професійної технічної освіти, її змісту, форм, методів, засобів. Система освіти, моральна функція якої в тому, щоб збагатити її гуманістичною культурою, не встигає за технічним прогресом. Щоб протистояти технологізації, вона повинна стати ефективнішою. *Гуманітаризація фахової підготовки майбутніх інженерів*, на нашу думку, це система заходів під час навчально-виховного процесу, спрямованих на формування фахівця

відповідної галузі, який діє, керуючись фаховою логікою, є фахівцем із загальною культурою, якому притаманні духовно-моральні людські якості (творчі здібності, повага до себе й до інших, відповідальність, чесність, доброта та ін.).

Фахівець, який не розуміє своєї внутрішньої сутності й не став «людиною», не може бути, як стверджує Е. Фромм, творцем життя, тому що він ненавидить це життя, «він починає його нищити – це ж, з його точки зору, те ж маленьке чудо, яке до того ж набагато простіше створити» [188].

Підготовку майбутніх інженерів у ВНЗ потрібно розглядати як проблему ролі й місця фахівця в технологізованому світі. А. Менегетті [122] пише, що кругом, де система передує людині, там в кінці кінців перемагає машина. Зможе людство зберегти свою ідентичність і чи не опиниться заручником створених людьми систем?! У зв'язку з цим стає важливим, яку освіту отримає сучасна людина, в якій школі вона буде формуватися як особистість.

За кордоном сучасні науковці теж розглядають процеси гуманітаризації різних профілів освіти. У вітчизняній науковій літературі досліджують освіту в технічних ВНЗ США та технічних ВНЗ Великобританії [52, с.155]. Наприклад, у США у вищих школах управління гуманітарні дисципліни складають 40% навчального часу, а в технічних – 30% (для порівняння, в Україні лише 12%) [46, с. 29].

Досвід університетів США [55, с. 54-57] свідчить, що з 20-х років ХХ ст. у США орієнтуються на гуманістичні тенденції (академічний гуманізм Дж. Елліот І. Беббіт, С. Коллінз, П. Мур, М. Ферстер). Збільшують обсяг вивчення гуманітарних дисциплін, бо вони пов'язані з фаховою підготовкою студента. Під час підготовки бакалаврів у Джорджтаунському університеті в кінці 80-х р. ХХ ст. зі спеціальностей «Маркетинг» і «Фінанси» на гуманітарні дисципліни відводили 40 % навчального часу. Поєднання гуманітарних курсів із спеціальними бачимо на прикладі медичних шкіл США, де викладають курси «Медицина і література», «Філософія медицини». У навчальних планах університету Південної Каліфорнії включено курси «Американське суспільне життя», «Західна культура», «Незахідна культура». У навчальних курсах висвітлюють методологічні підходи до вивчення особистості, культури та суспільства (блоки: література, мистецтво, «Психологія і

поведінка людини», «Навколишнє середовище і поведінка», «Етичні підходи» тощо) [32, с. 55]. Наприклад, методику викладання дисципліни «Людські стосунки» у США було пристосовано до системи навчання в освітніх закладах України [26, с. 125-137].

У сучасній зарубіжній освіті престижним вважають той ВНЗ, де значну кількість годин відведено на вивчення дисциплін гуманітарного блоку незалежно від спеціальності. Інтегративна модель навчального плану - це намагання нормалізувати світоглядну культуру майбутнього фахівця. Це відкриває перспективи для розвитку особистості та відтворення моделі професійної діяльності. Цікавим для вітчизняної освіти є зарубіжний досвід актуалізації аксіологічного потенціалу культурологічного знання. Інструментальне розуміння культурологічної освіти як засобу формування творчої особистості майбутнього спеціаліста поширене у зарубіжній педагогічній теорії та практиці, оскільки воно пов'язане із соціальним замовленням на спеціалістів, здатних до активної творчості в нестандартних професійних ситуаціях у сучасному динамічному світі [194].

На підставі наведених вище тверджень можна зробити висновок, що проблема гуманітаризації технічної освіти актуальна в усьому світі, адже з розвитком науково-технічного прогресу, погіршенням екологічного стану нашої планети, збудженням міжетнічних і міжнародних суперечностей суспільного значення набувають моральні цінності людини [32, с. 121-129].

Аналіз проблеми гуманітаризації вищої технічної освіти показує, що спостерігається прагнення до вдосконалення змісту, форм, методів, засобів гуманітаризації процесу підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ. Теоретично обґрунтовано, що повноцінна підготовка майбутнього інженера можлива лише як результат взаємодії його фахових знань і гуманітарної підготовки, формування рівня культури особистості. Для формування загальної та професійної культури майбутнього інженера-інтелігента необхідна життєва база знань, яка формує цілісну систему фахової підготовки.

1.3. Характеристика особливостей підготовки майбутніх інженерів в умовах гуманітаризації

Мета вищої технічної освіти – формування особистості, яка орієнтується в сучасній політичній, економічній, культурній ситуації, яка здатна до самореалізації; залучення студентів до збереження та пропагування національно-культурних традицій народу; забезпечення високого рівня професійної компетенції; стимулювання до самовдосконалення, самоосвіти; професійну працездатність в умовах жорсткої конкуренції.

Мислення майбутнього інженера формується на базі професійних інженерних дисциплін, мета яких створити, сконструювати, довести творчий задум до реалізації. А це робить інженерне мислення системним і діяльним, що потребує, в свою чергу, врахування екологічних, соціальних, психологічних і економічних наслідків інженерної діяльності.

У процесі навчання не можна обмежуватися накопичуванням знань, необхідно навчити майбутнього інженера спрямовувати знання на своє духовне вдосконалення. Технічне знання не повинне бути тільки інженерним, раціональним, а повинне мати «людяну» спрямованість. Інженерові потрібно зрозуміти, де закінчується технічний прогрес, він мусить відчувати, де починаються моральні аспекти його діяльності й у чому його відповідальність за її результати. Гуманітаризація освіти в технічному університеті повинна привести до того, щоб готували висококваліфікованого фахівця, майбутню розвинену, культурну людину, моральні устої якої не дозволяють бути поганим фахівцем.

Прослідковуємо ряд недоліків технічної підготовки: зміст основних навчальних дисциплін, до яких належить і гуманітарний цикл, не відповідає вимогам сучасності, адже побудова навчального матеріалу має переважно оглядово-інформаційний характер, не відкриває можливостей для передачі особистісно-орієнтованих знань, необхідного життєвого й фахового досвіду; нехтування в процесі фахової підготовки людським фактором.

Тепер до підготовки сучасного інженера висувають нові вимоги, серед яких пріоритету набувають вміння системно вирішувати технічні, інтелектуальні, комунікативні, організаційні та моральні завдання. З огляду на це, потрібно врахувати, що особливістю українського суспільства є втрата духовно-моральних, історичних та культурно-гуманітарних пріоритетів і цінностей. Сучасний прогрес багато в чому обмежив можливості всебічного розвитку людини. На перший план виступила підготовка «вузького» спеціаліста, а це деформує загальнокультурну підготовку людини, призводить до роботизації особистості і як наслідок - в житті не втілюють нові підходи до технічної освіти, не враховується моральна ситуація.

Сучасна технічна освіта не повною мірою використовує потенціал загальногуманітарного циклу дисциплін, а це згубно впливає на формування особистості фахівця, який не достатньо володіє духовною спадщиною українського народу і не має навичок її застосування у сфері своєї діяльності. В умовах жорсткої конкуренції на ринку праці вимоги до професійної підготовки зростають, а гуманітарний комплекс наук конкуренції зі спеціальними дисциплінами не витримує: зменшується кількість годин на викладання гуманітарних дисциплін; вилучають із навчальних планів дисципліни (спецкурси) гуманітарного напрямку; скептичне, зневажливе сприйняття гуманітарних дисциплін у технічних ВНЗ та ін.

Гуманітаризація технічної освіти покликана поєднувати культуру та освіту. Інженер повинен відчувати, де починаються моральні аспекти його діяльності та в чому полягає його особиста відповідальність за її результати.

Від гуманітаризації технічної освіти значною мірою залежить інтелектуальний та творчий потенціал особистості. Гуманітарну підготовку потрібно спрямовувати на формування особистості. А сучасні методи викладання гуманітарних дисциплін у зв'язку з обмеженою кількістю годин не спроможні розкрити важливі проблеми. За нашими дослідженнями, студенти відтворюють те, що їм викладали, але не в змозі використати здобуті знання у новій ситуації. ВНЗ повинен навчати студента мати власну думку, а не лише відтворювати інформацію.

У вищих технічних закладах простежуємо тенденцію до вдосконалення змісту, методів, засобів вивчення гуманітарних дисциплін, адже наші

спостереження свідчать, що повноцінна фахова підготовка інженера можлива за взаємодії його професійних знань і гуманітарної підготовки, формування рівня його культури. Для формування загальної та професійної культури майбутнього інженера необхідна перш за все база знань, яка формує цілісну систему професійної підготовки та складається з підсистем знань різного масштабу.

Склад студентів ВНЗ технічного профілю постійно оновлюється. З першого курсу розпочинається формування фахівців певного напрямку, спеціальності. За Л.Барановською, *складовими моделі фахової підготовки* є: 1.Об'єкт, що вивчається (вчорашній абітурієнт), його індивідуальність. 2.Динамічні характеристики об'єкта – зміни особистості студента з першого до останнього курсу навчання у зв'язку з процесом становлення професійної спрямованості та підготовки. 3. Цілісна система, що вивчається, система підготовки спеціалістів. 4. Конкретний зміст моделі – формування особистості за професійної підготовки, починаючи з першого курсу. 5. Точність визначення та вимірювання особистості, яка залежить від умов розвитку особистості та досвідченості (кваліфікації) викладачів. 6. Спосіб визначення – якісний, переважно феноменологічного рівня, що базується на досвіді викладачів вищого закладу освіти, 7. Головний засіб – професійна спрямованість навчально-виховного процесу [7, с. 84].

Студентський вік найсприятливіший для завершення формування особистості: формується характер, відбувається становлення інтелекту. У студентському віці переосмислюють ціннісно-духовні категорії, «інтереси студентів переходять у площину майбутньої професії. Самостійність дій у студентському віці набирає практичного характеру» [184, с. 32]. Сподівання студентів, як правило, оптимістичні, хоча багато залежить від того, чи вдало обрано майбутню професію, адже це впливає на ставлення майбутніх фахівців до навчання.

Залежно від ставлення студентів до навчання, виокремлюють 3 групи студентів (за М. Фіцулою): 1.Серйозні студенти, які прагнуть до нового, незалежно від галузі знань. Вони вивчають усі передбачені навчальним планом предмети, відвідують гуртки, виховні заходи, читають художню й науково-популярну літературу, переглядають телепередачі, відвідують музеї, театри, виставки тощо,

беруть активну участь у громадському житті закладу й за його межами. 2. Студенти, які захоплюються однією галуззю знань, мають глибокі знання в цій галузі, багато читають, стежать за новинками, усвідомлюючи водночас, що необхідно знати й інші предмети, оволодівати професією, намагаються старанно вчити всі навчальні дисципліни, передбачені навчальним планом. 3. Студенти, які, надавши перевагу певній дисципліні й маючи з цієї дисципліни глибокі й ґрунтовні знання, нехтують усіма іншими. Нерідко вони належать до посередніх або невстигаючих студентів. Саме вони потребують спеціального виховного (гуманітарного) впливу щодо самоосвіти та виховання [184].

Вченими-педагогами обґрунтовано чимало класифікацій груп студентів: залежно від ставлення до навчальних дисциплін (С. Солодухо); з огляду на ставлення студентів до обраної професії (В. Лисовський); за ставленням до навчання, за науковою й громадською активністю, загальною культурою й відчуттям колективізму (Б. Ананьєв).

«До якої б групи не належав студент, за час навчання у ВНЗ він має навчитися поведінки, яка відповідає загальноприйнятим нормам і правилам моралі та права, а також виховати в собі за час навчання здатність учитися. Освоїти сам процес навчання важливіше, ніж засвоїти конкретну сукупність знань, які швидко стають застарілими. Ще важливішим є вміння самостійно здобувати знання, засновані на творчому мисленні» [184, с. 39-40].

Справедливою є думка дослідників стосовно того, що феномен гуманітарності є важливим для розуміння й визначення професійних якостей, адже гуманітарні якості в поєднанні з професійною компетентністю – цілісне інтегроване особистісне утворення, яке позначають поняттям «олюднення науки». Кожна гуманітарна якість: єдність пізнавального, емоційного, професійного, поведінкового компонентів - у різних якостях неоднакова: може переважати той чи інший компонент. Цей факт впливає й на номінацію цих якостей [27, с. 66].

Кожна гуманітарна (духовно-моральна) якість – складна динамічна система. *Серед гуманітарних якостей, які потрібно розвивати під час підготовки майбутнього інженера, виокремимо такі:*

- *Гуманітарна свідомість*. Розуміння студентом того, що він особистість.

- *Гуманітарна гідність*. Переживання студентом позитивного ставлення до себе вимагає такого ж ставлення до інших із огляду на національні цінності. Проте відчуття національної меншовартості, неповноцінності – одне з тих нашарувань у національному характері, яке виникло в період боротьби України за державну незалежність. Ця риса небезпечна, бо людина, яка втратила віру в інтелектуально-духовні сили своєї нації, нездатна прагнути до створення самостійної держави, а отже, й відстоювати її ідеї на світовому рівні. Саме тому необхідно прагнути сформувати в майбутніх фахівців окрім професійної компетентності й національну честь, гідність, гордість за українську націю. Тобто, створити умови, щоб у студента не формувалась така риса української ментальності, як соціопсихологічний і політичний конформізм (Г. Півторак).

- *Гуманітарний обов'язок*. Усвідомлення студентом і переживання залежності від держави, від певної організації, пов'язану з виконанням професійних обов'язків, вимог, які він повинен реалізувати у своїй професійній діяльності.

- *Гуманітарна відповідальність*. Це міра виконання окреслених завдань, переживання наслідків власної діяльності як фахівця. Конкретні форми вияву її – професійна та моральна відповідальність.

Формування гуманітарної відповідальності передбачає добровільний вибір студентом поведінки, що відповідає таким категоріям: обов'язок, ініціативність, дисциплінованість, самостійність, вимогливість, принциповість.

Як зазначає І. Кецик, сформувати відповідальність – означає розвинути здатність до самодисципліни, самоконтролю, самооцінки, навчити підпорядковуватися вимогам суспільства, чинити відповідно до моральних і правових норм [77, с. 92]. Формують відповідальність за допомогою використання методів педагогічного впливу (переконування, навіювання, заохочення, покарання). Застосування їх формує здатність студента до моральних вчинків.

- *Гуманітарна совість*. Допомагає не лише осмислити професійну діяльність, а й емоційно на неї реагувати. Якщо ця поведінка позитивна, то говорять про чисту совість, коли негативна, то про нечисту.

- *Гуманітарна мужність*. Виявляється в діяльності (мужність керівників під час прийняття певних рішень, мужність учених висловити свої інноваційні погляди, мужність студентів довести свою правоту під час дискусії). Ця мужність повинна бути на противагу страху, пов'язаного з інстинктом самозбереження. Її тлумачать як здатність особистості долати страх вольовими зусиллями. Мета гуманітарної мужності – формувати відвагу й мужність не тільки в проголошенні правди, але й здатність протистояти злу в дійовий спосіб [27, с. 71].

- *Гуманітарний досвід* як результат гуманітарної освіти. Він корелює з особистісним досвідом – досвідом вибору позиції. Цей досвід студент набуває, коли навчається «бути» особистістю, оцінювати себе. Духовно-моральним провідником тут може бути гуманітарність як якість особистісного досвіду.

Серед структурних компонентів гуманітаризації фахової підготовки майбутніх інженерів варто виділити такі: пізнавальний; емоційний; діяльнісно-поведінковий.

Пізнавальний компонент містить у собі відповідні педагогіко-психологічні, фахові, соціальні та інші поняття (людина, душа, особистість, фахівець, колектив). Саме пізнавальний компонент – найважливіший структурний елемент гуманітаризації, оскільки обізнаність у цій сфері ускладнює рефлексію «власної гуманітаризації (людяності)»: є вона чи ні, повна чи часткова, інтенсивна чи невиразна. Тому зупинимося детальніше на поняттях та категоріях, що мають своїм структурно-утворюючим центром поняття «гуманітаризація»

Які компоненти гуманітаризації викладачі та студенти вважають основними, дізнались, узагальнивши матеріали їх опитування. Респонденти стверджують, що одним із найважливіших щодо гуманітаризації є поняття «Людина», й тому міркуємо, що в цьому зв'язку майбутньому фахівцеві необхідно з допомогою викладача з'ясувати сутність понять «людина», «душа», «особистість», «фахівець», «колектив». Для студентів 1-го курсу варто, спираючись на їхній досвід, чітко окреслити ці поняття. На нашу думку, з метою з'ясування суті цих понять потрібно звернутися до збірки оригінальних досліджень української ментальності «Українська душа», за редакцією В. Храмова [190]; навчального

посібника «Етнопсихологія», автора А. Львовичіної, [112]; навчального посібника «Педагогіка вищої школи», А. Кузьмінського [103] та ін.

У поняттєво-категоріальному апараті з проблем гуманітаризації центральним є поняття «людина», яке характеризується полісемією. У вужчому значенні воно означає суспільну істоту, яка вирізняється свідомістю, вмінням вербально спілкуватися, виготовляти та використовувати знаряддя праці.

Близьким, але ширшим, є поняття людини як особи, індивіда, персони, постаті, котра є втіленням високих моральних та інтелектуальних якостей.

На наш погляд, основа формування знань майбутніх інженерів про Людину - їх життєвий досвід, пов'язаний із навколишньою дійсністю і, в першу чергу, з життям своєї сім'ї, рідного міста (села), навчального закладу, з працею близьких людей. Доцільно ознайомити студентів з історією української ментальності (додаток А), тому що без ознайомлення з узагальненим психологічним портретом етнічного українця не можливо формувати «людяного» майбутнього професіонала, який зможе працювати в команді (колективі).

Колектив – група людей, які об'єднані спільною діяльністю, інтересами, узгоджено діють для досягнення мети й мають органи самоврядування. Колективи можуть бути одновікові й різновікові. У традиціях народної педагогіки – формування особистості в різновіковому колективі, де старші за віком і соціальним статусом передають свій досвід молодшим, турбуються про їх захист, допомагають долати труднощі. Молодші прагнуть перейняти соціальний досвід старших, відчувають відповідальність перед ними.

Важливо, щоб студенти усвідомили, що колектив – це не натовп, не «потік». Досвід колективного життя – не лише досвід життя поряд із іншими людьми, через колектив кожен входить у суспільство. Сила колективу вимірюється розвитком індивідуальних можливостей кожного студента.

Формування особистості в колективі – важлива закономірність українського національного виховання. За В. Кан-Каліком, особистість – це людина, яка усвідомлює зміст і знання моральних вимог суспільства, здатна самостійно оцінювати власні вчинки й дії навколишніх, яка усвідомлює, що таке обов'язок,

відповідальність, совість, гідність, має тверді переконання, здатна до самооцінки й самовиховання. Гуманітаризація технічної освіти передбачає формування цих рис, котрі необхідно розвивати, удосконалювати, щоб стати фахівцем, тобто особистістю, яка досконало володіє певним фахом, має високий рівень кваліфікації, глибокі знання з певної галузі науки, техніки, виробництва тощо.

До системи понять, які повинен розуміти кожен науково-педагогічний працівник технічного ВНЗ, відносимо поняття «національна ідея», «національна ідеологія», «національні інтереси», «національна ідентифікація», тому що без ознайомлення з узагальненим психологічним портретом етнічного українця неможливо формувати громадянина й фахівця-інтелігента-патріота. Ці поняття має розуміти студентство, й вони мають проявлятися відповідно до віку у всіх найважливіших компонентах гуманітарності.

Як висновок до поданого матеріалу запропонуємо думки студентів 1 курсу механіко-енергетичного факультету НУВГП: ефективність пізнавального компоненту забезпечується, якщо студент знає й шанує рідну мову, історію, національні традиції, звичаї, обряди, національні ідеали; знає українські народні моральні норми життя в сім'ї та суспільстві; має уявлення про етнічний склад населення України; знає найвидатніші досягнення України (від народних знань до сучасних наукових інновацій).

Необхідно враховувати й емоційний компонент гуманітарності, який містить у собі вищі особистісні почуття. В основі гуманітаризації - гуманні почуття: любов до людини, повага та піклування про неї, доброта, співчуття й нелюбов до зла; великодушність. Проведення заходів, спрямованих на формування цих почуттів, повинно охоплювати особистість загалом. Але потрібно бути делікатними, коректними, щоб гуманність не перетворилась на надмірну чутливість.

Для розвитку гуманних почуттів необхідні навчально-виховні зусилля, щоб розвивати в студентів емоційний відгук на переживання іншого. Якщо низька емпатійність (бездумність, черствість, байдужість), то студент і викладач не спроможні відгукнутись на почуття іншого, розділити чужу радість-горе.

Важливий складовий компонент гуманітарності - фахові почуття, тобто ставлення особистості до вчинків співробітників під час своєї фахової діяльності.

Вони міцно пов'язані з моральними, але все ж не рівноцінні їм. До фахових почуттів зазвичай включають повагу до професійних обов'язків, почуття провини за порушення їх; неповагу до порушників трудової дисципліни.

Працюючи зі студентами, викладачами, ми намагалися з'ясувати, яка роль моральних чеснот у підготовці фахівців-інженерів. Професорсько-викладацький склад обґрунтував свої висновки відносно необхідності враховувати духовно-моральні чесноти під час викладання спеціальних дисциплін. Студенти опановують фах, отримуючи знання через різні види спілкування, і вони теж стверджують про позитивну роль врахування під час фахової підготовки моральних чеснот. На їхню думку, важливо, щоб під час занять викладачі згадували про честь, обов'язок, гордість та ін., адже стати кваліфікованим фахівцем можна лише поєднавши ґрунтовні знання з високою моральністю.

Серед моральних чеснот, котрі мають особливе значення для майбутньої фахової діяльності, виокремлюють (за Н. Дяченком) [59, с. 212]: *фаховий обов'язок*, котрий ґрунтується на переконанні в життєвій необхідності узгодження особистих бажань із суспільним обов'язком. Наявність цього почуття – обов'язкова умова високого рівня професіоналізму; *фахова честь* – гідність, авторитет людини, котра займається певною діяльністю, і пов'язані з цією діяльністю моральні заслуги. Фахова честь вимагає від працівника підтримувати репутацію своєї професії, захищати інтереси колективу, до якого він належить. Досягнення та успіхи окремих людей кожної професії формують авторитет професії. Навчаючись у ВНЗ, студентам варто навчитися цінувати обраний фах і захищати його честь; «В умовах ВНЗ честь кожного студента полягає в тому, щоб виховувати в собі високі моральні якості, досягти значних успіхів у оволодінні своєю спеціальністю, долати особисті недоліки. Водночас молода людина не повинна залишатися байдужою до негативного в поведінці своїх товаришів, однокурсників. Адже професійна честь – це честь усієї групи, всіх, хто обрав саме цю професію» [185, с. 2423; *фахова гордість*, пов'язана з переживанням людиною

успіхів. Завдання ВНЗ – формувати в студентів почуття професійної гордості. На кращих українських традиціях знайомити студентів зі здобутками видатних осіб, що працювали чи працюють у певній сфері фахової діяльності. Оволодіваючи фахом, студенти ґрунтовніше вникають у його зміст, проникаються повагою до обраного фаху й до людей, котрі його прославили; *фахова етика* – моральні принципи, пов’язані з поведінкою людини у сфері фахової діяльності. Майбутнім фахівцям варто пам’ятати, що вони самі відповідають за свої вчинки, і кожен їх крок буде морально оцінено. Студентам варто знати моральні вимоги до свого фаху, щоб відповідати цим вимогам.

Найефективніший метод формування в студентів потрібних етичних якостей – особистий приклад викладача, куратора, керівників ВНЗ.

Повага до професійних вимог і обов’язків виникає, коли студент відчуває і розуміє, що вони справедливі, захищають його інтереси та інтереси колективу. Завдяки почуттю відповідальності перед професійними обов’язками, студент аналізує й переживає майбутні вчинки з погляду професійності.

Погоджуємося з Л. Крицькою [101], В. Поплужним [147], що діяльнісно–поведінковий компонент характеризує практичний бік гуманітарності; великою мірою залежить від ситуацій, які складаються під час професійної діяльності. Кваліфікований фахівець, оцінюючи характер відносин у трудовому колективі, обирає доцільну тактику реагування на них, намагається уникнути негативних результатів, діє аби примножувати позитивні наслідки для трудового колективу, добросовісно виконує обов’язки та дотримується професійних вимог – законів.

Гуманітаризація технічної освіти – це вироблення ідеалу фахової діяльності, здатність до діяльності в ім’я своєї родини й розквіту держави. Вона покликана «олюднити» технічну освіту. Один із показників гуманітарної зрілості – збереження рідної мови, досконале володіння нею [86, с. 6]. Незалежно від того, яку спеціальність опановує студент, але засвоюючи рідну мову, він стає носієм національного духу. При цьому «етнічна специфіка полягає не в тому, що виражається, а в тому, як виражається» [77, с. 127].

Важливе місце в змісті гуманітаризації технічної освіти посідає формування міжнаціональних відносин, адже на території України проживає сто тридцять національностей і у вищому навчальному закладі в одній студентській групі можуть навчатися представники декількох із них. З цієї точки зору гуманітаризація формує міжетнічну культуру, яка заснована на загальнолюдських цінностях, які формувалися й розвивалися в результаті взаємного сприйняття, пізнання міжетнічної дружби, що являють собою цілісний організм; є складовою частиною морально–духовного життя, суспільства, особистості студента. Вона передбачає рівень розвитку в єдності таких компонентів: фахові знання; знання культури, своїх національних звичаїв і традицій народу, поруч із яким проживають; якості особистості: чуйність, гуманізм терпимість і співчуття до людей будь-якої національності та віросповідання; справедливість, моральна гідність, товариствськість, шанобливе ставлення до етносів; культура поведінки, що виявляється в гармонії вже сформованих фахово й соціально значущих якостей особистості, що ґрунтуються на нормах моралі, закону, вчинків. Культура поведінки – це моральні вимоги суспільства, закріплені в нормах, принципах, професійних ідеалах засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини [138, с. 34].

Одним із завдань гуманітаризації підготовки студентів є формування гуманності. *Гуманізм* (від лат. *humanus* – людський, людяний) – 1) система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність; 2) в історичному аспекті гуманізм – прогресивна течія західноєвропейської культури епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей [172, с. 7]. Гуманний фахівець бореться проти насильства, жорстокості, приниження гідності, бореться зі споживацьким мисленням. Гуманність виявляється у пошані до батьків і турботі про людей загалом. Серед гуманних рис студента, які необхідно сформувати в студентів, виокремлюємо такі: повага до викладачів, однолітків, ввічливість, коректність, справедливість, щирість, сумлінність, взаємодопомога, висловлювання й відстоювання своїх думок, осудження фальшивості,

несправедливості, нефаховості. Норми моралі полегшують сприймання норм професійних, а моральна свідомість дає можливість усвідомити межу моральної поведінки, за якою розпочинаються аморальні та антипрофесійні вчинки. Високоморальна свідомість спонукає соціально та професійно ціннісну поведінку, застерігає від професійних порушень. Без переживань, почуттів знання – лише знання, які не перетворюються на погляди, переконання, професійні ідеали.

Пріоритетною ознакою студента є працелюбність. Фахову працелюбність характеризують усвідомленням суспільної й особистої значущості праці, інтересом до неї, відповідальним ставленням до всіх її різновидів, старанністю й наполегливістю, організованістю і дисциплінованістю під час будь-якої діяльності; ініціативністю, самостійністю у виокремленні об'єктів діяльності й у її організації, охайністю й бережливістю, прагненням до найвищих результатів, готовність до співпраці з іншими, задоволеннями результатами праці. Працелюбність формується, розвивається як провідний чинник гуманітаризації. Усвідомлення працьовитості як високої моральної цінності – одна з найістотніших свідчень професійної й громадянської позиції людини, її фахової й суспільної значущості.

Отже, зміст технічної освіти в умовах гуманітаризації реалізується через взаємодоповнюючу діяльність викладачів і студентів з метою розвитку в останніх моральних почуттів і професійних рис: повага до людини як до найвищої цінності; активна професійна праця на благо родини й держави; шана й примноження національних традицій народу; прагнення до зміцнення честі й гідності навчального закладу й держави; вдосконалення своїх професійних якостей, а для цього потрібна цілеспрямованість, воля, самовдосконалення; повага до звичаїв, культури інших країн і народів, прагнення до співробітництва з ними.

Проаналізувавши філософську, психологічну та педагогічну літературу, маємо підстави стверджувати, що проблема підготовки в умовах гуманітаризації знайшла висвітлення, але єдиної думки не знайдено. Тому вважаємо, що ця проблема вимагає подальшого дослідження у визначеному нами напрямку.

1.4. Народознавство – інтегрований засіб гуманітаризації підготовки у ВНЗ технічного профілю

Інтеграція тепер уже не нове явище в освіті. К. Ушинському інтеграцією письма та читання вдалося створити аналітико-синтетичний метод навчання грамоти. У 60-х роках ХХ ст. В. Сухомлинський проводив «Уроки мислення в природі». Це один з найвдаліших прикладів інтеграції різних видів діяльності, об'єднаних однією метою. Сьогодні ідея інтеграції змісту навчання приваблює вчених і педагогів у нашій країні і за кордоном. Діють інтегровані програми з етики, народознавства, екології на рівні школи. Наприклад, у Іванківському районному ліцеї в 11 класі проводять інтегроване заняття-діловий практикум, ставлячи за мету розширити знання із теми «Комунікація»; ознайомити з поняттям «дискусія» та методами її ведення; учити практичному використанню отриманих знань; розвивати вміння аргументовано доводити власну думку та підбирати аргументи для визначеної позиції. Для досягнення мети використовують сучасне обладнання: мультимедійний проектор, фліпчарт, ватман, маркери, матеріал для критерійного покеру. Або заняття з геометрії в 11 класі «Об'єми та площі поверхонь геометричних тіл». Мета заняття - систематизувати та узагальнити знання через повторення теоретичного матеріалу та розв'язування прикладних задач. Заняття проводять у вигляді ділової гри «Трудовий ярмарок». Під час гри вихованців ділять на 3 групи, вони «проходять співбесіду» для «влаштування» на роботу до 3 підприємств: Оріхівське житлово-комунальне господарство, ТОВ «Україна-Нова», Селянсько-фермерське господарство «Міраж». Допомагають проводити заняття 6 вихованців, які грають ролі директорів та головних бухгалтерів підприємств. Рецензією є домашнє завдання, матеріалами співбесіди - самостійна робота, виконана на занятті. Самостійна робота складається із задач, які мають прикладний характер. Такі заняття об'єднують у блоки знання з різних предметів, тобто це заняття з елементами інтеграції, на відміну від тих, що побудовані за програмою інтегрованих курсів. Варто розрізняти особливості занять з інтегрованих курсів і

занять з елементами інтеграції змісту 2-х або більше предметів, що за навчальним планом викладають як окремі. Мета таких занять - створити передумови для різнобічного розгляду об'єкта, поняття, явища, формування системного мислення, уяви, емоційного ставлення до пізнання. У дослідженні використовуємо підходи проведення занять з народознавства із елементами інтеграції.

Підтримуємо погляди на інтеграцію наукового знання, запропоновані Р. Гуревичем. Зокрема, він виділив 3 рівні дидактичної інтеграції: перший – асиміляція інструментарію базової науки з тією, що бере участь в інтеграції, кожна з них має при цьому свій науковий суверенітет у навчальному процесі і набуває втілення в понятті міжпредметних зв'язків; другий – синтез наук, що взаємодіють на основі однієї з них, який може бути як частковим, так і повним; третій – рівень цілісності, який завершується формуванням нової навчальної дисципліни, яка має інтегративний характер і власний предмет вивчення.

Педагогічне значення кожної навчальної дисципліни і народознавства зокрема, її роль і місце в навчальному процесі ВНЗ визначають зважаючи на те, якою мірою своїм змістовим наповненням вона відповідає освітньо-виховним потребам суспільства й тими завданнями, котрі поставлені перед технічним ВНЗ.

Зміст вищої технічної освіти, який отримали в спадок, не був придатним для вирішення завдань національно-духовного відродження, тому в останні роки його оновлено: з навчальної літератури вилучено застарілі ідеологічні гасла, проте цього недостатньо, адже негативні явища залишилась, а отже, зміст вищої технічної освіти не відповідає завданням національної вищої технічної освіти. Це зумовило необхідність пошуку таких галузей знань, опанування якими сприяло б національному відродженню. Вважаємо, що такі знання, які допоможуть вирішити це, синтезує в собі народознавство, яке займається вивченням походження народів (етносів), процесу їх розвитку, особливостей традиційного побуту, матеріальної, духовної культури [156, с. 347].

З огляду на педагогічні завдання національної вищої технічної школи, значення українського народознавства в тому, що воно охоплює майже всі

напрями життя народу, складає інтегровану систему знань про навколишній світ, що є основою для формування цілісного світогляду студентства.

Українське народознавство найповніше представляє соціально-культурний досвід нації, адже засвоєння народознавчих знань передбачає опанування не лише певною теоретичною інформацією про мистецтво, науку, техніку тощо, а й практичними, творчими вміннями та навичками. У такому розумінні народознавство (елементи народознавства) - це дієвий педагогічний засіб розвитку інтелекту, духовності, моралі сучасного фахівця.

Проаналізувавши досвід проведення інтегрованих занять у НУВГП, Центрі інноваційних технологій Луганського державного педагогічного університету ім.Т. Шевченка, Національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова, Сквирській школі-ліцей, вважаємо, що застосування народознавства у навчальній роботі підвищує її ефективність, тому закономірно, що проблема застосування народознавчих знань у технічних ВНЗ зайняла належне місце у державних документах про освіту, в яких зазначено, що гуманітарна освіта має забезпечити залучення студентської молоді до «...літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української й світової культури»; «...широке вивчення україно-(народо-)знавства, етнічної історії та етногенези українців, інших народів України».

Пріоритетним напрямком розвитку сучасної технічної освіти України є:

- створення системи національної освіти, системи, адекватної потребам українського державотворення й формування високоосвічених, духовно багатих і морально стійких особистостей. У державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI ст.») зазначено: «Національне виховання в Українській державі має бути спрямоване на формування у молоді і дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури» [50, с. 2].

Вважаємо, що ефективність формування інтелектуальної, національно свідомої, духовно багатого особистості студента значно підвищиться, якщо у ВНЗ буде забезпечено використання педагогіки народознавства; засвоєння

студентами знань про народ, націю; співробітництво викладачів та студентів у виборі методів, засобів навчання; організацію пізнавально-розвивальної діяльності студентів у позанавчальний час.

Створення такої комплексної системи підготовки фахівця передбачає значні зміни в методиці викладання, застосування сучасних форм і методів у системі національної освіти, зокрема у ВНЗ технічного профілю.

У вітчизняній літературно-педагогічній спадщині дослідники наголошують на вдосконаленні процесу національного виховання студентської молоді; стверджують, що відмова від національної ідеї призведе до зубожіння й моральної деградації суспільства. Зокрема, у дослідженнях К. Ушинського ідея народного виховання є провідною. Він вважає, що «справжня любов до батьківщини повинна поєднуватися зі знанням мов, традицій і звичаїв свого народу» [180, с. 124]. В. Сухомлинський наголошував, що «справжнє народження дитини як громадянина, мислячої, натхненної благородними ідеями особистості, трудівника, борця за торжество правди і щастя, сім'янина відбувається тоді, коли дитина відчуває себе часткою народу, і в ній, як сонячний промінь у краплі води, відбивається багатовікова історія цього народу, його велич і слава, його любов і надія» [170, с. 522]. Г. Сковорода, утверджуючи ідеї гуманізму, писав, що виховання і навчання повинно сприяти злиттю людини з народом, служити справі утвердження людського щастя, формувати «благородне серце» і «високі думки» [161, с. 45]. В. Кафарський підкреслював, що і «світова культура тісно пов'язана з процесом відродження і зміцнення національного в духовній діяльності українського суспільства, дає не тільки ідеали, але і сили, здоров'я душі, погляду духу, органічно поєднує національні і загальнолюдські цінності» [76, с. 78]. Сформована на цих засадах духовна культура – важливий чинник формування характеру, національної культури, примноження інтелектуального потенціалу держави.

Різні аспекти національної освіти розглядали такі сучасні дослідники, як С. Гончаренко, І. Мартинюк, І. Мельникова, Ю. Мальований, Р. Осипець, та ін. Вони стверджують, що справжній освітній процес є глибоко національний за

змістом та історичний за покликанням. Потрібно лише наповнити цей процес самобутнім змістом, засобами, методами, які створювали в нації протягом віків.

З огляду на проблематику нашого дослідження, вважаємо доцільним визначити інноваційні підходи щодо національної освіти; розробити методику для втілення національної ідеї в навчально-виховний процес ВНЗ технічного профілю, адже вічні цінності, національні чесноти формують особистість майбутнього інженера, який у майбутньому буде представляти науково-технічну інтелігенцію на світовому ринку праці.

Вітчизняні вчені, зокрема Г. Балл, І. Бех, С. Гончаренко, І. Зязюн, Н. Ничкало, О. Пехота, В. Семиченко, та інші окреслили якості, які потрібно розвивати в процесі фахової підготовки: емпатія, гуманність, духовна культура, рефлексія, перцепція, емоційна стійкість, відповідальність. Ці якості є передумовою фахового становлення особистості. Зарубіжні вчені теж доводять, що сьогодні необхідно формувати духовні якості особистості, розвивати в молоді в першу чергу здатність до цілісного бачення світу, вміння сприймати соціальні проблеми й наповнювати довкілля ціннісним змістом.

Таким чином, постала проблема відродження національної технічної еліти, яка довгий час була не в пошані в державі. Відмову від національного підносили як «високу ідейність» та «інтернаціоналізм». Затоптували людську порядність, перекручували народні чесноти, ігнорували норми моралі. Сталося так, як кажуть у народі: «Чим мудрий встидається, тим дурень величається» [110, с. 19]. Педагогічні, економічні, політичні сили потрібно направити на те, щоб цього не сталося, якщо хочемо, щоб нас поважали в Європі та щоб ми не втратили віру в себе, «щоб позбутися невільничих комплексів, відчуття неповноцінності й ущербності, щоб бути у світі рівним серед рівних і вільним серед вільних насправжки» [110, с. 8]. Звертатися до традицій не означає відмовлятися від сьогодення, бо тільки пізнавши минуле, можна зрозуміти сьогодення й спрогнозувати майбутнє. «Той, хто не знає свого минулого, не вартий майбутнього», - наголошував М. Рильський. А. Сікейрос писав: «Національне минуле служить нам для перевірки того, хто ми є, і для того, щоб знати, чим ми

станемо в майбутньому...Треба вдивлятися на себе в дзеркало історії нації щоб вивчити себе в цьому дзеркалі, щоб іти далі відповідно до реальності нашого часу і весь час дивлячись уперед» [158, с. 14].

Дисципліна «Народознавство», як одна з дисциплін гуманітарного циклу, допоможе вирішити вищевказані проблеми. Адже А. Кузьмінський зазначає, що, співвідношення між «технологією» і «духом», між «технікою» і «гуманітаризацією», тобто між «твердою» і «м'якою» сутностями, у тому, як саме зробити все людство гідним і цілком відповідним його ж досягненням у сфері науково-технічного прогресу. Межа між цими зусиллями повинна пролягти таким чином, щоб інтенсифікуючи зусилля людства в природничо-науковому напрямі, дотриматись одночасно кількох умов: 1. Висока духовність людини повинна переконати її в безальтернативності розвитку технологій як матеріальної основи прогресу. 2. Гуманістичні, моральні засади повинні стати фундаментом світотворення, забезпечуючи рівновагу з виробничою компонентою. 3. Висока духовність, культура і моральність повинні зумовити безпечне володіння складними технологічними досягненнями й об'єктами, максимально зменшуючи ймовірність техногенних агресій [103, с. 3].

Однією з форм вирішення вищевказаних проблем є народознавча діяльність, тому в педагогічному процесі ВНЗ велике значення має дисципліна «Народознавство», адже фахівець майбутнього – це фахівець-інтелігент, який повинен знати історію і культуру рідного краю; бути працьовитим, знати й любити рідну мову й культуру; з повагою ставитись до батьків, землі, хліба; шанувати звичаї, традиції; весь спосіб життя української спільноти.

Така діяльність може здійснюватись через *педагогічне народознавство* – напрям у науці й викладацькій практиці, котрий забезпечує фактичне засвоєння студентами культурно-історичних надбань народу, виховання гідних його представників і спадкоємців. Це наука про закономірності, шляхи й засоби збереження генетичної спадковості й етнізації особистості.

Народознавство – розгалужена й важлива сфера знань. Як окремий об'єкт вивчення народознавство може бути поділене на такі частини: за предметом

дослідження; за характером процесів; за стадіями свого історичного розвитку – «старе», «нове», «новітнє». У дослідженні послуговуємося останнім типом поділу, висвітлюючи важливість давнього народознавства для інтенсифікації процесу гуманітаризації у ВНЗ. Цей процес не може бути стихійним, а тому і передбачено Державною національною програмою «Освіта» (Україна ХХІ століття) напрями реформування освіти: 1. Формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовності її захищати. 2. Забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу. 3. Формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою. 4. Прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які мешкають на території України. 5. Виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції. 6. Утвердження принципів загальнолюдської моралі: правдивості, справедливості, патріотизму, працелюбності та ін. [50, с. 15].

Виконання зазначених вище положень сприяє формуванню національної свідомості студента: усвідомлення себе частиною національної спільноти, місця свого народу у всесвітній цивілізації, духовної сили своєї нації. Це - надзавдання, адже аналіз деструктивних процесів у сучасному суспільстві дозволяє зробити висновок, що існує небезпека виростити бездуховне покоління, не «обтяжене» інтелігентністю, порядністю, яке зневажливо ставиться до культурних та загальнолюдських цінностей, не прагне до здорового способу життя, а лише кваліфіковано, механічно виконує свої професійні обов'язки. Щоб цього не сталося, важливу роль варто відвести «Народознавству», бо саме ця дисципліна – «пізнання себе в собі» і в світі, своїх коренів та свого внутрішнього «Я». А це, сподіваємося «...приведе до послаблення антигуманних тенденцій у світі і культурі, соціальних стосунках, у суспільстві загалом» [110, с. 23].

Наукове обґрунтування методики навчання студентів засобами народознавства потребує, в першу чергу, з'ясування позицій щодо визначення

поняття «народознавство» та його місце й значення в загальній культурі майбутнього фахівця, щоб уникнути смислових аберацій.

Народознавство – нова, інтегрована галузь наукового знання, що перебуває в стадії формування. Є різні підходи до тлумачення значення цього терміна. Наприклад, про народознавство, що вивчає життєдіяльність українського, кримсько-татарського, грецького та інших 130 етносів, які проживають на території України, можна говорити як про українське, грецьке... У такому сенсі українське народознавство є синонімом до слова «українознавство», яке П. Кононенко трактує як систему знань про Україну, що є феноменом історичної, національної, державної, духовної цілісності [86, с. 384].

Таку концепцію розуміння народознавства підтримували В. Вернадський, А. Кримський, автори «Енциклопедії українознавства» за редакцією В. Кубійовича та ін. [60, с. 416]. *Вперше в українській науці поняття "народознавство" обґрунтував І. Франко.* У статті «Найновіші напрямки в народознавстві» [186, с. 254-255] він писав: «Термін «народознавство» означає, власне, щось більше, ніж те, що становить сферу нашої науки. Бо ж пізнати народ – то значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхнє нинішнє та минуле становище, їхні фізичні та розумові особливості, їхні інститути й економічне становище, їхні торговельні відносини й інтелектуальні зв'язки з іншими народами». Він до народознавства відносив те, «що тавруємо назвою пересудів, забобонів і дурниць». Франко вважав, що носієм цих знань, є «тільки ті нижчі верстви, що відносно найменше підпали культурним змінам, що найбільше зберегли сліди давнішніх епох розвитку». На запитання чи варто відновлювати призабуті знання народу, І. Франко відповідає ствердно, тому що «пізнання народу з його мовою, звичаями, віруваннями і поглядами вчить нас любити його постійно і вчить працювати для нього послідовно й раціонально». Наголошував, що «народознавство – це наука, яка стягує до себе в одне ціле всі науки, всі галузі людських знань».

Видатні педагоги П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький не застосовували поняття «народознавство», але

обґрунтували принцип народності у вихованні. Цілеспрямоване застосування у вітчизняній педагогіці ідей і засобів народознавства пов'язують із XVI-XVII ст., коли Україна виборювала самостійність, національну незалежність. У цей період було становлення української навчально-виховної національної системи (братські, козацькі, церковні школи; школи музики та співу та ін.). У Києві відкрили Києво-Могилянську академію, яка стала першим всесвітньо відомим ВНЗ і визначним освітнім і культурним центром України.

Після втрати незалежності рівень розвитку освіти почав знижуватися, адже російський уряд проводив політику денационалізації українців, категорично забороняв національну навчально-виховну систему.

В Україні «Народознавство» як предмет було введено до навчальних планів у період українізації (20-і роки 20-е ст.), тому що освіта в ті роки почала орієнтуватись на зв'язок із життям. Пріоритетним у навчанні був метод проектів

У кінці 20-х, початку 30-х років ХХ ст. почали застосовувати у навчально-виховному процесі краєзнавчий підхід. Програми з «Народознавства» мали кілька варіантів: містили матеріал із історії, географії, хімії, біології та народні культурні традиції минулого. Наприклад, за однією з програм із «Народознавства» тематика занять була така: Природа рідного краю. Людина як біологічна істота. Людина як мешканець краю. Людина в майбутньому. Виробництво. Мистецтво та творчість краю. У іншому варіанті програми було вміщено розділи: Національне питання в програмі партії. Фізична географія. Економіка України. Побут України. Державний лад на Україні. Історія України. Українська пісня та музика. Український театр. Народна освіта та наука України.

Народознавство формувало національно свідоме підростаюче покоління, і тому, коли закінчився період українізації, його вилучили з навчальних планів, які на початку 30-их років ХХст. були переорієнтовані на формування «радянської людини» без національної свідомості, без знань про свій народ, його духово-матеріальну культуру. У цей період не було науково-освітніх україно-народознавчих центрів та інститутів. У радянських словниках та енциклопедіях зазначалося, що українознавство – це відповідник народознавства, а

народознавство – це термін, котрий використовували до XIX ст. й до 30-х років XX ст. Після 30-их років не вживали навіть термін «народознавство».

Відродження народознавства почалося з 2-ї половини 80-х років XXст., коли дехто з педагогів без дозволу керівництва впроваджували цей предмет у школах. Почали організовувати народознавчі кімнати (тепер – народознавчі світлиці), у яких демонстрували предмети народного побуту. У позанавчальній роботі з'явилася форма проведення дозвілля - українські вечорниці.

Системний підхід до вивчення народознавства однією з перших застосували в Україні учителі Гнідинської школи Бориспільського району на Київщині. У програмі, яку склали й впроваджували під керівництвом учителя-новатора, директора школи В. Стрілька, були реалізовані інтеграційні принципи побудови народознавства як навчального предмета (поєднання різних видів мистецтв і наук). На заняттях говорили про усну народну творчість, історію, мистецтво, краєзнавство, музику; вивчали українську народну обрядовість, традиції. У статті «Тематика уроків народознавства» [176] було подано зміст цих уроків.

Пізніше в програмах освітніх закладів значне місце посідає краєзнавча тематика, яка орієнтує на дослідження духовно-матеріальної культури села (міста), де живуть вихованці. Ці програми на відміну від аналогічних документів 20-х років XXст., звужують народознавчі студії до етнографічних відомостей (певної суми знань із фольклору, обрядів, народного мистецтва). Це співпадає з тлумаченням народознавства І. Франком як призабутих знань минулих поколінь у сфері побуту, звичаїв, обрядів, вірувань. Таке тлумачення народознавства (етнографії, етнології) читаємо у словнику-довіднику В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» [64, с. 212].

Про впровадження дисципліни «Народознавство» або елементів народознавства у навчально-виховний процес ВНЗ, а тим більше у ВНЗ технічного профілю, не згадували. Лише в останні роки впровадження народознавства в навчальний процес школи та ВНЗ і деяких технічних ВНЗ дають підстави для висновків і узагальнень щодо методологічної бази й методики його викладання: 1. Окреслено поняття народознавства як науки про

конкретний народ, про особливості побуту й трудової діяльності, національний характер, психологію, світогляд, історико-культурний досвід, здобутки в галузі навчання й виховання, суспільно-державний устрій, традиції, звичаї, витоки й особливості культури рідного краю, родовід. 2. Визначено основні принципи й підходи у вихованні засобами народознавства. Принцип історизму полягає у відповідності сформованих знань про народну культуру. Запропоновано Міністерством освіти Програму факультативного курсу «Етнографія і фольклор України для загальноосвітніх шкіл» [152; 153].

Українське народознавство розглядаємо в науковому та педагогічному аспектах. Науковий аспект – науково-методологічне обґрунтування, теоретичне й методичне забезпечення досліджень народознавства, співвідношення його з іншими науками. З цієї точки зору воно пов'язане або містить у собі науки (галузі): історія, етнографія, археологія, малярство, народна педагогіка, народна медицина, етнопсихологія, релігієзнавство та інші. Народознавство дуже близьке до поняття «етнографія» (народоопис) чи «етнологія» (наука про народ), котрі займаються дослідженням духовної та матеріальної культури, побуту народу, його походження, розселення, історії, трудової діяльності. У цьому сенсі народознавство є синонімом до цих понять. У ХХ ст. народознавство вживали в такому значенні [178, с. 345].

Педагогічний аспект - обґрунтування ефективності впливу народного досвіду, традицій на майбутніх фахівців відповідно до віку, етнічних, психічних і фізіологічних особливостей; підходів до визначення змісту, підбору навчального матеріалу, складання навчальних програм, аналізу народного досвіду, осмислення й втілення його ідей у сучасну освіту. Педагогічний аспект народознавства спрямований на те, щоб студенти засвоїли народну мораль, норми поведінки, етику, естетику, культуру тощо. Народознавство має інтегративний зміст (народна педагогіка, фольклор, історія народу, звичаєве право тощо), функції, а тому може впливати на різноманітні аспекти процесу формування особистості майбутнього фахівця.

Українське народознавство містить у собі мудрість поколінь, систему ідей, принципів, засобів і методів, прийомів і форм, які можна спрямувати на формування особистості фахівця-інженера. Завдання викладача - навчати студентську молодь бачити в певних явищах народної культури відображення історичної дійсності, зростання духовності українського народу. Підготовка майбутніх інженерів дає результат тоді, коли особистість виховують в рідному середовищі; коли не перериваються стосунки з родом, родовідною пам'яттю.

ВНЗ має забезпечити оволодіння майбутнім фахівцем народною культурою, національними та загальнолюдськими цінностями. Під поняттям «народна культура» розуміємо матеріальну й духовну культуру: народне мистецтво, народну мораль, яка заснована на совісті, честі, правдивості, скромності. Принцип народності виховання полягає в тому, що студентів виховують не абстрактні теоретичні положення наук, а практичні справи, які відображають матеріальне та духовне буття, історичне й культурне минуле та сучасне рідного народу, які спрямовані на розвиток його культурної духовності. А тому *основна мета викладання народознавства* – ознайомлення студентів із багатствами культурно-господарської спадщини українського народу, з народними традиціями; формування в них етнічної самосвідомості; кращих якостей національного характеру, прагнення до відродження національної культури. Такий народознавчий підхід до формування особистості майбутнього інженера має на меті удосконалення патріотичного виховання, врахування особливостей розвитку суверенної України, використання традиційного вміння та бажання українського народу працювати на благо держави. А звідси – прямий зв'язок із гуманітаризацією освіти, оскільки гуманітаризація - переорієнтація освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед – світу культури, світу людини, на формування в молоді гуманітарного й системного мислення; системи заходів, спрямованої на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання, на формування особистісної зрілості учнів, студентів, розвиток їх творчих здібностей [172, с. 468].

Сьогодні розробляють і впроваджують у педагогічну практику принцип родинного співжиття, який ґрунтується на бережному ставленні до дитини, на розвитку її духовності шляхом передачі родинних традицій як у сприйманні народної культури, так і в практичному долученні до виготовлення речей хатнього вжитку, а по можливості, і мистецьких цінностей. Цей принцип спрямований на об'єднання зусиль ВНЗ й родини у формуванні особистості засобами народознавства. Тільки на основі філософії родинності, спогляданні доброго прикладу батьків, науково-педагогічних працівників можна досягти того, щоб талант студента був помічений. Народознавчий підхід у формуванні особистості вимагає створення умов для комплексного впливу на майбутнього фахівця, глибокого знання викладачем його душі, уподобань, рівня сформованості якостей характеру. Окреслились найефективніші народознавчі методи: бесіда, інформування, дослідження, робота з першоджерелами, збирання фольклору, складання літопису сім'ї (родоводу), самостійно підготовлені студентами повідомлення, вікторини, екскурсії в музеї; підсумкове узагальнення у формі науково-практичних конференцій, свят народних ремесел, фольклорних фестивалів. Слід враховувати, що постійним джерелом збагачення методів і прийомів народознавства є методики наук, які увійшли до цього предмета як інтегрованого (методика викладання історії, етнографії, літератури, народного мистецтва та ін.). Заняття народознавства не матимуть бажаного ефекту, якщо не будуть поєднані з позааудиторною роботою.

Предметом навчальної дисципліни «Народознавство» є вивчення походження народів, процесу їх розвитку, особливостей традиційного побуту, матеріальної й духовної культури. Народознавство – предмет, що може вживатися й у широкому значенні, якщо охоплює все те, що взагалі стосується знання про народ і тих, хто в різні часи жив на нашій території (його історію, мову, географію та ін.) і виходить за межі етнографії. Тому викладання дисципліни «Народознавство» (додаток Б) у технічному закладі передбачає такі завдання: ознайомлення з етнографією (культура й побут українців); походженням етнічних та географічних назв; історією мови, діалектів; історією

вірувань, що існували на нашій землі; духовною культурою, історією звичаїв, обрядів, свят, виміру часу; матеріальною культурою; мораллю тощо.

Мета викладання навчальної дисципліни «Народознавство» – досягти розуміння єдності національної культури в її розвитку та взаємодії всіх елементів її внутрішніх закономірностей і вироблення методик їх застосування в різних сферах життєдіяльності з метою прогресивного розвитку людства.

Навчання у технічних ВНЗ повинне бути олюднене (гуманітаризоване), бо людина – в центрі руху всесвіту, в якому рухається й сама. У технічних ВНЗ застосовують особистісно орієнтовані педагогічні технології, а отже, враховують вікові та індивідуальні особливості майбутніх інженерів. Теорію індивідуальності прослідковуємо ще від Цицерона, який застосував це поняття як латинський аналог грецького терміна «атом», сполученого з уявленням про своєрідний соціальний атом, елемента буття соціуму.

Філософ 18 століття Г. Лейбниць розвинув теорію індивідуальності, наголосивши, що монада – мала одиниця, яка змістовно невичерпна і є «стиснутим всесвітом». Але вона може самореалізуватися лише поряд з іншими монадами. Чим цікавішою й глибшою є індивідуальність, тим яскравішим і змістовнішим є суспільство, в якому вона перебуває. Тому для становлення й розвитку індивідуальності потрібно створити умови комфортності, що відповідатимуть внутрішнім переконанням людини й сприятимуть її розвитку, роздумам, самостійним висловлюванням і вчинкам. «Всі педагогічні зусилля, які загалом здійсненні, мають бути спрямовані на те, аби юна істота могла «знайти себе» і творчо перетворювати свій склад, який вона несе у собі, знаходить як взаємодію у спадкових, соціальних і духовних начал», - писав представник київської філософської школи ХХст. В. Зеньківський. Тоді, на його думку, ми отримаємо «якісність» будь-якого аспекту життя. Тільки взаємодія «конкретних індивідуальностей створює колективну історичну індивідуальність» [63, с. 115]

Викладачі вищих технічних закладів непокояться, що студенти ігнорують індивідуальну роботу, вважають єдино правильним шляхом створення умов, які сприятимуть вільному внутрішньому розвитку кожного студента, визнання не

лише його обов'язків, але й права студента бути самим собою, індивідуальністю, яка має свою позицію щодо явищ, ситуацій, проблем.

Кожен студент – це потаємний внутрішній світ і він віддає нам стільки душі, скільки вважає за потрібне, тому до душі студента «підступатися треба з повагою, тріпотінням» [15, с. 23], не бути з ним запанібрата. Якщо студенту буде цікаво й приємно навчатись, то він із бажанням буде відвідувати заняття, де йому необхідно надати можливість виявити рівень своєї індивідуальності, яка є ознакою особистості. І. Бех вважає, що потреба бути індивідуальністю зароджується в немовляти, коли мати поводить з дитиною як з єдиною й неповторною істотою. Народознавство підтримує цю ідею: дитина – дар Божий, її слід оберігати й доглядати, дбати про її душу, не допускати наруги над нею. Однак народна педагогіка рекомендує поєднувати лагідні засоби впливу з розумною вимогливістю («Хто дітям потає, той потім плаче»), покаранням, хоча надає перевагу заохоченням. Вдумливо вдивлявся наш народ у душу дитини, вивчав її психологію, обережно розмірковував про заохочування чи кару (чому б не запозичити сучасним викладачам ВНЗ цей мудрий підхід під час підготовки майбутніх фахівців?!).

Студенти в майбутньому теж будуть батьками й почуте на лекціях із народознавства або на інших заняттях, де використовують елементи народознавства, може згодитися в житті. Добре, якщо вони зрозуміють, що найкраще, що можуть зробити батьки для дитини, – це розділити з нею її духовне життя, бути друзями; переконати, що без духовного добробуту не може бути повноцінного матеріального добробуту. Але, щоб віддавати, треба мати, а тому майбутні батьки (теперішні студенти) самі повинні вдосконалювати, очищувати, морально вивершувати (олюднювати-гуманітаризувати) свою душу, в чому їм, безсумнівно, допоможуть досвід, мудрість українського народу.

Людиноцентризм народознавства єднає його з педагогікою як із комплексною науково-практичною наукою, що працює на навчання, виховання й розвиток студента. Народознавча модель освіти, яку вважаємо перспективною в контексті сьогодення, повинна бути спрямована передусім на особистість, її

включеність у процес народної творчості. Тим більше, що чимало випускників технічних ВНЗ будуть працювати в українських селах, які мають багатовікові традиції, звичаї, самобутні народні говірки, *тому мета «Народознавства» як практичної дисципліни* - відновлення культу сім'ї, села, вивчення історії своєї місцевості, дбайливе ставлення до рідної культури, звичаїв, мови та вдосконалення себе в цих знаннях; побудова технологій, що забезпечать подолання відчуження особистості від справжньої національної природи. Цей курс повинен стати важливою складовою навчальної системи у ВНЗ.

Народознавство – джерело навчально-виховної мудрості, бо педагогіку творить народ, а вчені-методисти та викладачі покликані її вивчати й застосовувати на практиці. А. Кузьмінський зазначав, що в народній мудрості (легенди, прислів'я, приказки, загадки тощо) зафіксовано принципи, методи, форми й засоби загальнолюдської та етнічної парадигми виховання морально-етичних, розумових, трудових, фізичних і естетичних якостей.

«Народознавство не вузька дисципліна, яку можна вивчати чи не вивчати. Це наука про націю, людину, її зв'язки із природою, мовою, історією, побутом, обрядами та звичаями, усною творчістю. Це важливий і могутній чинник навчання й виховання, розвитку особистості й оздоровлення суспільства», - писав Г. Дмитренко. Педагогіка народознавства — напрям сучасної педагогіки, який забезпечує практичне засвоєння студентами культурно-історичних, мистецьких надбань пращурів.

Народознавство в технічних ВНЗ виконує такі педагогічні функції:

1. *Засіб навчання.* Найважливіший засіб навчання – слово викладача, з допомогою якого він спонукає студента до роздумів над почутим, його осмисленню й усвідомленню. «Сказане чітко, збудоване кріпко переживе віки» (нар. мудрість). Народознавчий матеріал може стати дієвим засобом під час викладання дисципліни «Народознавство», і під час викладання технічних дисциплін. Рівень застосування народознавства під час занять із фахових дисциплін залежить від характеру навчальної дисципліни, підготовки та інтересів студентів, форми занять, уподобань та професійності викладача. «У

слові живуть етносимволіка реалій, що оточують людину, вона виводить на знакові явища етнокультури», - зазначає В. Жайворонок.

Народознавство одні науковці вважають суспільною наукою, інші - історичною. Ми вважаємо, що предмет народознавства ширший від предмета історичної науки, тому що вивчає життя різнобічно. До народознавчих можна віднести будь-які знання про життя народу чи етнографічної групи. Народознавство повинно синтезувати знання, котрі стосуються різних галузей наукових, технічних, мистецьких знань, а це означає, що народознавство – міждисциплінарна галузь науки, адже предметом її досліджень можуть бути об'єкти матеріальної, духовної культури народу, трудова діяльність тощо.

Система знань про життя народу складна й багатогранна, тому немає наукових, технічних, мистецьких знань, які б не стосувалися народознавства, тому що всі вони містять у собі інформацію про життя народу, його інтелектуальні чи духовні здобутки й представляють елементи його соціально-культурного досвіду. Цей досвід - предмет вивчення, тому що кожен живе й формує себе в певному соціальному середовищі. У міру становлення студент здобуває досвід, стає носієм народних знань, суб'єктом, котрий опановує народознавчу культуру, вносить до неї нове, збагачує її власними здобутками.

Зміст національного народознавства у технічних ВНЗ – це не лише знання про життя українського народу, а й організація дослідницької творчої діяльності студентів, яка направлена на збагачення народознавчої культури та опанування соціальним досвідом українців, тому вивчення народознавства (або елементів народознавства) варто здійснювати в таких основних напрямках: у процесі оволодіння знаннями з основ технічних знань; організації поза аудиторної роботи; організації пошуково-дослідницької роботи.

2. Джерело інформації. Викладачеві народознавства в технічному ВНЗ варто зважати на життєвий досвід студентів. Тому закономірно, що перше заняття повинно бути присвячено роду, родині й людям, котрі дорогі студенту.

Наші предки уявляли життя людей на землі у вигляді дерева (Дерево Роду), де свій листок має кожен. Чимало людей називають декілька поколінь родоводу

тварини, а імен своїх пращурів не знають. А ми ж «люди, не собаки», - писав Т. Шевченко. Аби зберегти знання про родину, на заняттях із народознавства в НУВГП пропонують студентам дізнатися про свою родину й започаткувати або продовжити написання родинної історії. Як допуск до іспиту студенти приносять оформлену в альбомі свою родинну історію з використанням спогадів, фотографій, документів. У методичному кабінеті кафедри українознавства, педагогіки та психології викладачі організують виставку родоводів, що популяризує дослідницьку роботу серед студентів. І не дарма побутує думка, що інтелігент знає свій родовід хоча б до «сьомого коліна».

У формуванні українського національного характеру, української душі; інтелігентності одну з провідних ролей відіграють знання про *традиції та уклад української сім'ї*. Тому в наш час актуальна родинна педагогіка. Усіх турбують питання, як зміцнити і зберегти сім'ю, створити в ній морально-психологічний комфорт, уникнути конфліктів тощо. Інтелігентна людина – інтелігентна у всьому. У ВНЗ технічного профілю не можна забувати про те, що студенти будуть створювати сім'ю. На лекціях «Сімейні відносини та родинна обрядовість», «Сучасна сім'я на Україні» акцент необхідно зробити на тому, що сім'я - це святиня, а виховання дітей – святий обов'язок, бо діти – великий дар Божий. На практичних заняттях із цієї теми доречно використовувати педагогічні завдання для майбутніх батьків [25; 56; 114]. Як наголошував В. Сухомлинський: «Повнокровна і гармонійна людська особистість народжується материнською і батьківською мудрістю, багатовіковим досвідом і культурою народу, втіленими у знаннях, моральних цінностях, у неминучих багатствах, які передаються від покоління до покоління» [170, с. 98].

Пошанівне ставлення до сім'ї зафіксовано в українських народних прислів'ях та приказках: «Сім'я міцна – горе плаче», «Без сім'ї і без роду – хоч з моста та в воду», «Принеси, Боже, здалека родину, ми і в будень зробимо неділю», «Нащо кращий скарб, коли в сім'ї лад», «Дружна сім'я гори зрушить», «Горе тому, в кого нема порядку в сім'ї», «Всяка пташка своє гніздо знає».

Вирішальну роль у формуванні духовної цілісності особистості відіграє сім'я. В. Соловйов писав, що сім'я – найстародавній, корінний, міцний заклад людства, вона пережила родовий побут, переживає всі зміни релігійні та політичні [72, с. 54]. Дедалі частіше звертаємося до наших витоків, до традицій виховання в українській сім'ї: «За науку цілуй батька і матір у руку», «Шануй сам себе, шануватимуть люди й тебе», «Дитині ж дай волю, сам підеш у неволю», «Хто дітям потаче, той сам плаче», «Посієш вчинок, виросте звичка», «Не навчиш дитини у пелюшках, то не навчиш і у подушках», «Учи дітей не страшкою, а ласкою» та ін.

Нешаблонна форма роботи *іспит (залік)-показ українського народного обряду*, до якого студентська група готує народний обряд, використовуючи місцевий матеріал (обряди «Охризування», «Першого голення», «Водіння куста», «Калити», «Будівельна жертва» і ін.). Викладачі ставлять завдання, щоб студенти (іноді запрошені викладачі, батьки) одержали яскраві емоційні враження, розширили знання про народні традиції. Кожен може проявити себе як оповідач, співак, організатор, рукодільник, журналіст, адже з метою популяризування народних знань варто написати про проведений обряд статтю в студентську газету. Такий підхід до підсумкового контролю допомагає в цікавій, ненав'язливій формі формувати світогляд і характер майбутнього фахівця в дусі української національної ідеї. На думку Д. Овсянико-Куликівського, яскравість національних рис прямо пропорційна рівню інтелектуальної обдарованості, а отже, «геній завжди в психологічному сенсі глибоко національний». Окремі індивіди, «що стоять у розумовому відношенні нижче середнього рівня, тим більше слабоумні, а також ідіоти позбавлені національних ознак» [110, с. 6].

Від особистості викладача, від його підходу до роботи значною мірою залежить, яким фахівцем, наскільки інтелігентним стане студент у майбутньому - «ніжною квіткою чи засушеною корою», «сірою масою» [22, с. 554].

Творчий викладач не той, хто відповідно освічений і досвідчений, добре знає свій предмет. Цього замало. Професія викладача – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не

припиняється. Гуманістична педагогіка розглядає навчально-виховний процес крізь призму людини, прагнучи «олюднити» освіту й орієнтуючись на суспільство «людяних людей» [68, с. 7].

Лише в деяких технічних ВНЗ читають народознавство як окрему дисципліну або як спецкурс, а зазвичай використовують лише елементи народознавчих знань. Хоча у виступі «Якість освіти і вільна траєкторія студента» від 28 квітня 2009 року міністр освіти та науки І. Вакарчук пропонує таку модель освіти, що з 1 вересня 2009 року студенти 1 курсу можуть komponувати для себе набір гуманітарних дисциплін, які найбільше відповідають їхньому характеру та бажанням. «Щоб бути, наприклад, добрим інженером, потрібна насамперед висока професійна підготовка, яка вимагає значного обсягу навчальних годин – і теоретичних, і практичних, - а гуманітарні дисципліни, образно кажучи, супроводжують цю підготовку як обертони, які забарвлюють основний тон у музичному творі, формуючи його завершену цілісність» [205].

3. Засіб оновлення й доповнення навчального матеріалу. Народознавчі знання використовують для створення дидактичних матеріалів, якими доповнюють зміст навчання на рівні навчальної літератури з різних дисциплін.

На заняттях із технічних дисциплін доречно застосовувати елементи народознавства, що значно покращить навчання: воно стане доступнішим і цікавішим для сприйняття, але для ефективного його використання варто здійснити його «педагогічну обробку», «наділити» певними педагогічними функціями, підпорядкувати навчальним завданням ВНЗ, котрі варто реалізовувати інтегрованими методами. Наприклад, під час вивчення вищої математики часто використовують давні народні математичні знання; землевпорядкування – знання з народної метеорології, повір'я тощо. У таких випадках елементи народознавства – це засіб оновлення, доповнення навчального матеріалу, збагачення його змісту, посилення зв'язків навчання з практичною діяльністю людей; «олюднення» технічних знань.

Перебудувати народознавчі знання в навчальний предмет або підібрати засоби народознавства з метою гуманітаризації технічної освіти потрібно,

зважаючи на зміст технічної освіти загалом, зміст інших дисциплін, а також на ті знання, уміння та навички, які опановують студенти в процесі вивчення інших навчальних дисциплін. Це означає, що головне призначення не в тому, щоб «потіснити» інші предмети, збільшити в навчальному плані блок гуманітарних дисциплін, але і в тому, щоб доцільно доповнити та оновити їх теперішній зміст, аби проникнули гуманістичні ідеї в природничі і технічні науки. Тобто основне завдання гуманітаризації полягає в тому, щоб не протиставляти гуманітарну й технічну освіту, а шукати шляхи покращення того й іншого в їх єдності і взаємопроникненні [92, с. 192] (додаток Т).

Соціально-культурний досвід народу – це результат його творчості й предмет пізнання та передачі надбань. Його передають і з допомогою етнографічної культури (народознавства), яке сформувалось і розвивалось задовго до того, як стало предметом наукового пізнання. «Продуктом цього вивчення стала так звана «неписана книга народу». Засобами передачі підростаючим поколінням соціального досвіду служили безпосередня участь дітей та молоді у праці, їх живе спілкування з дорослими, народний фольклор, предмети матеріальної і духовної культури тощо» [57, с. 194].

4. Джерело науково-дослідницької роботи. Науково-дослідницька робота - це невід'ємний елемент навчального процесу, який є обов'язковим для всіх студентів, адже кожен студент повинен опанувати процесом наукового пізнання, виконуючи наукові дослідження протягом усього періоду навчання, які поступово варто ускладнювати й поглиблювати.

Інноваційною технологією навчання є впровадження в навчальний процес індивідуальних навчально-дослідних завдань, які виконують у процесі вивчення програмового матеріалу навчального курсу чи спецкурсу.

Науково-дослідну діяльність студентів передбачено з метою поступового оволодіння методами науково-дослідної роботи. Студенти набувають досвіду роботи з літературою, архівними матеріалами; з ТЗН, проводять сеанси запису, навчаються складати реєстр, систематизувати фольклорно-етнографічні матеріали. Під керівництвом викладача студенти пишуть наукові роботи з питань

етнографії, краєзнавства тощо, з якими виступають на студентських наукових конференціях. Досліджують родоводи своєї родини й оформлюють записи в спеціальних альбомах для того, щоб зберегти родинну пам'ять. Роблять порівняльний аналіз народної української культури та інших культур.

5. *Засіб виховання.* Завдання виховання у ВНЗ здійснюється у процесі навчання й цілеспрямованому впливі на студентів у поза аудиторний час, тобто в процесі виховання. Процес виховання – це система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості [185, с. 232]. Одним із засобів виховання є народознавство. Використовувати варто різні форми роботи з застосуванням народознавчого матеріалу: святкування національних свят; проведення народознавчих вечорів; зустріч із видатними людьми (народні умільці, медики, науковці); читацькі конференції з окремої народознавчої проблеми; круглі столи («Духовний потенціал українців», «Культура мовлення українців»); гуртки народного танцю, пісні; участь у створенні університетських краєзнавчих музеїв; історико-етнографічні експедиції (результати роботи – наукові реферати, статті в газету; виступи в дискусійних клубах, під час дебатних турнірів); еколого-краєзнавча діяльність.

Народознавчі підходи у виховній роботі звільняють цю роботу від абстрактності, примусовості. Студенти не відчують, що їх виховують, тому що виховання відбувається в контексті побуту, формами, способами, засобами притаманними народному життю.

Опитування студентів [94, с. 54] щодо потрібності народознавчих виховних заходів дає підстави зробити узагальнення, що необхідно впроваджувати в практику виховної роботи технічних ВНЗ заходи на основі народних традицій, адже тепер багато стресових ситуацій і студенти психологічно перенапружені: складні умови життя у сім'ї; багато розлучень; байдужість, жорстокість дорослих; наркоманія, алкоголізм, злочинність; низький рівень загальної культури в суспільстві тощо. Цю напругу необхідно знімати, а участь у народних обрядах, традиціях тощо, за висловами психологів, – це один із засобів

психологічного розвантаження. Отже, на користь використання у навчально-виховному процесі народних традицій і медичний аспект.

Завдяки дисципліні «Народознавство» майбутні інженери ґрунтовніше відчують, що знання про свій народ – це пізнання себе, свого роду, народу, рідної історії, культури; усвідомлюють нерозривну єдність із попередніми поколіннями народу, з їхнім духовним світом. Для того щоб застосування народознавства у педагогічному процесі технічного ВНЗ мало певну систему, виладач повинен у повній мірі уявляти його склад і структуру. Народознавство у ВНЗ синтезує в собі головні розділи наукового народознавства.

Кожен студент – особистість настільки, наскільки дотичний до духовного життя свого народу, його історії, звичаїв, чеснот. Формування світогляду майбутнього фахівця в дусі національної ідеї починається з засвоєння духовних надбань народу.

З зазначеного вище робимо висновок, що сучасні реалії суспільства потребують формування відповідних педагогічних умов для проведення гуманітаризації технічної освіти. Для якісної гуманітаризації за допомогою народознавства доречно створити певні педагогічні умови, що є необхідними для організації цілеспрямованого навчального процесу з використанням сучасних методик, що забезпечують комплексне формування майбутнього фахівця з необхідним рівнем гуманітарної підготовки: мотиваційна готовність майбутніх фахівців використовувати народознавчі знання в роботі; рефлексивна готовність використовувати народознавчі знання в роботі; створення гуманітарних умов для підвищення фахового рівня майбутніх інженерів; забезпечення неперервного процесу гуманітаризації технічної освіти засобами народознавства.

1.5. Аналіз досліджень процесу гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства у сучасній практиці технічних ВНЗ

Важливим етапом констатувального експерименту було виявлення сучасного стану гуманітаризації підготовки в технічних ВНЗ засобами народознавства. Досягнення цього було можливим за виконання таких завдань:

- проаналізувати типові програми, навчальну та методичну літературу з погляду наявності в ній народознавчого матеріалу для гуманітаризації підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ;

- з'ясувати ставлення студентів до гуманітаризації засобами народознавства; виявити чинники впливу гуманітаризації засобами народознавства на студентів; з'ясувати ставлення студентів до введення до навчального процесу дисципліни «Народознавство»;

- проаналізувати ставлення викладачів до гуманітаризації засобами народознавства та до викладання в технічному університеті дисципліни «Народознавство» й застосування засобів народознавства з метою гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ;

- з'ясувати ступінь готовності викладачів ВНЗ до гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.

У експерименті взяли участь 63 студенти 1 курсу НУВГП, м. Рівне, спеціальності «Землепорядкування та кадастр» і 52 студенти 4 курсу НУВГП спеціальності «Геоінформаційні системи»; 12 викладачів.

У експерименті брали участь 52 студенти ЛНТУ спеціальності «Промислове та цивільне будівництво»; 9 викладачів.

Дослідження стану гуманітаризації підготовки студентів інженерних спеціальностей відбувалося з використанням таких методів: вивчення документації (навчальні плани, програми, підручники, посібники, методична література); опитування усне і письмове; спостереження включене і невключене («збоку»), відкрите й приховане (інкогніто), сучільне й вибіркоче; анкетування відкрите і закрите, тестування; рейтинг ,або метод експертної оцінки.

Щоб дослідити ставлення викладачів до процесу гуманітаризації засобами народознавства, використали методи інтерв'ю, анкетування, бесіди.

На першому етапі було проаналізовано навчальні програми, якими послуговуються, готуючи майбутніх інженерів, із погляду наявності в них народознавчого матеріалу. Гуманітарне наповнення в них різне: відрізняються обсяг, підходи, джерела. У наявній типовій програмі з *народознавства* зазначено, що громадянам України необхідно пізнавати й розуміти велич народно-традиційної культури, її гуманізм, доброзичливість, гостинність, щоб урівноважити свої вчинки, спрямувати на утвердження української державності, забезпечення душевного затишку всім, хто живе на етнічній землі України. Тому завдання курсу – долучити студентів до культурних цінностей рідного народу.

Змістовий і виховний, народознавчий потенціал закладено в програмі з *української мови (за професійним спрямуванням)*. У ній зазначено, що мова - засіб спілкування, пізнання накопичених людством культурних цінностей, звичаїв і традицій, а також засіб самовираження особистості. Тому головне завдання курсу - підвищення рівня загальномовної підготовки, мовної грамотності, комунікативної компетентності студентів, практичне оволодіння основами офіційно-ділового, наукового та ін. стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні.

У програмах із *іноземних мов* основною стратегічною метою навчання є комунікативний підхід, що є умовою вільного доступу до міжнародної інформації під час навчання та майбутньої фахової діяльності, для безпроблемного особистісного спілкування і забезпечення мобільності студентів, тому й програми, в основному, передбачають певний рівень формування мовної та мовленнєвої компетенції студентів. До гуманітарних аспектів програми можна віднести опрацювання студентами таких тем, як «Норми поведінки та правила ділового етикету в Україні, англійських та інших країнах світу», «Культурні реалії, звичаї й обряди України, англійських та інших країн світу», «Український підприємець за кордоном» тощо.

У напрямку гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів побудовано програми з *історії України, філософії, педагогіки та психології*. Треба відзначити, що серед змістових ліній програм виокремлено й гуманітарну.

Окремі аспекти гуманітаризації освіти закладено в зміст дисциплін, що не належать до соціально-гуманітарного циклу. Йдеться про дисципліни фундаментальної підготовки (нарисна геометрія, хімія, математика, фізика та ін.). З огляду на те, що людина з вищою освітою – це не тільки людина знаюча, але й підготовлена до життя у всіх його різноманітних виявах і вміє осмислити своє місце в суспільстві, в *програмі з хімії* є елементи гуманітаризації. Наприклад, на 1 курсі у вступному занятті увагу студентів інженерних спеціальностей зосереджують на тому, що в повсякденному житті люди здавна знали й використовували необхідні й корисні хімічні знання:

- хімія здорового стану організму й духу (вітамін, гормони). Чому можна прийняти дозу вітаміну С (аскорбінова кислота) без наслідків, а інші вітамін за незначного передозування призводять до гіпервітамінозу? Чому не можна пити аспірин, перед тим не поївши?

- хімія побуту (мийні засоби, забруднювачі);

- хімія їжі (жири, цукор, крохмал, чай, кава). Чи корисні молоко, цукор? Що краще: перед іспитом чи доповіддю випити стакан кави чи чаю?;

- хімія таких шкідливих звичок (їх здавна намагалися викоринити українці), як переїдання, жорсткі дієти, куріння, алкоголь, наркотики тощо.

Пробудження мотивації до вивчення хімії – це пусковий механізм усього процесу вивчення дисципліни. На основі вищезазначеного можна виділити відповідні напрямки відбору змісту хімічної освіти з гуманітарним ухилом.

Гуманітарний аспект освіти, на нашу думку, проявляється в тому, щоб студент не лише знайомився зі знаннями, накопченими людством, і засвоював їх на рівні навичок, а в тому, щоб знання він набував у процесі власної інтелектуально-емоційної діяльності, тому в першу чергу гуманітаризація освіти повинна відобразитися у його змісті.

Проаналізувавши програми з дисципліни «Вища математика», «Нарисна геометрія та комп'ютерна графіка», виявили, що в результаті реформування вищої освіти зменшилась кількість годин, які відведено на спеціальні дисципліни. При цьому залишився неврахованим гуманітарний потенціал вищої математики та нарисної геометрії. Але ж «математика – це не просто галузь загальнолюдських знань, саме вона формує культуру мислення, знайомить з методами пізнання дійсності, без яких в наш час не обходиться жодна наука, в тому числі гуманітарна» [97, с. 84-90], а суворі геометричні образи були джерелом натхнення й поетам. Наприклад, французький поет Єжен Гільвік написав збірку «Евклідові мотиви» і один із віршів присвятив геометричній фігурі «крапка».

Ознайомившись із програми, робимо висновок, що проблема полягає в радикальному оновленні атмосфери й основ педагогічного процесу у вищій технічній школі, в гуманітаризації викладання не лише технічних дисциплін, але й гуманітарних. Гуманітаризація професійної підготовки у технічних ВНЗ часто стає формальністю, не працює на духовне збагачення майбутніх фахівців, на залучення їх до культури з метою втілення людських цінностей, до гуманістичного стилю спілкування. Стандартизація й гуманітаризація технічної освіти на рівні навчальних планів повинна дати змогу досягти головної мети освіти – оволодіти цінностями-якостями особистості (професійними вміннями й духовним багатством).

Що ж стосується базових підручників, які використовують під час підготовки інженерів, то вони не повною мірою долучають студентів до традиційної та сучасної культури, недостатньо «олюднюють».

Результати аналізу змісту і оформлення навчальних посібників для студентів інженерних спеціальностей 1-го курсу (Дорошук Г. П., Трач В. М. Будівельна механіка з елементами інформаційних технологій. - Рівне: НУВГП, 2005. - 566 с.; Червоний Б. І. Технологічне обладнання автотранспортних підприємств. - Рівне: НУВГП, 2005. - 212 с.; Мізюк В. Г. Вища математика. - Рівне: НУВГП, 2008. – 298 с.; Рокочинський А. М., Муранов В. Г., Мендусь П. І., Турченко В.О. Тестові завдання з фахових дисциплін. - Рівне: НУВГП, 2008. –

358 с. та інші) свідчать, що їх зміст, оформлення, ілюстративний матеріал тощо недостатньо відповідають вимогам формування духовних якостей, тому необхідно створювати підручники, котрі б відповідали культурно-естетичним вимогам і якості навчального матеріалу. Це стосується й додаткового матеріалу, який повинен розкривати перед студентами інформаційно-культурний простір.

Сучасні посібники змістовніші, але недостатньо «гуманітаризовані» - їм не вистачає народознавчого, емоційно-естетичного, духовно-морального спрямування, навіть поданий у них історичний та народознавчий матеріал своїм змістом сприяє більшою мірою ерудиції, аніж формуванню гуманістичних рис.

З метою виявлення чинників впливу гуманітаризації на фахову підготовку майбутніх інженерів, було запропоновано студентам 4-го курсу НУВГП (спеціальність «Геоінформаційні системи»), які не вивчали спецкурс «Народознавство», розподілити ці чинники за 7- бальною шкалою (табл.1.5.1)

Таблиця 1.5.1

Чинники впливу гуманітаризації на підготовку майбутніх інженерів

Чинники	Рейтинг
Дисципліни гуманітарного циклу	5
Дисципліни технічного циклу	6
Самоосвіта	1
Духовно-моральний рівень сім'ї	3
Духовно-моральний рівень науково-педагогічних працівників	4
Культурні інтереси друзів	2
Позауніверситетські навчально-виховні заклади	7

Дані таблиці доводять, що студенти надають перевагу самоосвіті як основному чиннику здобуття й наповнення знань в напрямку гуманітаризації, потім виокремлюють культурні інтереси друзів, а вже потім сім'ї. На їхній погляд, вивчення предметів технічного й гуманітарного циклу та загальний

культурно-моральний рівень викладачів впливає менше. Останнє місце займають позауніверситетські навчально-виховні заклади.

Під час бесіди студенти відзначили такі джерела поповнення знань у напрямку гуманітаризації: домінують заняття у ВНЗ, на другому місці – опрацювання художньої та наукової літератури, на третьому – ЗМІ. Більшість студентів вважає, що робота з художньою та науковою літературою – найважливіше джерело поповнення знань і самоосвіти.

Систематичним джерелом впливу на особистість студентів є ЗМІ. Однак результати бесіди засвідчили, що в більшості студентів недостатньо розвинене критичне мислення, яке б допомагало адекватно сприймати та використовувати масмедійні засоби. З метою отримати інформацію про те, які народознавчі знання студенти отримують від ЗМІ, провели анкетування. Анкета складалась із 21 запитання; тестів і з 8 завдань різного ступеня складності (додаток В).

Створюючи анкету, враховували, що показником і мірилом наявності народознавчих знань може бути конкретна сума знань, але вона не може бути головною метою навчального процесу. Процес гуманітаризації можливий на основі засвоєння певних знань, але знання при цьому – не самоціль, а засіб пробудження в студентів і духовно-морального, емоційного ставлення до свого фаху. Інтерес до народознавства, розуміння його значення в житті й фаховій діяльності, бажання пізнавати його та самовдосконалюватись у цьому процесі як особистість - це ті критерії, за наявності яких можемо позитивно оцінити ситуацію у ВНЗ навіть тоді, коли недостатньо фактажу знань.

Більшість запитань анкети (№№ 1-9, 11-16, 21) передбачають відповіді «так» або «ні». Запитання сформульовано так, аби не виникло можливості двозначного тлумачення. Виходячи з парадигми позитивного ставлення до народознавства, відповіді на ці запитання (крім № 8) повинні бути позитивними. Запитання №№ 10, 16-12 спрямовані на виявлення народознавчих уподобань майбутніх інженерів, їхньої зацікавленості народознавством, наявності індивідуально-ціннісного ставлення до народознавства, здатності їх осмислити.

Більшість анкет було заповнено коректно, відчувається, що відповіді обдумані. Це свідчить про загальну позитивну налаштованість учасників експерименту, їхнє відповідальне ставлення до завдання та усвідомлення його значення. Лише в 3 випадках було помічено некоректність, глузливий тон та необдумані відповіді. Є відповіді на запитання, які протирічать одна одній, але це може бути наслідком невисокого рівня мислення та недорозвиненості загальної культури. Наприклад, 12 опитаних із 8 негативно відповіли на перше запитання: «Чи цікавитеся Ви народознавством?». При цьому 6 із них відповіли позитивно на наступне запитання: «Чи хочете Ви поповнити Ваші знання з народознавства?». Очевидне протиріччя між відповідями, тому що неможливо хотіти поповнювати знання з народознавства, якщо зовсім ним не цікавишся.

Із загальної кількості опитаних не бажають поповнювати народознавчі знання 16 студентів (запитання № 2); 4 вважають, що сучасному інженеру народознавчі знання не потрібні; 2 зауважили, що це залежить від професії (запитання № 3). 8 студентів не відвідує за власним бажанням заклади культури: музеї, виставки, галереї тощо (запитання № 4). Також 7 із 80 вважає, що сучасному інженеру не потрібні народознавчі знання, бо вони віджили своє і є пережитком минулого (запитання № 5), а 13 проти знань і про сучасне мистецтво, культуру тощо, бо це нібито заважає повністю присвятити себе кар'єрі. Цікаво, що з цих 16 «противників» сучасного мистецтва, культури 15 студентів – прихильники класичного мистецтва, а з 8 «противників» народознавчих знань 5 – прихильники наявності українських звичаїв і традицій у сучасних сім'ях. Лише 2 студенти з усіх опитаних виявилися «проти всього» - народознавчих давніх і сучасних знань та традицій. Ці студентські міркування наводять на думку, що існує хибна тенденція, що народознавчі знання (багато хто з представників і технічної інтелігенції каже, що непотрібні інженеру гуманітарні знання) сучасному інженеру не потрібні, що вони відволікають від основної професійної мети та заважають прийняти потрібне рішення.

Результати анкетування свідчать про те, що більшість опитаних цікавиться народознавством (читає легенди, описи звичаїв, традицій, застосовує народну

мудрість у житті). Нічого не читає, крім навчальної літератури, лише 10 частина опитаних: 8 із 80 (запитання № 7) студентів (більше половини) не задоволені отриманим раніше рівнем народознавчих знань (запитання № 8 – єдине в цій анкеті запитання, на яке, з точки зору автора, бажана негативна відповідь).

Показово, що майже всі студенти звертають увагу на естетичний стан навколишнього середовища (оселя, ВНЗ, вулиці). Негативно відповіли на запитання № 9 лише 4 студенти. Це доводить, що активну емоційну реакцію в студентів викликає сфера безпосереднього перебування. Тому вважаємо, що варто наголосити на необхідності посилення взаємозв'язку «студент – навколишнє середовище» в навчально-виховному процесі. «Навколишнє середовище» можна прикрасити, вдосконалити, використовуючи народознавчі мотиви (рушники, орнамент, ікони, стенди про життя давніх українців тощо).

Відповіді на запитання № 10 виявили, що більшість студентів (50 із 80) займаються певним видом народознавчої діяльності. Такий високий показник виявлено значною мірою в студентів, які займалися в краєзнавчих, фольклорних, театральних гуртках. Багато студентів займаються декількома видами народного мистецтва, що є позитивним і бажаним явищем з точки зору гуманітаризації фахової підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.

Деякі студенти наголосили, що не цікавляться народознавством і не займаються народним мистецтвом тому, що не мають на це часу, що викликано перевантаженістю під час навчання. Це дозволяє зробити висновок, що гуманітаризації технічної освіти повинне сприяти мудре поєднання навчально-виховного процесу в цілому, доцільний розподіл інформації та навчального навантаження, створення педагогічних умов, які б не «пригнічували-розчаровували» майбутніх інженерів, а стимулювали їхній всебічний розвиток.

Аналіз відповідей на запитання анкети показує, що не всі студенти розуміють значення гуманітаризації за допомогою народознавства для фахівця, її вплив на ментальну та духовну сфери. Аналіз відповідей дозволив вибудувати «рейтинг популярності» народознавчих знань і умінь серед студентів: народне мистецтво, українські звичаї, традиції; народознавча література, дизайн із

використанням народних мотивів. Як бачимо, народне мистецтво та дотримання звичаїв і традицій українського народу майже на однаковому рівні. Порівняння показників запитань №№ 1,2 показує, що студентів захоплюють ті народознавчі знання та вміння, якими вони найчастіше займаються.

Заслуговують на увагу висловлювання студентів про різноманітні аспекти народознавства та їх роль у процесі гуманітаризації. Наведемо деякі з них. Про дисципліну «Народознавство»: «Це острівець духовності, де відпочиває душа після безмежної кількості матеріалу з точних наук», «Це ніби батьківська оселя, яка раптом з'явилася серед вузівських аудиторій», «Додає людяності технарям».

Про звичаї та традиції: «Допомагають зрозуміти себе й інших», «Не дозволяють зачерствіти душі», «Отримуєш кайф від вишиванок і всього народного. Як же цікаво жила молодь!», «Під час народного обряду забуваєш про проблеми. Це ніби терапія – негативна енергія зникає, відчуваєш себе легко».

Про дизайн із використанням народних мотивів: «Зараз модними стають народні мотиви в одязі й мені це подобається. Ми будемо українською елітою й це буде видно навіть в одязі!», «Оформлюючи своє помешкання, напевно, потрібно додати трохи українського народного декору. Виглядає це круто».

Міркування студентів різноманітні, й серед них зустрічаємо як поверхові, так і досить глибокі. Усі на різних рівнях розуміння й відчуття відображають властивості народознавства та характер його впливу на студента: від «екзотики», «суперкрутого кайфу» до «сенсу життя». Це ще раз свідчить про необхідність використання засобів народознавства під час підготовки майбутніх інженерів.

На запитання № 18: «Який засіб народознавства має найбільший вплив на людей?» більшість відповіли, що народне мистецтво (музика, танці) та участь у народних обрядах. Це, на нашу думку, відображає об'єктивну реальність.

Інформаційно насиченими були відповіді студентів на запитання № 19 (Чи є у Вас у сім'ї улюблені народні традиції, яких Ви дотримуєтесь?) і запитання №20 (Який у Вас улюблений жанр народного мистецтва?). Вони показали різнопланові вподобання, смаки та знання сучасного студентства, які підтвердили факт впливу на них сучасного музичного та кіномистецтва. Стало

зрозуміло, які стосунки і спосіб життя в сучасних родинах. Серед улюблених народних традиції найчастіше називали українське весілля, хрестини, Різдво, Великдень тощо. Названо ті обряди, в яких студенти самі брали участь. Назвали як українські свята День святого Валентина, свято 8 Березня, День поцілунків, обіймів, Хеллоуін, які не є українськими. Це свідчить, що молодь їх долучає до українських народних, тобто для них українське те, що припадає до душі. Тому мусимо проводити просвітницьку роботу, які свята наші, а які у нас «гостюють».

Доводиться констатувати факт, що лише 5 студентами було згадано народну музику, 10 українську народну пісню. Це небезпека того, що багата народна культура (і не лише музична та пісенна) нівелюється під пресом масової псевдокультури, переважно закордонного походження. Це характерно і для міських студентів, і для сільських. Однією з причин такого становища є недостатнє та малоефективне використання, іноді відверте ігнорування національного компонента під час навчального процесу в школі та ВНЗ.

У цілому аналіз студентських відповідей дозволяє дійти висновку, що на формування майбутнього інженера як особистості впливають безпосередньо життя, спілкування з однолітками, ЗМІ, орієнтовані переважно на інтернаціональні денаціоналізовані процеси масової культури та моду; міра гуманітаризації технічного ВНЗ, де домінує технократизм.

У відповідях студентів на запитання анкети прослідковуються такі тенденції: незаперечний факт наявності народознавчих знань і умінь; значний вплив сім'ї й ВНЗ на гуманітарний розвиток; вплив колективної свідомості на індивідуальну; у цілому достатня обізнаність у різних видах народної духовної та матеріальної культури; залежність від ЗМІ та ринку книжкової, кіно-, відео- та аудіопродукції, Інтернету; невміння застосовувати народну мудрість під час фахового спілкування, не розуміння її значення для формування особистості.

Останнє запитання анкети мало на меті виявити ставлення студентів інженерних спеціальностей до дисципліни «Народознавство» в технічних ВНЗ. На це питання не було конкретної відповіді тільки в 2 випадках.

Більшість учасників експерименту (50 із 80) стверджували необхідність викладання дисципліни «Народознавство» у технічних ВНЗ. 5 із них висловилися щодо доцільності читати дисципліну з 2 по 4 курс, оскільки на 1 курсі багато навчальних предметів, а на 5 курсі на цей предмет не вистачає часу.

Відповідно, 20 студентів висловилися проти. Деякі з них аргументували своє негативне ставлення. Крім цілком зрозумілого аргументу щодо відсутності часу, було заявлено такі заперечення: «У ВНЗ і так забагато непотрібних дисциплін», «Нас це не цікавить. Все, що потрібно, я про це вже знаю», «Я в школі вивчала історію, народознавство, мову. Мені це нудно й для майбутньої професії не потрібно, заморочуватись я цим не збираюсь». Такі думки потрібно аналізувати й робити висновки, тому що вони віддзеркалюють реальні недоліки виховання: невиправдану перевантаженість та непродуманість навчальних програм, панування формалізму та відсутність індивідуально-зорієнтованого підходу під час вибору навчальних методів; недостатньо проведеного батьками часу з дітьми, залучення їх до духовно-моральних національних цінностей.

Завдання визначити рангове місце чинників, які впливають на гуманітаризацію підготовки інженерів, було запропоновано студентам 4-го курсу НУВГП (спеціальність «Геоінформаційні системи», які вивчали курс «Народознавство» (табл.1.5.2).

Таблиця 1.5.2

Чинники впливу гуманітаризації на підготовку майбутніх інженерів

Чинники	Рейтинг
Дисципліни гуманітарного циклу	3
Дисципліни технічного циклу	6
Самоосвіта	1
Духовно-моральний рівень сім'ї	2
Духовно-моральний рівень науково-педагогічних працівників	5
Культурні інтереси друзів	4
Позауніверситетські навчально-виховні заклади	7

Як бачимо з таблиці, що хоч і домінує самоосвіта, але прослідковуємо як піднявся рівень впливу сім'ї та гуманітарних дисциплін. У бесіді студенти неодноразово згадували про духовні закони предків, про батьківську науку життя, про честь, працелюбність тощо. Щоб пересвідчитись, що це дійсно вплив народознавства, запропонували студентам, котрі прослухали курс, відповісти на запитання, чи потрібен курс народознавства в технічному закладі освіти. 20% студентів відповіли, що їм все одно, є курс чи нема, 10 % студентів вважали, що цей курс не потрібен, а 70 % студентів вважали, що цей курс – дієвий засіб утвердження національної свідомості, виховує почуття гідності за свою мову, культуру, надбання освіти та науки. Про це свідчать анкети студентів, а деякі відповіді заслуговують на особливу увагу: «Вивчення народознавства необхідне в технічних ВНЗ. Що то за українець, що не знає культури, історії народу, звичаїв і традицій» (Ліщинська Юлія, 3 курс). «Вважаю, студенти, що не вивчають народознавство, багато втрачають. Я вивчала його в школі і зробила для себе багато відкриттів. Переконана, ці знання допоможуть стати мені кращою людиною, кращим фахівцем, бо працюватиму серед людей, а я їх почала краще розуміти» (Власкіна Ольга, 3 курс). «У державі багато несправедливості, не цінується доброта, порядність. Вивчаючи народознавство, не дамо загинути нашій культурі, мові, адже ми - майбутнє народу, тільки ми можемо врятувати себе і своїх рідних від бездуховності у всьому» (Нагребельний Роман, 3 курс).

Зважаючи на вищесказане, вважаємо, що дієвим фактором гуманітаризації підготовки фахівців, є введення курсу «Народознавство» (додаток Б), яким передбачено створення передумов для свідомого сприйняття й засвоєння моральних норм, національно традицій українського народу. Анкетування, тестування, бесіди зі студентами дозволили дійти висновку, що найважливішим гуманітарним аспектом цього курсу є формування в студентів важливих для українського народу цінностей: соціальної справедливості, первинність духовного над матеріальним, людинолюбство, працелюбство, взаємоповагу; віри у свої сили, талант, здібності; формування гуманної, соціально-активної

особистості, здатної бережно ставитися до природи, світу речей, самого себе, інших людей, розуміти значення свого й чужого життя як найвищої цінності.

Якість педагогічного процесу у ВНЗ залежить від викладача, його фахової підготовки й майстерності. Приєднуємося до думки Л. Барановської [7, с. 225], яка вважає, що «якість педагогічного та методичного забезпечення навчання студентів є кращою в тих вищих закладах освіти, де викладачі, крім спеціальної підготовки, мають і ґрунтовні психолого-педагогічні, методичні знання та практичні навички». За нашими спостереженнями, у багатьох викладачів технічних ВНЗ недостатні знання з методики проведення лекційних і практичних занять. Майбутніх інженерів якісно навчають фаховим знанням, але часто не беруть до уваги педагогічний і психологічний бік викладання. У ВНЗ технічного спрямування проводять значну роботу для підвищення рівня викладання (участь у наукових конференціях, курси підвищення кваліфікації, написання методичної літератури тощо). Але цілісна робота з метою підвищення фахово-педагогічного рівня викладачів, вдосконалення їх комунікативних здібностей, психолого-педагогічних умінь проводиться недостатньо. Вважаємо, що для забезпечення не лише фахових знань, але й для гуманітаризації фахової підготовки у технічних ВНЗ необхідно значно покращити методичну підготовку викладачів. Методична готовність викладачів до гуманітаризації навчального процесу повинна представляти собою систему.

Можливі різні форми такої методичної підготовки, наприклад, колективні (науково-методичні семінари, курси педагогічної майстерності, майстер-класи тощо). У НУВГП з 1989 року діє школа педагогічної майстерності для науково-педагогічного персоналу. До послуг викладачів найсучасніші технічні засоби навчання, які дозволяють використовувати віртуальні можливості мультимедіа. У кабінеті є навчально-методична, наукова та педагогічна література, а також періодичні видання. Роботу проводять викладачі навчального закладу та запрошені провідні вітчизняні та закордонні фахівці з проблем організації навчально-виховного процесу. Під час занять організовують семінари, на яких обговорюють інноваційні підходи щодо проблем навчання та виховання;

проводять майстер-класи, під час яких можна запозичити кращий досвід проведення занять, використання оптимальних методів і засобів спілкування зі студентами, навчають делікатно й коректно вирішувати конфліктні ситуації.

Проблеми, які розглядають на заняттях, різні, але завжди викладачі під час занять наголошують на ролі вищої технічної освіти для розвитку держави. Адже зазначено в Законі України «Про освіту», що вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну, гуманітарну та практичну підготовку. «Вища освіта... має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу, відтворення продуктивних сил України» [103].

У розвитку сучасної технічної вищої освіти простежуємо тенденції до гуманітаризації. Основною ознакою такого об'єднання технічних і гуманітарних знань є узгоджене, грамотне поєднання національного досвіду освіти зі світовими здобутками. Під час роботи кабінету педагогічної майстерності приділяється увага проблемам гуманітаризації, наголошують на необхідності надавати фаховій технічній освіті гуманістичної спрямованості, а це мусить привести до нових підходів щодо її змістовного наповнення, тому що випускники ВНЗ не завжди належним чином підготовлені до втілення фахових знань і до реалізації національних завдань. Прикро, але значна кількість фахівців не поширюють культурні (народознавчі) традиції, а лише кваліфіковано виконують обов'язки. Вважаємо, що гуманітарну культуру майбутніх фахівців-інженерів потрібно розглядати, як поєднання загальнолюдських цінностей, фахових знань і умінь. «Гуманітаризація освіти реалізується за двох умов: 1) забезпечення розвитку особистості студентів у всій сукупності індивідуально-психологічних особливостей, духовних потреб і соціально-моральних якостей, що є змістом його власної освіти; 2) визначення змісту тієї конкретної сфери соціального досвіду, який потім стане засобом і змістом його професійної діяльності. Зміст професійної підготовки, відповідно до даних умов, повинен бути спрямований на широку загальнокультурну підготовку» [132, с. 228].

Викладачі школи педагогічної майстерності акцентують увагу науково-педагогічного персоналу на їхній відповідальності за процес підготовки фахівців.

Вони повинні вибрати «правильні» форми, методи, засоби викладання і вдосконалювати фахову й педагогічну майстерність. Викладачі технічних ВНЗ покликані олюднювати технічну освіту, суть якої полягає в тому, щоб формувати в студентів бажання фахово вдосконалюватись і стати дудовно багатими.

Нами проаналізовано сучасний стан педагогічної діяльності викладачів в умовах гуманітаризації процесу підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства; діагностику впливу цих засобів на гуманітарну ауру студентів; рівень гуманітарності майбутніх інженерів. З метою встановити рівень пізнавально-інформаційного компонента, було проведено бесіди та спеціальні анкетування з викладачами технічних та гуманітарних дисциплін НУВГП та ЛНТУ. Насамперед передбачалося з'ясувати рівень знань викладачів щодо гуманітаризації процесу підготовки майбутніх інженерів. Основу анкет склали відкриті запитання (таблиця 1.5.3). Потрібно було з'ясувати, що знають викладачі про гуманітаризацію технічної освіти; про форми й засоби роботи в умовах гуманітаризації; як розуміють призначення гуманітаризації у ВНЗ.

Із метою конкретизації ступеня готовності викладачів до експериментальної роботи, викладачам було запропоновано відповісти на запитання, пов'язані з проблемою гуманітаризації фахової підготовки майбутніх інженерів ВНЗ. Враховуючи окреслені для цього етапу дослідження завдання, розроблено анкети, запитання для інтерв'ю (додаток В), проаналізовано навчальні плани викладачів. З-поміж проблем, які передбачалося з'ясувати на цьому етапі, були такі, котрі пов'язані з розумінням викладачами суті понять «гуманітаризація», «гуманітарне виховання», «засоби народознавства», «фахівець».

На запитання: «Як Ви розумієте поняття «гуманітаризація», «гуманітарне виховання»? більшість викладачів відповіли необґрунтовано. З опитаних 50 викладачів тільки 11,0 % змогли відповісти на запитання, а решта відчували труднощі під час відповідей або надали перевагу формальним відпискам. На основі цього ми дійшли висновку, що більшість викладачів не володіють достатніми знаннями про гуманітаризацію освіти і технічної освіти зокрема.

**Показники інформованості викладачів технічних ВНЗ
про гуманітаризацію процесу підготовки засобами народознавства**

з\п	Назва засобу	Часто (%)	Рідко (%)	Не виконують (%)
1.	Інформування про гуманітаризацію в технічних ВНЗ (на прикладі життя й діяльності інженерної інтелігенції)	46	54	-
2.	Інформація про засоби гуманітаризації	38	52	-
3.	Бесіда про розуміння суті вчинків (моральні й антиморальні; фахові й нефахові)	32	50	18
4.	Ознайомлення з поняттями гуманітаризації	22	61	17
5.	Інформація про гуманітарні права й обов'язки, гуманітарну культуру.	42	38	20
6.	Заохочення студентів до гуманних справ	45	55	-
7.	Обурення антиморальними діями	10	63	27
8.	Стимулювання розвитку духовних якостей	68	32	-
9.	Наголошування на ролі успіхів у навчанні з позицій гуманітаризації	35	58	7
10.	Переконування важливості гуманітаризації	41	10	39
11.	Іронізування над тими, хто неправильно розуміє суть гуманітаризації	7	72	21
12.	Виконання зі студентами гуманних справ, участь у добродійних акціях	62	10	30
13.	Покарання за антиморальність, пасивність	6	53	51
14.	Використання тестових завдань для діагностики рівнів гуманітарних знань	9	65	26

Щодо запитання «Яким повинен бути сучасний фахівець?» погляди викладачів розділилися: 17,0 % вважають, що фахівець повинен мати знання з фаху, шанувати мову; 23,0 % акцентують увагу на культурі поведінки студентів; 14,0 % - інтелігентності й працьовитості; 11,0 % - всебічному розвитку; 10,0 % моральним цінностям; 6,0 % - загальній культурі; 10,0 % ухилилися від прямої відповіді; 7,0 % відповіли ґрунтовно.

Нами запропоновано викладачам оцінити свою готовність до процесу гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів за рівнем готовності. Зокрема, цільовий рівень передбачав усвідомлення викладачами необхідності гуманітаризації; змістовно-технологічний – усвідомлення змісту, форм, методів, засобів і технологій гуманітаризації; методичний – рівень забезпеченості навчально-методичною літературою з означеної проблеми. Як свідчить опитування, майже 64 % не готові до гуманітаризації на достатньому рівні. Найбільші труднощі відчують на методичному та змістовно-технологічному рівнях, аргументуючи відсутністю навчально-методичної літератури, психолого-педагогічних рекомендацій, які б допомогли усвідомити зміст гуманітаризації. Проведене дослідження свідчить, що 71,0 % викладачів вважають, що технічна освіта може досягти успіхів щодо гуманітаризації традиційними формами роботи. 20,0 % вважали, що потрібно поєднувати традиційні та сучасні форми роботи.

Для вивчення рівня підготовки викладачів до проведення бесід, дискусій з метою гуманітаризації було проведено анкетування. Відповіді на запитання анкети «Чи задоволені Ви своєю методичною підготовкою до проведення бесід, дискусій із метою гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів? Якщо ні, то чому?» засвідчили, що тільки 39,0% із 50 викладачів задоволені плануванням і проведенням бесід і дискусій із студентами; 51,0 % - незадоволені, 10,0% не відповіли. Серед основних причин незадоволення плануванням і проведенням бесід було названо такі: недостатня методична підготовка (15 %), недостатні психолого-педагогічні знання (13 %); 12 % викладачів причину невдоволення плануванням і проведенням бесід і дискусій вбачають у невмінні (небажанні) аналізувати й запозичувати педагогічний досвід; знаходити та виправляти помилки, допущені під час планування бесід, дискусій; 7,0 % викладачів відзначили, що зовсім не володіють методикою проведення бесід і дискусій.

У процесі експерименту проводили співбесіди з викладачами, кураторами, завідувачами кафедр, спостерігали за студентами під час бесід, дискусій. Це розширило уявлення про стан підготовки викладачів до проведення бесід і

дискусій гуманітарного спрямування, допомогло з'ясувати основні напрямки роботи, які потребують особливої уваги викладачів технічних ВНЗ.

Як засвідчили результати вивчення змісту й умов гуманітаризації фахової підготовки майбутніх інженерів, до цієї роботи викладачі часто підходять формально. Під час дослідження виявили основні різновиди формалізму у технічних ВНЗ котрі гальмують роботу під час навчального процесу.

Окреслимо дефініцію поняття «формалізм». Формалізм – формально-бюрократичний підхід до розв'язання питань; дотримання зовнішньої форми, не дбаючи про наслідки та доцільність [166, с. 340]. Сутність його у навчальному процесі ВНЗ – неповага до студента, неадекватність навчально-виховних впливів. До виявів формалізму відносимо дріб'язковість під час навчального процесу; надання переваги кількості над якістю навчальних впливів; відсутність обліку індивідуальних відмінностей студентів тощо.

Більшість викладачів (65,0 %) вважають, що гуманітаризацію підготовки майбутніх інженерів (таблиця 1.5.4) потрібно здійснювати методом інформування (моралізування): «Студент зобов'язаний...», «Студент не має права...»). Дії викладачів в основному спрямовані на наведення дисципліни. Нехтують викладачі методами роз'яснення про моральні та антиморальні вчинки; заохочення та згуртування студентів до позитивних «людяних» справ, («Не одежа красить чоловіка, а добрі справи» (нар. мудрість)), стимулювання розвитку високих моральних почуттів тощо (майже 18,0 % викладачів не використовують вищезазначені методи). Рідко застосовують спецприйоми з метою підвищення творчості студентів, заохочують до висловлювання власних думок та доведення їх правильності, допомагають співпрацювати з іншими студентами («Гуртом і батька легше бити», а «Талановитими люди стають лише у праці», бо «Талант – не птах, що прилітає з неба» (нар. мудрість)). Спостереження свідчать, що навіть у аудиторіях, де доброзичлива аура, розвиток особистості студента, адекватна самооцінка та реальне самосприймання не розцінюється викладачем як одне з найважливіших завдань педагогічного напрямку для гуманітаризації фахової підготовки майбутніх інженерів.

Наші дослідження підтвердили, що викладачі часто застосовують методи, котрі змушують студента відчувати неповноцінність і неспроможність до навчання; головна складова поведінки викладача під час заняття – контроль, хоча українська народна мудрість радить: «Учи дітей не страхом, а ласкою», «Добре дитя боїться і кива, а ледаче не боїться і кия», «Жорстокість породжує тупість і дурість». Але потрібно пам'ятати: «Пусти дітей на волю, сам будеш у неволі».

Викладачі (54,0 %) технічних ВНЗ серед гуманітарних якостей студентів виокремлюють пошану до особистості; працьовитість, дисциплінованість, шанування народних традицій, почуття професійної та національної гідності тощо. Проте викликає занепокоєння факт, що значна кількість викладачів не спроможні об'єктивно охарактеризувати моральні якості студентів. Вони пояснюють це тим, що відсутні методичні матеріали та діагностичні методики гуманітарної сформованості студентів. 40,0% викладачів не змогли вказати, які якості особистості можна вважати гуманітарними. Опитування та анкетування викладачів дає підстави стверджувати, що існують причини, які перешкоджають гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів (таблиця 1.5.4).

Таблиця 1.5.4

Бар'єри формування та розвитку гуманітарних (моральних, людських) якостей студентів (у %)

Характеристика бар'єрів	Відповіді викладачів (у %)			
	2006	2007	2008	2009
застарілі авторитарні методи в ході підготовки майбутніх інженерів	17,0	26,1	2,7	2,9
психологічна й педагогічна невідповідність викладачів до гуманітаризації	21,2	20,4	1,7	1,0
перевантаження викладачів непрямыми професійними обов'язками, сумісництвом	17,5	15,2	1,7	1,8
відсутність інноваційних посібників, підручників, методичних рекомендацій	28,1	26,4	2,3	2,7
інші фактори	16,2	11,9	1,3	1,6

З'ясувавши ставлення студентів до гуманітаризації засобами народознавства, маємо підставу стверджувати, що опитаних студентів можна розподілити за рівнями гуманітарного розвитку:

Низький (25 %). Не до кінця усвідомлюють важливість інтелектуального розвитку. Не вміють оцінити наявності в себе та інших духовно-моральних якостей, не завжди вміють чітко змодельовати та проаналізувати моральні ситуації. Іронічні до культури народу. Вважають, що моральні якості заважають кар'єрному росту. Мають недостатні знання про цінності народу; нездатні застосовувати народну мудрість. Агресивно налаштовані на світ. Звинувачують обставини й людей у своїх помилках. Не вміють співпрацювати. Вимогливі лише до інших, намагаються створити про себе гарну думку. Не визнають цінності спілкування, якщо воно не вигідне. Навколишній світ розглядають як загрозу.

Середній (55 %). Усвідомлюють важливість інтелектуального розвитку. Вважають (на рівні ідеї), що потрібна самоосвіта та самовдосконалення. Не завжди вміють об'єктивно оцінити наявність у себе та інших духовних якостей. Моделюють моральні ситуації, але не здатні їх аналізувати. Терпимо ставляться до народних знань. Мають недостатні знання про цінності народу. Здатні, не завжди доречно, застосовувати народну мудрість під час навчального процесу. Прагнуть до контакту, до спільного пошуку рішень, але в реальних ситуаціях не бачать, як це можна зробити. Не довіряють світу, виставляючи психологічний захист. Визнають цінність спілкування й сприймають діалог як засіб вирішення проблем. Долучаються до чужої точки зору, не вміючи аргументувати свою.

Високий (20 %). Розуміють важливість інтелектуального розвитку. Вдосконалюються в міру можливості. Не завжди вміють оцінити наявність у себе та інших духовно-моральних якостей. Моделюють моральні ситуації, аналізують їх, застосовуючи життєвий досвід. Мають знання про цінності народу. Застосовують народну мудрість. Готові до діалогу. Категоричні, але вміють домовлятися. Відкриті, емпатійні. Здатні працювати в «команді».

Можна констатувати, що студенти та викладачі НУВГП та ЛНТУ розуміють важливість гуманітаризації засобами народознавства, але практично не завжди її

втілюють, а це - підстава для створення моделі гуманітаризації підготовки інженерів засобами народознавства; забезпечення можливості в змістовому та методичному аспекті її екстраполяції на підготовку інженерів у технічному ВНЗ.

Висновки до 1 розділу

1. Окреслено завдання дослідження. Запропоновано структурно-логічну схему вирішення завдань дослідження.

2. Вивчено стан дослідження проблеми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у технічних ВНЗ засобами народознавства. Суттєвими для дослідження є висновки педагогів, філософів і психологів, які розглядають гуманітаризацію як олюднення технічної освіти в цілому; ґрунтовно розглядають зміст гуманітаризації, окреслюють її мету, принципи, засоби тощо. Ретроспективний аналіз проблем гуманітаризації підготовки в науковій літературі свідчить, що процес формування теорії гуманітаризації підготовки у ВНЗ є еволюційним, закономірно пов'язаним із процесом складання наукових основ педагогіки.

Уточнено поняття «гуманітаризації технічної освіти».

3. Ефективність процесу гуманітаризації підготовки у ВНЗ засобами народознавства залежить від організації педагогічних умов, які нами визначено й проаналізовано в дисертаційному дослідженні.

4. Визначено наявність потреби вивчення дисципліни «Народознавство» у технічних ВНЗ (окреслено її предмет, завдання, педагогічні функції); застосування елементів народознавства; проаналізовано обізнаність студентів і викладачів щодо народознавства; здатність до оцінки духовних цінностей; бажання застосовувати народні знання; вміння з їх допомогою вирішувати професійні завдання.

Окреслено наше розуміння поняття «засобів народознавства».

4. Проаналізовано дослідження процесу гуманітаризації підготовки інженерів засобами народознавства; зроблено висновки, що студенти та викладачі розуміють важливість гуманітаризації засобами народознавства, але недостатньо її втілюють.

Численні аспекти проблеми потребують подальшого дослідження (з'ясування рівня успадкування та примноження спадщини народу студентами технічних ВНЗ; вибір оптимальних рівнів дидактичної інтеграції народознавства).

Результати досліджень, висвітлені в розділі 1, опубліковані в навчально-методичному посібнику «Народознавство» [96], статтях [58; 65; 97; 92; 93].

Розділ 2

МЕТОДИКА ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ У ВНЗ ЗАСОБАМИ НАРОДОЗНАВСТВА

2.1. Зміст, форми організації й методи гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства

Вищу освіту у всьому світі розглядають як основний чинник формування й розвитку особистості, як частину соціокультурного середовища, у якому живе людина. Аби стати повноцінним членом суспільства, майбутньому фахівцю необхідно засвоїти його цінності й створювати для себе умови для соціалізації в суспільстві відповідно до індивідуальних особливостей, світоглядних цінностей і особистої спрямованості.

Як прогнозують вітчизняні та зарубіжні науковці, ХХІ ст. буде століттям розвинених інформаційних технологій, глобальної комп'ютеризації виробництва. Життя вимагає інтелектуально розвиненої особистості й разом із цим толерантної, відкритої до спілкування й розвитку в національному та міжнародному вимірі. Провідна роль у формуванні такої особистості належить освіті, зміст якої з огляду на сказане вище необхідно гуманітаризувати.

У педагогіці поняття «зміст» вживають у словосполученні «зміст освіти». Зміст освіти – один із основних компонентів процесу навчання. Це система наукових знань, умінь, навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей вихованців, формування їх світогляду, моралі, поведінки, підготовку до праці та життя. Зміст освіти визначає спрямованість навчального процесу, його пріоритети й реалізується шляхом навчання, яке передбачає засвоєння ними знань, вироблення умінь та навичок.

Методологічною основою теорії змісту освіти є діалектика, гносеологія, теорія всебічного розвитку особистості, принцип єдності теорії та практики. На сучасному етапі основою для формування змісту освіти є програма «Освіта» (Україна XXI ст.). У ній сформульовано основну мету, завдання і принципи розвитку змісту освіти [50].

Основна мета та завдання програми «Освіта» (Україна XXI ст.): Відродження та розбудова національної системи освіти. Формування творчої особистості. Демонізація системи освіти. Лібералізація традиційних освітніх структур. Широке використання досягнень вітчизняної та світової педагогіки. Створення в суспільстві атмосфери сприяння розвитку освіти. Подолання національного нігілізму, заідеологізованості. Підготовка нової генерації педагогічних кадрів. Формування нових економічних основ системи освіти.

Вважаємо, що продуктивною підготовка фахівця буде тоді, коли студенти опанують увесь курс навчання, під час якого будуть враховані зазначені вище завдання. Для цього необхідно засвоїти загальнонаукові, професійні та спеціальні дисципліни інженерного напрямку, доповнюючи їх народознавчим змістом, оскільки народна педагогіка створює умови для комплексного впливу. Виховання сильної, самобутньої і яскравої особистості можливе лише на високих народних ідеалах, на творчих традиціях рідного та інших народів. Унікальність особистості досягається розвитком індивідуальних задатків, нахилів і здібностей як у навчанні, так і в ставленні до різних сфер життя, природи [129, с. 6].

Серед основних принципів програми «Освіта» (Україна XXI ст.) виділено й принцип гуманітаризації, національної спрямованості, відкритості системи освіти, багатоукладності й варіативності освіти та ін. Тому що студент живе й здобуває освіту в конкретному соціокультурному середовищі, належить до певного етносу - й особистість фахівця не можна формувати ізольовано, відірвано від загальних культурних надбань народу.

Етнопедагогіка доповнює, гуманітаризує зміст навчання майбутнього інженера, поєднує в собі матеріальну і духовну сфери, дає змогу особистісно

значущі цінності зробити основою переконань, адже інтереси, потреби, здібності фахівця формують основні цілі та завдання навчання та виховання.

До основних компонентів змісту освіти належать (за І. Лернером): [137]

Досвід пізнавальної діяльності особистості фахівця охоплює систему знань про природу, людину, суспільство, народні знання, виробництво, засоби діяльності, засвоєння яких забезпечує формування наукової картини світу.

Знання, як основний елемент змісту освіти, відображають узагальнений *досвід пізнання дійсності*, накопичений у процесі соціально-історичної практики. Зміст вищої технічної освіти охоплює різні види знань: основні поняття і терміни, факти повсякденної дійсності й науки, які дають змогу зрозуміти закони науки, формувати переконання; теорії, які містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, зв'язки між законами, прогноз у певній предметній галузі; знання про способи діяльності, методи пізнання й історію науки; оцінювальні знання про норми ставлень до різних явищ життя. Усі види знань взаємопов'язані й потребують комплексного засвоєння.

Досвід здійснення відомих способів діяльності (практичний досвід). Зміст цього досвіду становить систему загальних інтелектуальних і практичних умінь та навичок, яка є основою конкретних видів діяльності: пізнавальної, трудової, народознавчої, художньої, громадської, ціннісно-орієнтаційної, комунікативної. Участь у названих видах діяльності забезпечує здатність студентів до оволодіння культурою рідного народу. Ці види діяльності взаємозв'язані та відображаються в змісті освіти. Під час відбору змісту варто враховувати й інші види та галузі діяльності (соціально-політична, художньо-естетична, сімейно-побутова тощо).

Досвід творчої діяльності покликаний забезпечити готовність до пошуку шляхів вирішення актуальних проблем. Він вимагає самостійного застосування раніше засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих. Наприклад, застосування народознавчих знань.

Важливими характеристиками застосування народознавчих знань може бути самостійне перенесення народознавчих знань і вмінь у навчальний процес, у нову фахову ситуацію; бачення нової проблеми в знайомій ситуації (давній та

сучасні народні знання, традиції, звичаї, обряди тощо); бачення структури об'єкта і його нової функції (сприйняття поняття «людина», «особистість», «фахівець» та ін); самостійне комбінування відомих (давніх) способів діяльності в нові; знаходження різних способів (від народної мудрості, досвіду, до інноваційних технологій) вирішення проблеми й альтернативних доказів; побудова принципово нового способу вирішення проблеми, який є комбінацією відомих (використовуючи досвід народу, вирішувати сучасні проблеми).

Досвід ставлення особистості до світу, діяльності є специфічним. Сфера почуттів студента не завжди збігається з його знаннями про дійсність, навичками й уміннями. Гуманітаризація змісту освіти передбачає втілення системи мотиваційних, ціннісних, емоційних, вольових ставлень разом із знаннями та вміннями, що є умовою формування системи цінностей, світогляду фахівця.

Зазначені компоненти змісту вищої освіти взаємопов'язані. Уміння без знань неможливі; творча, народознавча діяльність здійснюється на основі сформованих знань і умінь; знання про діяльність, забарвлену емоціями, передбачають поведінкові навички й уміння.

Довгий період у навчальному процесі технічних ВНЗ переважав традиційний (просвітницький) підхід, у основі якого – оволодіння студентами якомога більшим об'ємом знань, формування способів діяльності на основі засвоєння еталонних зразків. Тому більшу частину змісту освіти становили перші два з названих компонентів. На сучасному етапі, коли змінюються акценти в завданнях навчання, зростає вага тих компонентів змісту, що забезпечують формування творчих рис особистості, досвіду емоційно ціннісного, духовного ставлення до свого фаху й до дійсності загалом. Реалізувати цю вимогу можливо постійно шукаючи нові методи й форми навчання, наприклад, додаючи до змісту спеціальних дисциплін і народознавчий зміст. Ця робота повинна знаходити відображення у створенні державних загальноосвітніх стандартів з кожної спеціальної галузі, в яких повинні бути передбачені конкретний зміст і обсяг діяльності студентів. Окрім цього, такий зміст має знайти відображення в навчальних програмах, підручниках; реалізуватиметься в процесі навчання фахівців.

Ефективність гуманітарної підготовки майбутніх інженерів значною мірою зумовлена спрямованістю власне підготовки фахівця, формами, методами та різноманітними засобами його організації.

Термін «*форма організації навчання*» у вищій школі трактують по-різному. Його пояснюють як засіб організації, облаштування й проведення навчальних занять, у межах яких реалізується зміст навчальної роботи, дидактичні завдання й методи. Виділяють основні форми організації навчання: лекції, семінарські, практичні, лабораторні заняття, колоквиуми, консультації, екскурсії, курсові та дипломні роботи, заліки, екзамени тощо. За такого підходу складно чітко визначити поняття «метод», «засіб», «форма», «вид навчальної діяльності». Професор А. Кузьмінський радить враховувати етимологію й семантику слова «форма». Форма – 1) зовнішній вигляд, обрис предмета; 2) будь-яке зовнішнє вираження змісту; 3) вид, устрій, тип, структура чогось; 4) спосіб здійснення, виявлення дії, процесу тощо.

Форма організації навчання – обмежена в часі та просторі взаємозумовлена діяльність педагога й учня, викладача та студента [103, с. 246-247]. На нашу думку, таке формулювання найдоцільніше та найбільш змістово обґрунтоване.

Ретроспективний аналіз педагогічної думки свідчить, що кожна форма поєднувала в собі надбання поколінь і брала позитивне, корисне, що сприяло підвищенню ефективності навчального процесу, що і ми пропонуємо зробити, використовуючи засоби народознавства для гуманітаризації підготовки фахівця.

Назвемо основні форми навчання ХХ століття: індивідуальна форма навчання; групова форма навчання; класно-урочна форма навчання (Я.Коменський); белл-ланкастерська (А. Белль, Дж. Ланкастер); форма організації навчання за дальтон-планом (Е. Пакхерст); бригадно-лабораторна форма навчання; орма проектів, комплектів та ін.

Не зважаючи на таку кількість форм навчання, основною формою навчання у ХХІ ст. у ВНЗ технічного профілю для спеціальних, а також гуманітарних дисциплін стала лекційно-семінарська. У ВНЗ лекції, просемінарські (підготовчі), семінарські, практичні, лабораторні заняття, факультативи,

спецкурси та спецсемінари, а також позааудиторні форми навчання: конференції, консультації, заліки, іспити, наукові гуртки тощо – це дидактичні види навчально-виховної роботи класно-урочної системи. Значний період у вищій школі не вдосконалювали організаційні форми навчальної діяльності, тому що багато викладачів колись і тепер вважають, що для того, щоб навчати студентів, потрібно лише добре знати свою дисципліну, а педагогічна й психологічна підготовка не потрібна. Тому вважаємо, що наше дослідження – спроба винайти нові можливості удосконалення форм навчання, додаючи засоби народознавства, що певною мірою спростує консервативний підхід до підготовки фахівців.

Одним із напрямків сучасної технічної освіти є створення системи національної освіти, яка б формувала високоосвічених, духовно багатих і морально стійких особистостей, які, крім професійної компетентності, були творчо мислячими, натхненними благородними ідеями, мали благородне серце й чисті помисли тощо. Тому ВНЗ технічного напрямку у співпраці з батьками та громадськістю повинні зосередити увагу на реалізації цих напрямів.

Цю думку підтвердило наше опитування, яким було охоплено 50 викладачів НУВГП (м. Рівне) і ІУПР (м. Коломия). Більшість викладачів (68 %) відповіли, що в них на кафедрах під час засідань та науково-методичних семінарів обговорюють проблеми гуманітаризації навчально-виховного процесу. Досвід роботи технічних ВНЗ показує, що успішно навчати можливо тоді, коли викладач використовує різні методи гуманітаризації підготовки майбутнього інженера. Зокрема, доповнюючи зміст спеціальних дисциплін засобами народознавства, ми допомагаємо повно цінніше розвивати інтелектуальні здібності майбутнього інженера та вдосконалюємо його духовний розвиток.

З урахуванням специфіки дослідження, сукупність методів гуманітаризації процесу підготовки майбутніх інженерів нами диференційовано дві групи: традиційні та сучасні.

Проаналізувавши педагогічний досвід А. Алексюка [2], Г. Ващенко [22], М. Стельмаховича [163, 164], О. Духновича [57, с. 33-34], Ю. Бабанського [6], ми

дійшли висновку, що не існує єдиної класифікації навчально-виховних методів (засобів) та існує проблема наукових дефініцій методів навчання. Е. Моносзон розуміє під методами навчання способи роботи педагога, за допомогою яких він керує діяльністю вихованців [57, с. 96].

Професор А. Алексюк розглядає методи навчання з позиції нерозривної єдності мети, засобу й результату [2, с. 48]. Він визначає зовнішній (формальний) й внутрішній (змістовий) бік навчання. Зовнішні: словесно-слухова форма навчання; різні форми застосування наочності; практичні роботи студентів; прояви педагогічної майстерності; керівництво пізнавальною діяльністю студентів; контроль і оцінювання навчання. Внутрішній: рух змісту основ наук, техніки й мистецтва; логічна грань розумової діяльності з урахуванням віку та індивідуальних можливостей; психологічна властивість методів.

Академік Ю. Бабанський визначає методи навчання як способи взаємопов'язаної діяльності викладача та учнів, спрямовані на досягнення окреслених навчально-виховних завдань [6, с. 21]. Цим зумовлена необхідність сукупності різних визначень, що наближує до пізнання методів навчання.

Ми підтримуємо дефініцію методів навчання І. Огороднікова, який зазначив, що методи навчання – це засоби взаємопов'язаної діяльності викладача й студента, спрямованої на вирішення завдань навчання, виховання й розвитку. Щоб підібрати найдоцільніші для гуманітаризації підготовки інженерів у ВНЗ засобами народознавства методи навчання, викладачеві необхідно знати їх головні ознаки, які дозволять безпомилково розпізнавати дидактичні методи.

Ю. Бабанський виділяє такі ознаки: бути певною формою руху пізнавальної діяльності вихованців, зокрема: виступати певним логічним шляхом засвоєння знань, умінь та навичок; бути певним рівнем та видом пізнавальної діяльності (репродукція, евристика, пошук, дослідження); виступати кожен раз як специфічний рух, розкриття змісту навчання, що засвоюється, завдяки чому забезпечується єдність змісту та методів навчання; виступати певним способом обміну інформацією між вихованцями та педагогами (словесними, наочними, практичними); бути певним способом управління пізнавальною діяльністю

(безпосереднього, опосередкованого управління чи самоуправління); характеризуватися певними способами спілкування педагогів і вихованців; бути певним способом стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної діяльності вихованців; виступати в ролі способу контролю за ефективністю навчання [6, с. 43]. Запропоновану Ю. Бабанським структуру методів навчання вважають складною, хоча вона охоплює значну кількість способів навчальної діяльності.

Вчені-педагоги А. Алексюк, Н. Верзілін, М. Махмутов, Н. Мочалова, А. Пінкевич, Б. Райков та ін. підтримують бінарні методи навчання (від лат. *binarius* — подвійний, такий, що складається з двох частин, компонентів тощо), серед яких виокремлюють інформаційно-повідомлювальний, пояснювальний, інструктивно-практичний, пояснювально-спонукальний; виконавський, репродуктивний, продуктивно-практичний, частково-пошуковий, пошуковий.

Уперше обґрунтував бінарну класифікацію методів навчання в 2-ій половині 20-х років ХХ ст. А. Пінкевич. В основу класифікації поклав різні шляхи оволодіння навчальним матеріалом (догматичний, ілюстративний, евристичний, дослідницький) і різні форми організації навчального процесу (клас (аудиторія), лабораторія, виробництво, екскурсія). У результаті він запропонував 12 методів навчання: класно-догматичний, класно-ілюстративний, класно-евристичний, лабораторно-ілюстративний, лабораторно-евристичний, лабораторно-дослідницький, екскурсійно-ілюстративний, екскурсійно-евристичний, екскурсійно-дослідницький, виробничо-ілюстративний, виробничо-евристичний, виробничо-дослідницький.

У 50-х роках ХХ ст. Н. Верзілін також запропонував бінарну систему методів, яка базується на поєднанні трьох методів навчання — словесного, наочного і практичного та двох логічних шляхів пізнання — індуктивного та дедуктивного. За Н. Верзіліним, може бути 6 методів навчання: словесно-індуктивний і словесно-дедуктивний, наочно-індуктивний і наочно-дедуктивний, практично-індуктивний і практично-дедуктивний.

Вітчизняний педагог А. Алексюк обґрунтовує бінарну класифікацію методів, в основі якої дві ознаки: характер і рівень пізнавальної самостійності та активності вихованців; джерела, з яких вони набувають знань.

Класифікація визначає такі рівні застосування методів: 1) на інформаційному (або догматичному) рівні словесна форма набуває бінарного характеру словесно-інформаційного методу; 2) на проблемному (або аналітичному) рівні словесна форма набуває бінарного характеру словесно-проблемного методу; 3) на евристичному (пошуковому) рівні словесна форма набуває бінарного характеру словесно-евристичного методу; 4) на дослідницькому рівні словесна форма набуває характеру словесно-дослідницького методу.

Аналогічним шляхом класифікують бінарні методи наочної форми (наочно-інформаційний, наочно-проблемний, наочно-практичний, наочно-евристичний, наочно-дослідницький методи) та практичної форми (практично-евристичний і практично-проблемний методи). Не названо практично-інформаційного методу, напевне, з міркувань, що такого об'єднання форми та методу не буває, натомість обґрунтовується практично-дослідницький метод.

Бінарну класифікацію вважають найреальнішою з усіх інших, оскільки викладач діє комплексно. Яскраво комплексну (інтегровану) систему навчання представлено в «школі діалогу культур». Зазначену модель навчання варто використовувати і для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства, тому що вона ґрунтується на інтеграції змісту гуманітарних предметів (на народознавчих засадах тощо) з метою формування в студентів духовно-моральних принципів під час опанування фаховими дисциплінами, роботи з фаховою літературою тощо.

Мета навчання за моделлю «діалогу культур» полягає не в тому, щоб студенти засвоїли навчальну програму з фаху, а у формуванні ідеалу «людина культури». За В. Біблером, людина культури – це людина, яка відмовляється від привласнення готових істин, і така, що самовизначається.

Навчання за моделлю «діалогу культур» будується на принципах: культурологічності, історичності, діалогічності, циклічності, проблемності.

Організація навчання за моделлю «діалогу культур» може здійснюватися в межах інтегрованого курсу «Народознавство», який поєднує в собі матеріал про духовну та матеріальну культуру народу, народні знання, народне образотворче мистецтво тощо та інтегроване викладання народознавства.

Цінними для нашого дослідження є роботи О. Духновича, в яких увагу приділено методам, які допомагають формувати духовну культуру. Він вважав, що навчаючись, вихованці мають засвоїти релігійну та народну мораль, яка зміцнює духовні сили, прищеплює любов до рідної землі й не дозволяє вбиратися в «чуже пір'я». О. Духнович вірив, що шляхом поширення освіти покращується мораль особистості, а це робить суспільство гуманнішим і веде до злагоди та згоди.

Цілком підтримуємо думку педагога, що джерелами та методами, засобами морального удосконалення особистості є вітчизняна історія, народні пісні, звичаї народу, гідні для наслідування приклади людей, доцільно підібрані заохочення та покарання тощо, а процес навчання та виховання передбачає засвоєння звичаїв свого народу шляхом вправ і наставляння.

У праці «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских» [141, с. 203-208]. О. Духнович обґрунтував важливі дидактичні положення. Великого значення надавав наочним методам, радив використовувати натуральні речі, картини, малюнки, карти та ін. Він вважав, що використання наочності в процесі навчання сприяє свідомому й успішному засвоєнню матеріалу, чого не можна досягти, якщо вихованці не розуміють предметів та явищ, які вони вивчатимуть. Дбаючи про ефективність навчання, викладачі повинні порівнювати предмети і явища, вказувати на їх спільні і відмінні ознаки, аналізувати наведені приклади. Заучування незрозумілого завдає шкоди духовному розвитку особистості.

О. Духнович дав чимало порад, як організувати навчальний процес, рекомендував, зокрема, практикувати на занятті групові методи роботи, поділивши клас на три групи (вихованці середніх здібностей, найбільш здібні, найслабші). На педагога покладалося завдання працювати не тільки фронтально, а й диференційовано, щоб забезпечити інтелектуальний розвиток кожного.

Як бачимо, погляди О. Духновича на освіту, інтелігентність (цивілізованість) актуальні, варті того, щоб їх запозичити й використовувати під час підготовки майбутніх інженерів, вони не втратили історичного значення. Багато його влучних висловлювань перейшли до скарбниці народної пареміографії: «Багато листя на дереві — мало плодів, багато бесіди — мало розуму», «Де сови гучать і скрегочуть сороки, там соловей мовчить». Про вирішальну роль педагога у формуванні особистості О. Духнович висловив у афоризмі: «Хто дав тобі виховання, той більше тобі дав, ніж той, хто дав тобі життя» [141, с. 184-187].

Дослідник народної педагогіки М. Стельмахович визначними у формуванні особистості вихованця вважав засади християнської моралі, плекання духовності, доброти, людяності, милосердя, чесноті, працьовитості, виховання духовно багаті особистості, яка усвідомлювала б відповідальність перед Україною і народом. Погоджуємося з педагогом, що народна педагогіка пропонує прості, але творчі методи навчання: метод оцінки «авансом», метод особистого прикладу, метод спілкування з совістю, метод позитивної самовпевненості, метод торжества ідей, метод навчання «в борг», метод добросусідства та інші. Мета їх застосування – формування особистості, тому закономірно, що, опираючись на багатовіковий досвід українського народу, пропонуємо саме народні методи та засоби для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів ВНЗ технічного профілю.

М. Стельмахович розробляв «цілину народно-виховної мудрості», продовжуючи кращі традиції вітчизняних науковців - Г. Ваценка, В. Сухомлинського, С. Русової та інших.

У результаті досліджень ми дійшли висновку, що існують різнопланові міркування вчених щодо класифікації методів навчання, але найдоцільнішими, зрозумілими й прийнятними для нашого дослідження вважаємо традиційну класифікацію методів навчання: за джерелами набутих знань, характером логіки пізнання, рівнем самостійної розумової діяльності. Поділяємо думку академіка Д. Лихачова про те, що якщо вчений створює сотні нових термінів, то він руйнує науку, десятки – підтримує, два-три – рухає науку вперед. Кожен викладач повинен усвідомлювати, що методи – одиниця змінна. Їх суть визначаємо

змiнами в змiстi основ науки, технiки, мистецтв, якi вивчають. «Високий педагог творить методу, а не керується нею, вiн досяг уже джерела всiх метод – глибоко усвiдомленої основної педагогiчної iдеї», - читаємо в К. Ушинського [125, с. 65].

Охарактеризуємо групи методiв, якi з нашого погляду, є найбільш доцiльними для гуманiтаризацiї пiдготовки майбутнiх iнженерiв у технiчних ВНЗ засобами народознавства:

Методи усвiдомлення гуманiтарних (моральних) цiнностей суспiльства (бесiда, розповiдь, диспут, переконання, навиювання, власний приклад). Особливiсть методiв цiєї групи – вербальнiсть, адже iх джерелом є слово, за допомогою якого студенти допомагають один одному самовдосконалюватись. Викладач, якому притаманна комунiкативна культура, тобто той, хто професiйно, змiстовно, емоцiйно пояснює, допомагає студентовi усвiдомити суспiльнi цiнностi, сприяє формуванню переконань, фахової позицiї; допомагає оцiнити власний життєвий досвiд, мотивацiю своїх вчинкiв.

Отже, комунiкативна культура – це культура вiдносин, якi заснованi на довiрi й вiдкритостi членiв колективу; емпатiйностi (можливостi «вчуватися» в iншого, емоцiйне розумiння iншого) й толерантностi (терпимiсть до «iншостi» iншого); неконфлiктностi (вмiння конструктивно вирiшувати конфлiкти); здатностi турбуватися один про одного.

Загальна характеристика культури майбутнiх фахiвцiв у технiчному ВНЗ має такий вигляд (за С. Бєловою):

Рiвень 1 – «iдеальний»: вiдсутнiсть насилля, агресiї, ридушення, напруги; взаємна симпатiя, повага, довiр'я, терпимiсть один до одного; розумiння своїх прав i обов'язкiв; колективне, конструктивне вирiшення навчальних проблем; готовнiсть допомогти; зацiкавленiсть спiвбесiдником; основна форма спiлкування – дiалог; духовний зв'язок мiж людьми.

Рiвень 2 – «високий»: окремi випадки напруги у вiдносинах швидко долаються; незначнi конфлiкти вирiшуються конструктивно; хвилини непорозумiння в процесi розподiлу прав i обов'язкiв, органiзацiї спiльних справ; цiкавiсть до спiвбесiдника; основна форма спiлкування – дiалог.

Рівень 3 – «середній»: зовнішнє дотримання правил і культури у взаєминах, приховані справжні почуття; наявність прихованих конфліктів; існуючі проблеми, конфлікти не завжди вирішуються коректно; небажання перемогти конфліктність у студентському колективі; розуміння індивідуальних особистісних особливостей, але нема готовності їх враховувати у взаємодії; основна форма спілкування – монолог (наказ і повчання).

Рівень 4 – «низький»: варварські методи втручання в особистісну сферу студента; ворожість між студентами; антагонізм цінностей і цілей; обмеження прав і свобод; подавлення ініціативи; відсутність взаєморозуміння між усіма учасниками навчального процесу; закритість і недовіра; взаємні обвинувачення; висловлювання в основному формальні, безособистісні; основна форма спілкування – монолог (ігнорування іншої особистості або подавлення).

У формуванні позитивного досвіду гуманітарної поведінки студента, його переконань, ставлення до навколишньої дійсності вирішальну роль відіграє діяльність. У зв'язку з цим важливим у гуманітарному формуванні студентів вважаємо використання *методів організації діяльності й формування досвіду гуманітарної (моральної) поведінки*. Згідно з дослідженням Н. Мойсеюк, до цієї групи методів належать методи тренування, привчання, прогнозування, ситуацій вільного вибору, які базуються на практичній діяльності вихованців [126, с. 468].

Тренування – метод формування необхідних якостей особистості шляхом багаторазового повторення дій і вчинків [126, с. 469]. На нашу думку, у ВНЗ тренування як загальний метод доцільно використовувати для вирішення завдань гуманітарного виховання: формування людяності, працелюбності, милосердя, культури поведінки та фахової культури тощо. Серед засобів реалізації методу тренування можна виділити форми навчальної роботи, позааудиторні заходи, позаузівські форми навчання, спілкування, будь-яку практичну діяльність студентів, якщо вона спланована й організована.

Наступний *метод організації діяльності й формування досвіду гуманітарної (моральної) поведінки – привчання*. За Н. Волковою, привчання – це метод, який забезпечує організацію планомірного й регулярного виконання студентами

певних дій для перетворення їх на звичні форми поведінки [30, с. 144]. Методи тренування й привчання взаємодоповнюють, адже спрямовані на засвоєння студентами соціального досвіду, формування системи вмінь і навичок: «практика свідчить, що особистість швидко засвоює норми й правила поведінки в суспільстві, але в конкретній діяльності відчують значні труднощі через брак умінь і навичок» [30, с. 145].

Для набуття студентом досвіду гуманітарної (моральної, людяної) поведінки важливо, щоб він міг діяти не лише відповідно до вимог викладача, а самостійно, мобілізуючи свої знання, досвід, почуття, волю, звички, цінності. Для цього викладачі використовують ситуацію вільного вибору – метод, що моделює момент реального життя, в якому виявляється й підлягає випробуванню на стійкість система вже сформованих позитивних дій, вчинків, ставлень [30, с.473].

Ситуації вільного вибору спонукають студента пригадати досвід поведінки в подібних ситуаціях, проаналізувати його й прогнозувати наслідки вибору, який потрібно здійснити. Прийняття остаточного рішення викликає сильні емоційні переживання, адже студент бере на себе відповідальність за вибір. Як зазначає Н. Мойсеюк, у зв'язку з цим ситуації вільного вибору можуть довго й стабільно визначати спрямованість поведінки й діяльності вихованця [126, с. 149].

Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності регулюють, коригують, стимулюють діяльність і поведінку майбутнього фахівця. На думку викладачів технічних ВНЗ, найефективніші серед них – ділова та рольові (драматизація) ігри, дискусії і диспути, студентські наукові конференції, створення ситуації емоційно-моральних переживань, створення ситуації пізнавальної новизни та зацікавленості (метод цікавих аналогій, ефект дивування зіставлення наукових і життєвих (побутових) пояснень явищ тощо).

Ділова гра – це програвання ситуації фахівцями, внаслідок чого визначається процес або його результат. За П. Щербанем, варто застосовувати такі навчально-педагогічні ігри: організаційно-ділові, імітаційні, ситуаційні ігри, рольові ігри, мозкова атака, ігрове проектування [2000, с. 67]. Для нашого

дослідження цікаві симулятивні ігри, які відтворюють відому ситуацію, яка мала місце в історії науки. Результати розв'язання пов'язують із практикою.

Ділові ігри сприяють активізації мислення, підвищують самостійність майбутнього інженера. Студенти не лише отримують уявлення про майбутню фахову діяльність, а й розвивають аналітичні здібності, синтезують культуру фахової діяльності, в них формується цілісна понятійна система. У виховному значенні ділова гра допомагає подолати невпевненість, сприяє самоствердженню, виявленню своїх сил і можливостей.

Методи стимулювання обов'язку й відповідальності мотивують процес навчання. Варто застосовувати мотивацію зовнішню (заохочення (бонуси) й покарання (штрафні санкції)); змагальну (конкуренція) (порівняно з кимось або з собою); внутрішню (розкривається основа для плідної діяльності). Використання цих інноваційних технологій активізує, поглиблює пізнавальний інтерес; спирає до експериментальних досліджень.

Змагання (конкуренція) – природна схильність до суперництва й самоутвердження в колективі. У контексті нашої проблеми цей метод забезпечує випробування студентом своїх здібностей, відчуття взаємодопомоги, перевірка своїх вольових якостей, сили характеру; передбачає фіксування й порівняння результатів діяльності, заохочення її учасників, сприяє розвитку нахилів, духовних якостей, спонукає до наслідування загальноприйнятих норм поведінки.

Заохочення (бонуси) – схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання до їх повторення. Полягає в тому, що відчуття задоволення зумовлене громадським визнанням зусиль, старань, досягнень зміцнює впевненість у своїх силах, викликає приплив позитивної енергії, піднесений настрій, готовність до роботи, забезпечує хороше самопочуття [30, с. 153].

Покарання (штрафні санкції) – метод педагогічного впливу, який засуджує неправильні вчинки. Його мета – їх припинення і запобігання в майбутньому. З власного досвіду і за результатами багаторічних спостережень робимо висновки, що покарання може бути лише гуманним, не принижувати гідність, ґрунтуватися на добродушності педагога й повазі до особистості студента. Воно обов'язково

повинне викликати в студента переживання, почуття провини, докори совісті, прагнення змінити негативну поведінку, підвищувати його відповідальність за власні вчинки, зміцнювати дисциплінованість, розвивати неприйняття негативного, здатність протистояти негідним бажанням [30, с. 154-155].

У перші студентські роки майбутній інженер долучається до процесу соціалізації – перетворення людської істоти на суспільного індивіда, утвердження його як особистості, залучення до суспільного життя як активної, дієвої сили [68, с. 494]. Під впливом потреб у студента закономірно виникає прагнення до самовдосконалення, яке залучає «соціально-психологічний механізм самовиховання» [30, с. 158].

Самовиховання – це навмисна діяльність, скерована на вироблення в себе позитивних рис і подолання негативних. Важливий компонент самовиховання – самооцінка, тобто зважування подумки своїх можливостей і оцінки своїх дій та вчинків. Самооцінка відіграє значну роль у формуванні моральної свідомості майбутнього інженера. Студент із високою самооцінкою зазвичай керує будь-якою ситуацією, він ризикує, адже прагне насиченого життя, нових знань, досвіду, що допоможе самоствердитись на новому, вищому життєвому й професійному рівні. Такий фахівець ціленаправлено йтиме до мети, знаючи собі ціну, врівноважено, делікатно і коректно ставитиметься до чийхось успіхів.

Інтерактивні методи (ділові рольові ігри, спільні вирішення проблем, моделювання життєвих ситуацій тощо), на наш погляд, найкраще сприяють формуванню навичок і умінь, виробленню цінностей, створюють ситуацію взаємодії, допомагають викладачеві стати лідером, а не адміністратором. Така гуманна атмосфера – основа гуманітаризації.

Проаналізувавши педагогічний досвід М. Скрипника, нами класифіковано інтерактивні методи гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства: 1. Імітаційні. Діалогічна взаємодія учасників навчального процесу з метою обміну матеріальними та духовними цінностями («Самопрезентація та самоменеджмент», «З історії мого (або українських науковців) імені та прізвища; роду», «Перші враження від перебування у ВНЗ»

тощо). 2. Пізнавальні. Пізнавальна взаємодія (діалог учасників для отримання нових знань, їх систематизації, творчого вдосконалення фахових умінь та навичок (мозкова атака, ділові ігрові ситуації тощо). 3. Мотиваційні. Діалогічна взаємодія учасників навчального процесу. Кожен визначає власну позицію в ставленні до способів діяльності студентської групи, окремих учасників, викладача та себе («Самореклама», «Мій професійний ріст», «Інтерв'ю з самим собою через 10 років» тощо). 4. Регулятивні. Встановлюються та приймаються правила діалогічної взаємодії учасників навчального процесу («Правила ідеального фахівця», «Правила культури поведінки сучасного професіонала»).

Класифікація вищевказаних методів умовна, тому що кожен з них не універсальний, але зважаючи на власний педагогічний досвід, психолого-педагогічні дослідження, можна сформулювати певні вимоги щодо найкращого поєднання методів навчання. Погоджуємося з Н. Волковою, що вибір їх залежить від багатьох факторів:

- навчальної дисципліни. Виділяють методи, які успішно використовують у процесі навчання (пояснення, бесіда, робота з навчальною літературою; дослідні та лабораторні роботи тощо);
- теми заняття, його мети (навчальної, виховної, розвиваючої);
- змісту й структури навчального матеріалу. Якщо складний матеріал, то використовують переважно словесні методи. Якщо матеріал невеликий за обсягом і знайомий, то застосовують практичні методи навчання;
- часу, відведеного на засвоєння матеріалу. Перевагу надають методам, використовуючи які, навчальну мету досягають, витративши менше часу;
- навчально-матеріальної бази закладу. Якісно обладнані навчальні кабінети, наявність наочності сприяють використанню методів демонстрації, ілюстрації, дослідних робіт;
- черговості заняття за розкладом;
- здібностей, нахилів майстерності викладача. Одні викладачі цікаво розповідають, інші вдало організовують дискусію, рольові ігри. Викладач

повинен використовувати не лише ті методи, які йому найкраще вдаються, але й постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність.

Серед *форм навчальної роботи* для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства під час занять виокремлюємо такі: на практичних і лабораторних заняттях форми роботи з книгою, літературно-математичні, фізичні ігри; конкурси «Інтелектуалів», «Сучасних фахівців», «Книга чи комп'ютер?», «Конкурентів», бесіди на моральні теми; самостійне оформлення звітів, рефератів, есе дослідних робіт, використовуючи творчий, нешаблонний підхід; складання і розгадування навчальних кросвордів, ребусів морально-етичного спрямування; підготовка повідомлень, промов із певної проблеми. На заняттях із гуманітарних дисциплін (народознавство, українська мова, педагогіка тощо) написання роздумів на морально-етичну тематику, складання діалогів (розмова двох фахівців), краєзнавчі дослідження тощо.

На заняттях із технічних дисциплін, наприклад, вищої математики, відгадування загадок, ребусів, розв'язування тематичних задач, побудованих на народознавчому матеріалі (додаток Е).

Крім традиційних занять, значну роль у формуванні гуманітарних знань студентів відіграють і нестандартні, особливість яких у такому komponуванні змісту й форми, котре викликало б зацікавлення студентів, сприяло б оптимальному інтелектуальному розвитку. Нестандартні заняття стимулюють пізнавальну самостійність, творчу активність та ініціативу студента. Якщо запозичити поради В. Юровича [202, с. 23] щодо нестандартних уроків, то можна створити таку класифікацію нестандартних занять для технічних ВНЗ: заняття-змагання (вікторини, конкурси, семінари-аукціони, практичні заняття типу КВК); заняття огляду знань (практикуми-заліки, консультації, заняття взаємного навчання, де студент у ролі викладача проводить семінарське заняття); заняття комунікативної спрямованості (практикуми-диспути, конференції, телелекції); заняття-рольові ігри (імітація фахової діяльності, виконання ролей за сценарієм); лекції-подорожі; лекції-візуалізації; лекція вдвох; лекція із задалегідь запланованими помилками.

У позанавчальній роботі ефективні форми гуманітаризації фахової підготовки майбутніх інженерів – виховні години («Робимо бізнес красиво» (додаток Ж) тощо); історичні, народознавчі, мовознавчі («Інженер повинен бути ще й «Цицероном»» (додаток З) тощо) екскурси під час занять (народознавчі матеріали, легенди про минуле українського народу, поради про культуру поведінки, чистоти мови фахівця); словникові ігри (під час заняття розповідь про походження фразеологізмів, крилатих висловів, фахових і побутових слів); фольклорне обрамлення заняття (народні пісні (або їх фрагменти), народні оповідання, гумор); вікторини; гурткові заняття; навчально-пізнавальні екскурсії.

Вищезгадані форми гармонізує їх мета - сприяння інтелектуальному розвитку; формування національних та гуманістичних рис характеру; вміння працювати в команді, практичних фахових умінь і навичок, життєвої позиції майбутнього інженера.

Для гуманітаризації підготовки студентів значну роль відіграють навчальні спецсемінари і спецкурси, одні з найдієвіших навчальних форм гуманітаризації.

Спецкурс – курс, який вивчають студенти з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми знаннями з певної науки, формування актуальних для певної спеціалізації умінь і навичок [185, с. 146]. Спецкурс набуває рис наукової школи викладача, привчає студентів до колективного мислення, спільних зусиль для досягнення поставленої мети.

З огляду на наше дослідження, охарактеризуємо деякі аспекти викладання спецкурсу «Народознавство» у технічних ВНЗ.

З 1995 року в НУВГП було започатковано викладання спецкурсу «Народознавство» (додаток Б). Спецкурс знайомить студентів із традиційною культурою України та іншими культурами. Залучення студентів до української традиційної народної культури відбувається в процесі комплексної фольклористично-етнографічної діяльності, основними складниками якої є:

1. *Навчально-пізнавальна.* Оволодіння знаннями народознавчого спрямування; знаннями про традиції інших культур.

2. *Експедиційна*. З метою етнокультурного самовиховання, студенти збирають фольклорно-етнографічні матеріали про місцевість, де проживають.

3. *Науково-дослідна*. Передбачено діяльність студентів для поступового оволодіння методами науково-дослідної роботи. Про цю роботу докладно описано в пункті 1.3.

4. *Виконавська*. Яка передбачає відтворення й представлення фольклорних традицій, котрі є здобутком національної культури. С. Грица пише: «Друкована література неспроможна відтворити найголовнішого - «виконавської аури», голосових тембрів, виконавського нюансування, без чого сам текст пісні, інструментального драматичного твору стає обезкриленим, позбавляється струму душі. Автентика фольклорного зразка означає більшу відповідальність способу мислення середовища, його світоглядним, мовним, ментальним, структурно-семантичним ознакам» [178, с. 54]. Тому передбачено проведення свят та обрядів, проведення заліків у формі обрядових дійств.

Прослухавши запропоновані програмою лекції, студенти здобудуть нові знання про український народ, гуманістичну наповненість його традиційної культури, глибше усвідомлять те, що народ зберіг самобутність і творив, розвивав світову цивілізацію. «Без цих знань неможливе усвідомлення приналежності до свого народу – те визначальне і неодмінно притаманне людині, що називається національною свідомістю і гідністю» [33, с. 32]. Як свідчить практика роботи зі студентами, безпосереднє ознайомлення їх із місцевою народно-традиційною культурою, пам'ятними місцями рідного краю, народними умільцями, дослідження свого родоводу, різноманітних обрядів тощо – все це в тій чи іншій мірі «гуманітаризує», допомагає студентам ставати людьми, володіти духовними скарбами, які плекав народ здавна. «У них – мудрість і сила, в них – пам'ять роду, в них – те, що живило дух народу» [33, с. 2].

Отже, *пріоритетними формами гуманітаризації* підготовки майбутніх інженерів, є такі: запровадження окремих спецкурсів, зокрема спецкурс «Народознавство» для студентів інженерних спеціальностей; інтегрування елементів народознавства в зміст технічних дисциплін ВНЗ; організація

позааудиторної роботи (індивідуальна робота, консультації, конференції, виховні заходи ті ін.) в напрямку формування інтелектуально розвиненої і духовно-багатої особистості майбутніх інженерів.

Використання вищенаведених форм і методів гуманітаризації навчального процесу покликане формувати в студента норми поведінки, котрі сприяють умінню міркувати, аналізувати, запитувати й уміння вислухати відповіді (при цьому шукати й власні відповіді на свої запитання); розглядати проблему, враховуючи різні точки зору; робити висновки, брати активну участь у житті свого народу, зважаючи на українські національні традиції, набувати вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин; захищати свої інтереси (професійні, національні, політичні тощо) та інтереси держави, поважати уподобання та права інших, самореалізуватися тощо.

На нашу думку, результативність процесу гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів зумовлена тим, наскільки форми організації, методи, засоби навчальної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації чи допомагають критично-творчо мислити; здатності усвідомлювати власних світоглядних позицій, які є основними під час гуманітарного (морального) самовизначення.

Зауважимо, що аналіз педагогічної літератури та практична реалізація цих методів дають підстави зробити висновок, що часто відбувається перехід методів у форми й навпаки, наприклад, метод бесіди морального спрямування - рольові ділові ігри - навчальні змагання. Ефективність процесу гуманітаризації майбутніх інженерів залежатиме від повноти реалізації всіх її складових.

Аналіз опрацьованих джерел щодо процесу гуманітаризації у вищій технічній освіті, визначення методів, форм організації, засобів його реалізації дозволяє зробити висновок, що гуманітаризація технічної освіти – процес складний, тривалий, вимагає від педагога постійного пошуку ефективних форм і засобів вдосконалення власного професійного рівня та методики практичної реалізації завдань гуманітаризації навчального процесу. Отже, під час підготовки майбутнього інженера не можна обмежитися лише професійними знаннями адже, як зазначали провідні науковці на конференції

«Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи», що «увага до духовного боку професійної діяльності та освіти знаходить вияв у розрізненні «фахівців», які володіють методами, засобами, техніками своєї справи, ... і «професіоналів», які володіють окрім того цінностями, ідеалами і взагалі цілісною професійною культурою. Утім, саме студентів ВНЗ слід перш за все прилучати до професійної культури (звісно, що не тільки професійної; власне, остання має поставати як органічна складова культури загальнолюдської)».

2.2. Модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ із застосуванням засобів народознавства

Під час дослідження, організованого для створення моделі гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ із застосуванням засобів народознавства, використали метод моделювання. Питання моделювання та особливостей його застосування як способу пізнання, як методу педагогічного дослідження, як засобу навчання висвітлені в дослідженнях С. Архангельського, В. Михеєва, К. Морозова, І. Новіка, А. Уємова, В. Штоффа, та ін.

Моделювання використовують у галузях науки, техніки, виробництва. Воно є однією з особливостей пізнання об'єктивної дійсності. Однак у філософській літературі воно трактується як метод наукового пізнання, який спроможний узагальнити в собі теоретичне й емпіричне, індукцію й дедукцію.

У зв'язку з упровадженням міжпредметних зв'язків та інтеграцією знань у процесі навчання у технічних ВНЗ, цей метод поступово посідає чільне місце.

Перед тим, як уточнити поняття «моделювання», з'ясуємо, що собою являє «модель». Найдоступніше для розуміння визначення моделі пропонують філософи: «Модель — це мислено уявлювана або реалізована система, яка, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінювати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт» [197]. Для нашого дослідження підходить визначення моделі (за Н.Курлянд) як допоміжного

об'єкта, обраного чи перетворюваного людиною в пізнавальних цілях, що дає нову інформацію про основний об'єкт.

Подібне визначення пропонує В. Паламарчук: «Це метод дослідження (чи навчання), який передбачає створення штучних чи природних систем (моделей), котрі імітують суттєві властивості оригіналу» [139].

Моделювання в педагогіці застосовують для вирішення завдань покращення планування навчального процесу, оптимізації структури навчального матеріалу, управління пізнавальною діяльністю, управління навчально-виховним процесом; для вияву й класифікації нових законів, побудови нових теорій та інтерпретації отриманих даних; для вирішення обчислювальних завдань з використанням моделей; для перевірки гіпотези за допомогою тієї чи іншої моделі.

У науковій літературі виділяють такі випадки застосування моделювання:

1. Моделювання як практична науково-технічна операція, яка надає можливість на основі виявлення певної схожості між двома системами, з яких одну розглядають як образ іншої, і проведення дослідження в одній системі отримати характеристики іншої системи.

2. Моделювання як пізнавальний процес, в якому здійснюється переробка інформації щодо деяких властивостей об'єктів, у результаті чого у свідомості з'являються образи відповідних об'єктів і уточнюються їх властивості [24, с. 76].

Результати аналізу педагогічної, науково-методичної літератури і досвіду роботи у ВНЗ дозволяють зробити висновок, що застосування моделювання має переваги і недоліки. Позитивні аспекти використання моделювання навчального процесу: використання моделювання як методу дослідження надає можливість викладачеві детально проаналізувати та оцінити основні етапи навчального процесу, його елементи, поведінку суб'єктів цього процесу; моделювання навчального процесу спрямоване на побудову «ідеальної» моделі, яка покликана оптимізувати процес навчання, підвищити його результативність.

До недоліків моделювання навчального процесу відносять: під час побудови моделі нехтують певними елементами, врахування яких на даний момент не

вважають суттєвими; відсутність чітко визначеного інструментарію та алгоритму, які можна використовувати під час побудови моделі.

Не можливо розробити універсальні правила для побудови моделі, оскільки. Р. Шеннон зазначає, що будь-який набір правил для розробки моделей в найкращому випадку має обмежену користь і може слугувати лише в якості каркасу майбутньої моделі чи відправного пункту в її побудові [199].

У дослідженні застосовано елементи моделювання для дослідження навчального процесу, який пропонує С. Архангельський [3]: 1. Проводять аналіз навчального процесу, досліджують його особливості й можливі методи управління ним. Результатом першого етапу моделювання є описова або аналітична модель. Уточнюють перелік варіантів рішень і роблять їх оцінку. 2. Ефективність навчального процесу виражається у функції змінних, які характеризують цей процес. Деякі з них можна змінювати в реальній системі, які у даному випадку є керованими. 3. Побудова символічної моделі, де передчасно перераховують усі елементи, які впливають на функціонування цієї системи. 4. Експериментально або за допомогою проведення аналізу визначають, чи впливають вибрані змінні на ефективну організацію процесу навчання. 5. Групування окремих елементів, уточнення тих змінних, які безпосередньо впливають на основні змінні. 6. Кожній змінній приписують символ. У деяких випадках виводять один математичний вираз, що вказує на загальну ефективність процесу у функції від різних змінних, для яких було введено символи. 7. Розв'язання цієї моделі.

З метою гуманітаризації процесу підготовки фахівців будемо застосовувати також моделювання ситуацій (створення таких ситуацій-моделей, де реальні об'єкти замінюються символами і взаємостосунки між учасниками діяльності організовані спеціально під керівництвом викладача). Метою моделювання методичних ситуацій є сформувати інтелектуальних, духовно-багатих фахівців.

Метод моделювання допомагає дослідити викладачеві процес навчання, а також аналізуючи побудовану модель навчального процесу, можливо встановити, яким чином впливають зміни тих чи інших елементів на його якість.

Також використання методу моделювання надає можливість викладачеві проводити експериментальну роботу в межах навчального процесу. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо у проведенні дослідження, метою якого є з'ясування значення народознавства для гуманітаризації фахової підготовки майбутніх інженерів ВНЗ і ефективності використання у навчальному процесі моделей та моделювання. Пропонуємо таку модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів ВНЗ засобами народознавства (рис.1) .

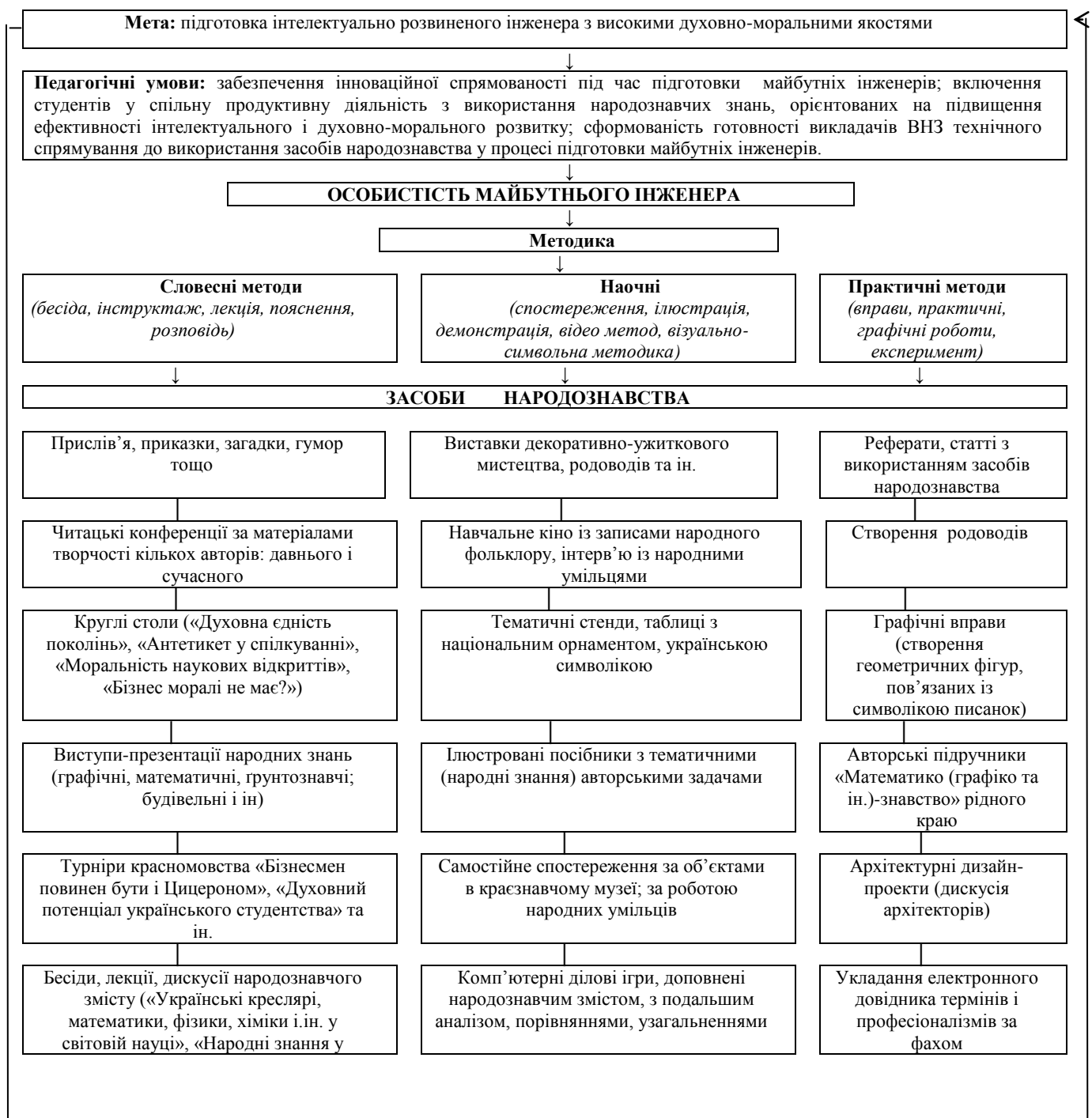

Рис.1 Модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства

Мотивом розробки моделі є аналіз рівня гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства та проектування можливих напрямків збагачення рівня підготовки майбутніх інженерів.

Початковий елемент запропонованої моделі – це визначення мети та завдань гуманітаризації для викладача та. На основі цього аналізу окреслюємо педагогічні умови та формуємо методику підготовки фахівців. Підбираємо оптимальні методи та засоби. Пропонуємо методи за джерелами знань: словесні, наочні та практичні. Розглянемо детальніше роль кожного методу та засобу народознавства, враховуючи специфіку технічних ВНЗ, особливості навчального процесу, вікові особливості студентів, їхню практичну діяльність.

Виявлено, що *словесні методи і засоби* є найважливішими, бо словом викладач спонукає студента до роздумів над почутим, до його осмислення й усвідомлення. Народознавчий матеріал (прислів'я, гумор, народні знання, турніри красномовства, виступи-презентації народознавчого характеру) є дієвим доповненням до викладання спеціальних дисциплін. Наприклад, під час опрацювання «складних тем», доповнивши основний матеріал авторськими задачами, створеними на основі народознавчого матеріалу, допомагаємо «слабкому» студенту краще опанувати матеріал. Зроблено висновки, що самостійну роботу з книгою потрібно активізувати, щоб комп'ютер не витіснив книгу з життя студентів. Зокрема, це читацькі конференції за матеріалами творчості авторів, поєднані однією тематикою: сучасний дослідник (сучасні знання) - давній дослідник (давні знання).

За допомогою *наочних методів і засобів* (кінофрагменти, електронні підручники, тематичні стенди, зразки декоративно-ужиткового мистецтва та ін.) студенти мають можливість спостерігати внутрішні процеси та явища:

здійснити ретро-мандрівку земною кулею, щоб глибше усвідомити значення народної культури, спостерігати процес праці народних умільців і ін.

Технічні засоби (відео, компакт-диски, медіаосвіта, транспаранти та ін.) є допоміжними, тому важливо забезпечити органічне поєднання їх зі словами викладача та іншими засобами, щоб не відучити самостійно мислити, узагальнювати тощо. Наприклад, можемо запропонувати за допомогою комп'ютерної графіки створити українську національну символіку для розпису писанок, описати значення застосованих символів; створити освітній Web-сайт (електронний посібник тематичних авторських студентських задач).

Практичні методи та засоби: складання власного родоводу або родинної історії вітчизняних науковців з метою зацікавити національними традиціями та історією рідного краю; вишиті карти України, де кожна область представлена традиційною вишивкою регіону; створення авторських задач на основі народознавчого матеріалу. В українському народознавстві є достатньо інформації, яка доповнить, наприклад, мову-символи геометрії: народні знання з геометрії, символічна компактна мова українських писанок, прислів'я та приказки.

Ще одним важливим компонентом для досягнення мети гуманітаризації компонентом є педагогічні умови, в яких буде відбуватись процес фахової підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства. Від того, наскільки умови будуть оптимальними, залежать показники і кінцевий результат усього процесу фахової підготовки інженера.

Результатом мети, змісту та умов проведення процесу гуманітаризації є фахово компетентний майбутній інженер із високими духовно-моральними якостями, який здатний до самоосвіти та самовдосконалення; може самостійно приймати професійні рішення, враховуючи досвід українського народу. Готовність майбутніх інженерів до фахової діяльності визначалася нами за 3 рівнями: початковий, достатній, високий.

В умовах, коли головне в суспільстві – людська особистість, проблема гуманітаризації технічної освіти засобами народознавства набуває актуальності.

Народна мудрість у поєднанні з власним життєвим досвідом допомагає викладачам розвивати в майбутніх інженерів моральні якості й творчо-фахові здібності, утверджувати себе як творчу й інтелектуальну особистість.

Одним із засобів впливу народознавства на студента є його духовно-моральні цінності. Питання моральної чистоти, честі, совісті, обов'язку особливо важливі в процесі формування духовного світу майбутнього інженера. Готуючи фахівця, повинні враховувати, що наукові знання, інноваційні технології чогось варті лише тоді, коли опиратимуться на духовно-моральний рівень її носіїв.

«Науково-технічний прогрес уже багато в чому завинив перед людиною. Кожен фахівець повинен розуміти, завчасно передбачати, якою мірою нові наукові відкриття, технології будуть сприяти людському розвитку, чи не зашкодять вони фізичному та психічному здоров'ю жителів землі. Тому важливими напрямками ефективної діяльності ВНЗ є демократизація, гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу, органічне поєднання в ньому національного та загальнолюдського начал» [103, с. 103].

Принципи гуманітаризації варто реалізовувати в процесі підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ, пам'ятаючи, що студент – головна постать ВНЗ й він повинен відчувати уважне ставлення до себе. Повагу варто виявляти під час звертання до студента («Ви», «Вас»), що відповідає українським традиціям, адже українці звертаються так не тільки до батьків, старших людей, але й до старших братів і сестер для підкреслення ввічливого ставлення, поваги, стриманих взаємин. Це позитивно впливає на сучасного студента, сприяє формуванню загальної культури. Варто пам'ятати, що використання різноманітних методів буде дієвим, якщо поєднуватиметься з вимогливістю «Якомога більше поваги до особистості й якомога більше вимогливості до неї» (нар.мудрість).

Готуючись до лекцій, семінарських, практичних і позааудиторних занять, викладач повинен з'ясувати для себе, якими засобами він зможе забезпечити найкращі умови для гармонійного розвитку особистості.

Вважаємо помилковою думку, що головне в навчанні – засвоїти більше знань. Давньогрецький драматург Есхіл писав: «Мудрий не той, хто знає багато,

а той, чії знання корисні». Студенти здобувають знання, але не завжди вміють застосовувати їх під час практичної діяльності; не достатньою мірою розвивають своє мислення й «вивершують свою людяність». Завжди в Україні цінували моральні чесноти в поєднанні з розумом («Голова без розуму, як ліхтар без свічки», «У кого розум, у того й щастя», «По одягу зустрічають, по розуму проводжають», «Нема гіршого ворога, як дурний розум» тощо (нар. мудрість)).

Вчені теж високо підносили розум: «Найважливіші завдання цивілізації – навчить людину мислити» (Т. Едісон); «Багато всезнажок не мають розуму. Треба прагнути до багатодушності, а не до багатознання» (Демокрит); «Ні один наставник не повинен забувати, що його найголовніший обов'язок полягає у привчанні вихованців до розумової праці і що цей обов'язок більш важливий, аніж передача самого предмета» (К. Ушинський).

Але розум без духовних цінностей може обернутися на зло «Які відмінні ознаки справді людського в людині? Розум, воля і серце. Досконала людина володіє силою мислення, силою волі та силою почуттів. Сила мислення є світло пізнання, сила волі – енергія характеру, сила почуттів - любов» (Л. Фейєрбах).

Оскільки педагогіка – це наука, поєднана з мистецтвом, то підхід до вибору засобів навчання має ґрунтуватися на творчості викладача плюс дотримання принципів системності. Тому лише мудрість викладача, який спирається на наукові засади, може забезпечити оптимальний підхід до використання засобів народознавства з метою гуманітаризації технічної освіти.

Гуманітаризація засобами народознавства на заняттях із технічних дисциплін у ВНЗ – це інновація. Тим більше, що сучасні вітчизняні вчені розглядають інновацію в освіті як «процес створення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі розв'язувались по-іншому» [156, с. 234]; «результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень педагогічних проблем» [88, с. 345].

Носії педагогічних інновацій – творчі, енергійні люди, які фахово здатні, морально і матеріально зацікавлені щодо проведення інноваційних змін, опанування та реалізації нового [67, с. 2]. Як правило, це наукові працівники та

творчі педагоги, яких І. Зязюн називає «діамантом, який осяває душу всіма гранями свого педагогічного дару, який плекає дитину на засадах добра, формуючи інтелектуальну еліту суспільства» [67, с. 11].

Століттями народ створював і удосконалював морально-етичні норми. Основними чинниками народної моралі були повага й любов до вільної праці, утвердження ідеалів добра, краси, гуманних взаєностосунків, знання родоводу. Народ засуджував пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, жадібність, скупість.

Вважаємо, що для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів доцільно застосовувати такі методи, форми організації, прийоми, засоби народознавства:

1. Під час викладання всіх дисциплін варто використовувати принципи народної педагогіки:

- Дітей любили, але були до них вимогливі, іноді за провини карали (Запозичуючи давній досвід, на заняттях теж не варто бути надміру добрим, дозволяти поводитися студентам надто вільно - це лише зашкодить «Засиджене яйце завжди бовтун, заняньчений син завжди швендяло» (нар. мудрість)).

- Діти брали участь у родинних і громадських обрядах. Невеличка роль, яку могла зіграти дитина в обряді чи то весілля, чи то водіння «Куста» тощо, допомагала повірити в себе (На заняттях було б мудро відстаючих у навчанні студентів не ігнорувати, як це часто буває, а поступово залучати до роботи, пропонуючи їм простіші завдання, щоб вони повірили в себе, у свої здібності. Таким чином, надаємо їм шанс на навчально-виховний ріст).

- Батьки по-різному реагували на виявлення здібностей до науки, творчості у своїх дітей (Варто, якщо студент не старанний до науки, розповісти, як наперекір батькам талановита українська художниця Катерина Білокур займалася малюванням. Батьки були в розпачі, а мати прокляла доньку. Тепер батьки намагаються допомогти дітям здобути освіту, а студентам варто дякувати (добросовісно навчаючись) батькам, котрі створили їм умови для навчання).

- Делікатні методи заохочення й покарання застосовували в народі. Щоб дитина зрозуміла, що вчинила неправильно, застосовували жартівливі примовки. Наприклад, «Як подивитися, то всі люди брешуть, одні тільки ми правди не

кажемо», «Ой піч моя, піч! Коли б я на тобі, а ти на коні, славний з мене був би козак» (На заняттях, реагуючи на недостойну поведінку студента, викладачі неделікатно, іноді грубо поводяться самі, забуваючи, що власним прикладом виховують, або шкодять ще більше несформованій особистості студента. Доречно було б, беручи за приклад наших предків, доречно пожартувати над поведінкою, адже відомо, що сміх може обеззброїти будь-кого – неприємно бути об'єктом жартів. Але потрібно «Не передати куті меду» (нар. мудрість)).

2. Під час проведення виховних годин куратору варто одну з них присвятити праці Г. Ващенко «Виховний ідеал» [22], у якій визначено кращі національні риси, котрі потрібно розвивати (міркуємо, у сучасних студентів). Це – високий інтелект, сильна емоційність, охайність, чемність, гостинність, високі моральні якості, високий рівень статевої культури української молоді. Можна запитати студентів, чому ж недорозвинені або й зовсім відсутні в сучасній молоді деякі з цих рис. Ващенко вважає, що це – хиби волі: ледачість, нерішучість, інертність, млявість. Це національна вдача й тому постає завдання викладачам разом зі студентами перемогти ці вади. Національне виховання спроможне відродити генетичний код українського народу, сформувати новий тип фахівця, спроможного вивести свою державу на світовий рівень культури.

У студентські роки інтенсивно розвивається моральна свідомість, з'являється потреба аналізувати власну поведінку, свій внутрішній стан. Студенти спроможні встановити, що володіють психологічними якостями й станами (приязність, взаєморозуміння, принциповість, почуття обов'язку, честь, гідність); виявляють цікавість до внутрішнього світу, переконань, поведінки інших людей. У них з'являється потреба порівняти себе з іншими; вони бажають краще зрозуміти себе, помітно зростає цікавість до проблем самовиховання та самоосвіти. У цьому віці формуються сприятливі передумови для наукового світогляду, пізнавальних можливостей, інтелекту, виявлення творчості в різних галузях науки, мистецтва, громадянської діяльності тощо. При цьому вищезазначене виконує не лише сучасна наука, культура, але й давня народна. У

цьому віці посилюється ціннісно-орієнтаційна діяльність свідомості, пошук сенсу життя, самостійне визначення моральних, політичних, естетичних ідеалів.

Під час проведення навчальних занять з технічних дисциплін, в позанавчальний час, щоб підсилити розвиток гуманних якостей у майбутніх інженерів, варто *запрошувати цікавих, мудрих людей або розповідати про українську технічну еліту нашої нації* [1]. Наприклад, на заняттях зі вступу до спеціальності на будівельному факультеті варто розповісти про дослідника давнього будівництва вченого-етнографа Архипа Данилюка [48], який зібрав розповіді про рідкісні споруди в селах Рівненського Полісся, які виконано за взірцями, розробленими безіменними архітекторами ще в давнину.

Тепер у селах повертаються до індивідуального фермерського господарювання. А це спричинить нове будівництво господарських і допоміжних приміщень. Можливе повернення до деяких традиційних форм відтворення господарських будівель і забудов, знання про які вже зникають. Отже, доречно запропонувати студентам досліджувати будівельні традиції їхнього краю, а матеріали їхніх досліджень заслуховувати на заняттях як повідомлення-презентації або як виступи на наукових конференціях із наступним опублікуванням у науковому збірнику ВНЗ.

Студентам факультету землепорядкування корисно буде дізнатися про дослідників В. Горленка та В. Наулка [131], які зібрали значний матеріал про народні знання, наприклад, про вимірювання відстані. У минулому в Україні побутували народні способи лічби, вимірювання земельних ділянок. Перед виробничою чи навчальною практикою студентам цікавою і корисною буде інформація, що колись був засіб вимірювання відстаней до недоступних предметів (тепер використовують віддалеміри та електронні тахеометри): бриль насували на очі так, щоб край його знаходився в одній площині з очима й предметом, відстань до якого вимірювали. Потім, не змінюючи розташування голови, поверталися й знаходили інший доступний предмет, який був у одній площині з очима й краєм бриля. Зафіксувавши цей предмет, вимірювали до нього відстань, яка дорівнювала відстані до недоступного предмета. Під час

вимірювання довжини та відстані застосовували такі міри, як п'ядь, лікоть, ступінь, сажень, що були відомі ще з часів Київської Русі.

Можна сказати напевно, що народні знання українців визначили характер науки. Загалом українська наука на всіх етапах свого розвитку була тісно пов'язана з народним досвідом, певною мірою базуючись на використанні самобутніх національних традицій. Окремі з них, що широко побутують дотепер, заслуговують на дбайливе виявлення й дослідження.

Отже, у процесі спілкування майбутні інженери вчаться розуміти навколишній світ, застосовувати народні знання у своїй професійній підготовці.

3. Під час викладання технічних дисциплін з метою формування естетичної культури, необхідно звертатись до *творів народного мистецтва* (картини, скульптури, іконопис, декоративно-ужиткове мистецтво тощо), які здавна нагадують про високе призначення людини, про її право на щастя, на розкриття здібностей. Народне мистецтво долучає студента до високих можливостей, якими зазвичай нехтують в повсякденних турботах, але без них немислиме життя. У творах народного мистецтва ці чесноти конкретні, переконливо втілені. Тому воно допомагає студентам бачити їх в реальності. Народне мистецтво акумулює моральний досвід поколінь і допомагає майбутнім інженерам завдяки своїм специфічним якостям виявити власну моральну позицію, оцінюючи свої бажання, вчинки, особисті якості; формує мотиви, ціннісні орієнтації через співвідношення з моральними нормами та ідеалами. Народне мистецтво не просто вчить жити, а показує життя, відтворює певний досвід багатьох поколінь.

Ідея духовного багатства, сили й краси людини найповніше втілилась у народному *живописі та скульптурі*. У цих видах народного мистецтва зображально-виразні засоби дозволили органічно сплести морально-естетичний зміст і художню форму. У них втілено поважливе ставлення до людини, тілесної, духовної та моральної краси. Студент, який розуміє прекрасне, підсвідомо переймає потребу моральності; процес навчання олюднюється (гуманітаризується). Такий рівень моральності починається, коли поведінкою студента керують не примусові моральні почуття, а естетичні ідеали, смаки,

оцінки; коли гарний вчинок стає не хвилиною самозакоханості, а приносить естетичну радість, коли так жити приємно й необхідно для самого студента.

На практичне заняття з нарисної геометрії цікаво було б принести невелику народну скульптуру й запропонувати виміряти її об'єм. Декілька хвилин можна присвятити розповіді про автора скульптури та про саму скульптуру. Тим більше, що в Україні є багато майстрів, яких називають майстрами музики в камені (в дереві), наприклад, Марія Галушко, Іван Гончар, Валентин Злоба, Михайло Паращук тощо [175; 130].

4. Під час занять із усіх математичних дисциплін, які є профілюючими у технічних ВНЗ, для формування моральних і естетичних орієнтирів необхідно посилити гуманітарну складову математики за рахунок народознавчих елементів, які виконують педагогічні функції:

- є об'єктом предметного вивчення (наприклад, завдання для пошуку антонімічних висловів «верства калебердянська – від горшка два вершка», при цьому запропонувати студентам пояснити, що означають ці вислови);

- під час занять використання змістовного висловлювання, прислів'я, приказки спонукає до мислетворчої діяльності, є ненав'язливою порадою щодо власної поведінки. Вони формують чіткість думок, адже лаконічні, гострі, почасти з гумором, глибина мудрості в короткому реченні (наприклад:

Велика-бо користь буває чоловікові від науки книжної, бо книги вказують нам і навчають нас, як іти шляхом покаяння, і мудрість, і стриманність здобуваємо із слів книжних. Книги подібні рікам, що тамують спрагу цілого світу – це джерела мудрості. Книга – бездонна глибина, ми ними в печалі втішаємось, вони - узда для тіла і душі. Мудрість – велика («Повість минулих літ»). Ліпше чути заперечення мудрих, аніж потакання нерозумних («Слово» Данила Заточника). Найкраща помилка та, яку допускають при навчанні (Г. Сковорода). Істина спалює і нищить усі стихії, показуючи, що вони лише тінь її (Г. Сковорода). Без терпіння немає вміння (нар. мудрість). Борися з труднощами працею й розумом, а з небезпекою — досвідом (нар. мудрість). Він дуже розумний: решетом у воді зірки ловить (нар. мудрість) та ін.).

Однією з важливих ланок педагогічного підходу з метою гуманітаризації в математиці є узагальнення й систематизація знань. Протягом усього періоду вивчення математичних дисциплін студенти отримують творчі домашні завдання. Для прикладу, під час вивчення елементів теорії множин і теорії графів можна запропонувати популярні завдання з тестів Айзенка, задач Льюїса Керролла про піратів і Ейлера про кенінгзберзькі мости, які вирішують із допомогою кіл Ейлера або графів. Такі завдання цікаві студентам, вони дають знання про застосування математичних методів, розвиваючи логічне, системне мислення. Пізніше студенти отримують завдання придумати чи самостійно знайти в народній творчості аналогічні задачі.

Інший вид домашнього завдання – складання й розгадування кросвордів із математичних тем, а також складання родоводу своєї сім'ї, який буде представлено у формі графа. Складаючи родовід, студенти досліджують біографії своїх предків, що має в собі глибокий духовно-моральний заряд.

Ще один різновид домашнього завдання – створення авторських задач. Авторські задачі – текстові задачі з певним сюжетом, придумані або скомпоновані й вирішені студентами. Такі задачі – вагомий засіб навчання, вони здійснюють зв'язок між наукою й практикою, привчають студента точно формулювати свої думки, правильно запитувати тощо. Процес створення сюжету задачі передбачає використання матеріалу з власного життя або майбутнього фаху студента, з різних галузей знань, зокрема й народознавства (регіональні компоненти й елементи порівняльної педагогіки).

Наприклад, з метою привернути увагу до народної культури, традицій, знань; «легше подати» складний матеріал, іноді на 1 курсі *на заняттях спецкурсу* з вищої математики можна вирішувати такі нескладні, але розвивальні авторські тематичні задачі:

Задача №1

Наша українська культура дуже давня. Більше третини днів року в наших предків займали свята, звичаї, обряди. Це й Великдень, одне з найсвятіших, найрадісніших і найбільших свят у християн. Готувалися до Великодня протягом

усього великого посту: розписували писанки, пекли великоднє печиво. Печиво пекли кілька днів: у четвер пекли «золоті» паски – для воскреслого Христа, у п'ятницю – білі паски – на пам'ять про покійних, а в суботу – з простішого тіста – паски «для людей».

У суботу ввечері господиня ладнала кошик із стравами, які несла святити до церкви: паску, крашанки, писанки, масло, сир, м'ясо, кільце ковбаси, шинку. Кошик квітчали барвінком, накривали вишитою серветкою

Скільки важила паска, якщо пригощаючи гостей, ви відрізали $5/11$ паски, що за масою складало 1500г? Запишіть масу паски у формі десятинного дробу.

Задача №2

Скільки важила паска, якщо розділивши її на вісьмох, кожний отримував по $302\frac{3}{8}$ г?

З кращих задач, які складаємо, використовуємо тематичний навчальний матеріал вищої математики, варто укласти «Збірник задач», доповнюючи основний зміст народознавчими знаннями, аби студенти могли ними користуватися, аналізувати. Кращі з них можна використати на заняттях у якості дидактичного матеріалу.

За допомогою авторських задач можливо робити корекцію знань. У «Збірник» входять задачі студентів, котрі добре вчаться, а невстигаючі студенти не завжди можуть вирішити їх, навіть якщо сюжет уже є. Заняття з корекції знань допомагають поступово долучати до процесу вирішення задачі кожного студента, бо до дошки в якості представника «наукового товариства» викликають слабших студентів. За таких умов у вирішення задачі вникає кожен, адже розуміє, що відповідальний не лише за себе, але й за свою «команду». Цікавий народознавчий сюжет задачі полегшує індивідуальну адаптацію до роботи над нею. Загальна зацікавленість в успіху дає можливість коректувати на проміжковому етапі знання невстигаючих студентів.

Авторські задачі вчать бачити за моделлю метод вирішення подібних реальних задач, а це, без сумніву, буде використано в майбутній професійній діяльності. Завдяки гуманітаризації засобами народознавства майбутні інженери

долучаються через математику до культурно-гуманістичних цінностей; слабкі студенти краще розуміють предмет із допомогою його гуманітарного потенціалу.

5. Під час аудиторної, та позааудиторної роботи з метою гуманітаризації потрібно приділяти увагу й фольклорним джерелам (легенди, загадки, прислів'я, приказки, пісні тощо), які фіксують методи, форми й засоби загальнолюдської та етнічної парадигми виховання чеснот. У скарбниці усної народної творчості можна віднайти засоби, спрямовані на розв'язання складних завдань, скажімо, на формування інтелігента, тобто людини обізнаної, розсудливої, з високим рівнем інтелекту, освіченої, з високою культурою поведінки. Прислів'я і приказки про ці якості повинні звучати на заняттях із різних дисциплін. Наприклад:

- Мудрий не говорить, коли робить, а скаже, коли зробить.
- Розумний звинувачує в невдачі себе, дурний – інших.
- Гідність людини визначають її вчинки.
- Все з чоловіком вмирає, одна чеснота віки триває.
- Треба розумом надточити, де сила не візьме.
- Не бійся критики: коли вітер трясє деревом, воно міцнішає.
- Хто чисте сумління має, то спокійно спати лягає.
- Добре ім'я – найкраще багатство.
- Чужого не бери, а свого не попусти.
- Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.

Ключові слова в прислів'ях – перелік якостей, які повинні бути притаманні інтелігентній людині, і чим частіше студенти їх чують, тим ближчими вони їм стають, хоча, як кажуть в народі, важливо «Не передати куті меду».

Як показує практика, виправдовує себе й методика збагачення мовлення студентів засобами фольклору. Помітно покращується й розвивається мовлення, змінюється на краще ставлення до рідної мови, бо використання на заняттях фольклорних зразків урізноманітнює процес навчання, робить його цікавішим, доступнішим. У студентів розширюється словниковий запас, стає вищим рівень загальної культури. Інженер, щоб досягти успіхів у кар'єрі, повинен вміти грамотно, доступно й легко формувати та висловлювати свої думки.

Без ораторської майстерності майбутньому фахівцю теж не обійтися: під час виконання професійних обов'язків потрібно говорити яскраво, логічно, переконливо. Щоб навчитися добре говорити, потрібні знання мови, багатий словниковий запас, володіння мовною культурою. Адже мова – це універсальний скарб національної самосвідомості, продукт самого народу [168, с. 34].

Ділового партнера можна переконати й підштовхнути до ухвалення певного рішення поєднання невербального (міміка, пантоміміка, зовнішній вигляд) і вербального (словесне) спілкування. Якщо мова літературно правильна й образна. Фахівець знаходить нестандартні словосполучення, учить у майстрів слова, у народної мудрості. Але пам'ятаємо, що прислів'я до слова мовиться. Наприклад, коли говоримо про працездатність підприємця, переконливо звучить народна мудрість: «Любов до праці в людей на очах». Коли говоримо про важливість мати надійних партнерів – друзів, можна використати народне прислів'я: «Один ворог – багато, тисяча друзів - мало». Якщо говоримо про стиль діяльності підприємця, можна згадати народний афоризм «Зручний випадок не довго чекає» [168, с. 35].

6. Під час викладання спеціальних дисциплін з метою формування трудової культури, доречно розповісти про українські *традиції трудового виховання і трудової культури*. За часів Київської Русі популярними були збірники повчань психолого-педагогічного характеру. Визнаною педагогіко-літературною пам'яткою, яка свідчить про розвиток педагогічної думки на Русі, є «Повчання Володимира Мономаха дітям», у якому автор турбується про те, аби діти росли сміливими, відданими рідній землі, закликає «... діти мої чи інший хто, слухавши сю грамотку, не посмійтеся, а кому [вона] люба [із] дітей моїх, - нехай прийме її в серце своє і не лінуватися стане, а так, як і [я], труждатися» [108].

Зі скарбів народної педагогіки черпали досвід трудового виховання В. Сухомлинський [171], Г. Сковорода [161] та ін. К. Ушинський головним завданням навчання і виховання вважав підготовку людини до праці. Він наголошував, що навчальна праця займає важливе місце в трудовому вихованні, вона, безумовно, є найскладнішою працею, але навчання формує трудові якості

лише тоді, коли має ознаки праці: усвідомлення поставленої мети; осмислення своєї ролі в досягненні поставлених завдань; напруження розумових сил; подолання труднощів і перешкод; самоконтроль.

Академік М. Стельмахович [164], досліджуючи проблему трудового виховання, вказує, що працею виховуємо працелюбність. О. Духнович вважав працю важливим засобом формування особистості. Він був переконаний, що необхідно поєднувати навчання з фізичною працею.

У державній національній програмі «Освіта» наголошено: «Трудова підготовка здійснюється через трудове навчання протягом усього періоду навчання в усіх типах загальноосвітніх навчальних закладів» [132]. У технічних ВНЗ не читають предмет «Трудове навчання», але після кожного курсу студенти проходять навчальну та виробничу практику, практично втілюючи набуті знання, безпосередньо здобуваючи фаховий досвід. Допоможе полегшити, зробити цікавішим і кориснішим цей процес використання досвіду народної педагогіки, залучення молоді до вивчення народних трудових промислів.

Уся народна педагогіка ґрунтується на праці, першооснові життя суспільства. Праця (діяльність) - покликання людини й засіб її виховання. Народ опоетизовував працю, надавав їй неабиякої важливості в житті кожної людини. Про це свідчать прислів'я та приказки, які є узагальненою пам'яттю народу, висновками з досвіду життя, який надає право формувати погляди. *Прислів'я і приказки* - це ніби перелік неписаних законів, яким людина повинна слідувати в повсякденні, але вони не наказують, а рекомендують або не рекомендують, схвалюють або засуджують, бо за ними – мудрість багатьох поколінь. Тому на заняттях зці спеціальних дисциплін варто згадувати деякі прислів'я і приказки. Для прикладу: «Вперта праця все перемагає», «Сталь гартується в огні, а людина - в труді», «Щоб людиною стати, треба працювати», «Очам страшно, а руки роблять», «Роботі як не сядеш на шию, то вона тобі сяде», «Маленька праця краща за велике безділля», «Землю прикрашає сонце, а людину - праця», «Слово – полова, а праця - диво», «Була б охота – наладиться кожна робота».

Немає в житті рецептів на всі випадки, не підкажуть їх прислів'я та приказки, хоча вони - наслідок шукання найкращих варіантів поведінки. Тому і «Хто робить крено, той ходить певно», «Сталь гартується в огні, а людина – у труді» і «Робота не вовк у ліс не втече», «Робота дурних любить», «Хто працює, того й поганяють» правильні, якщо вживати їх доречно, а не вискакувати з ними «Як голий з конопель» «Ні до ладу, ні до прикладу».

Загадки – стисле, завуальоване визначення явища чи предмета, подане в алегоричній формі. У загадках проявились влучність спостережень над явищами природи, вміння народу їх узагальнювати; образне мислення, яскравість мови. Вони містять запитання, на яке потрібно відповісти. Це спонукає до роботи думки, розвиває кмітливість, винахідливість. По тому, як розгадують загадку, колись судили про розумовий рівень; вона була мірилом мудрості й розуму.

На практичних і лекційних заняттях, потрібно загадувати загадки, щоб запрацювала думка. Доцільніше, щоб це були загадки-шаради, загадки-задачі, загадки-жарти й вікторини. Вони користуються успіхом у молоді як інтелектуальна розвага – перевірка кмітливості, дотепності, уваги. Для прикладу, на занятті зі студентами *факультету водного господарства* можна загадувати такі загадки: Один біжить, другий лежить, третій кланяється (вода, берег, очерет). Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить (річка). По якій дорозі півроку їздять на коні, а півроку без коня? (по річці). Не вода і не суша, на човні не пропливеш і ногами не підеш (болото). Хвостом воду бере, носом випускає (водопровід).

На заняттях на *факультеті гідротехнічного будівництва та гідроенергетики* загадки: Через воду переводить, а сам з місця не сходить (міст).

На заняттях на *факультеті прикладної математики* такі: Скільки було: баба, дві матері, дві дочки і онука? (троє). У хлопчика стільки ж сестер, скільки й братів, а в його сестри сестер вдвоє менше, ніж братів. Скільки в сім'ї сестер і братів? (три сестри й чотири брати). У мене в двох кишенях є гроші; коли з однієї перекладу в другу один карбованець, то буде порівну, а коли з другої перекладу в першу один карбованець, то в першій буде вдвічі більше, ніж в другій (п'ять і сім). П'ять, п'ятнадцять, без двох двадцять, семеро, троє, ще й

малих двоє (п'ятдесят). Знайшли гривеника і поділили: чоловікам по півтори копійки, жінкам по копійці, а дітям по чверть копійки. Скільки було чоловіків, жінок і дітей? (Один чоловік, п'ять жінок, чотирнадцять дітей).

Загалом під час спілкування зі студентами підбір загадок може бути такий: Хто мовчить, а всіх людей вчить? (книга). Добре бачить, а сліпий (неписьменний). Хто найдалше бачить? (розум). Коли дурень розумний? (коли мовчить).

Дохідлива та мова, у якій є гумор, адже він працює на головну думку мови, знімає втому в слухачів, зближує оратора з аудиторією, підкреслює розум того, хто говорить. Як писав Марк Твен: «Гумор запускає в дію механізм розуму».

Гумор – різновид комічного, що характеризує перевагу позитивного моменту в смішному, здатність людини помічати піднесене за тим, що на перший погляд здається обмеженим і незначним, вбачати значуще в смішному і недосконалому, розкрити серйозність і значущість того, що зовні здається смішним. Гумор належить до всього душевного складу людини, її характеру [183]. Гумористичні твори – сміховинки, веселі оповідання, жарти, анекдоти. В анекдотах виявляються засоби української народної сміховинної культури. Ними миттєво відгукуються на насущні потреби буття. У анекдотах пояснюють, висміюють; сатирично викривають, засуджують. Часто засуджують саме ледарів.

Як показали опитування студентів НУВГП, дехто з викладачів, аби студенти перепочили, розповідає анекдоти, проте не найвищої якості, іноді вульгарні. А чому не звернутися до фольклору!? Недаремно говорять, що люди ніби дзеркало. Добра посмішка - найдієвіший засіб, який усуває настороженість, агресивність, долає перешкоди в спілкуванні. Тонкий гумор навіть «важким» темам надає легкого характеру. Якщо викладач на занятті розповідає анекдот, гумореску, то вони повинні бути виваженими, доречними, супроводити розмову з безпосередністю й невимушеністю. Тоді студент працюватиме на занятті з більшим ентузіазмом. Наприклад, на занятті зі студентами можна використати такі гумористичні народні вислови:

1. У спудеїв різних курсів запитують: «Скільки буде два помножити на два?». Першокурсник, подумавши, відповідає: «Чотири».

Другокурсник, зазирнувши у шпори, видає: «Чотири».

Третьокурсник, озброївшись калькулятором, каже: «Чотири».

Четвертокурсник, поклацавши на комп'ютері, відказує: «Чотири».

П'ятикурсник: «А я що, зобов'язаний вам запам'ятовувати константи?!».

2. У мене (каже циган) три сини та все угадьки: як скажуть – один, що буде дощ, другий, що сніг, третій, що сонячно, - то якраз котрийсь вгада!

Але ні в якому разі не варто забувати про те, що «Справжнє почуття гумору завжди припускає високі естетичні ідеали в дотепних людей. Інакше гумор перетворюється на цинізм, сальність, вульгарність» (Г. Ліхтенберг).

7. Під час навчально-виховного процесу для формування фахівця-патріота, української національної еліти враховувати, що народознавчий аспект – це не тільки ознайомлення з побутовою культурою; ми повинні передбачити ознайомлення студентів із здобутками народної професійної культури українців. *Народні знання* сформувались у процесі тривалого спостереження за явищами природи, виробничого та життєвого досвіду, вони гармонійно переплітались із віруваннями і уявленнями. Селяни дотримувались і обрядових традицій, і технологічних операцій під час будівництва, вирощування хліба тощо.

Згрупувавши народні знання, простежуємо бачення дійсності у сфері інженерії, будівництва, астрономії, метеорології, ботаніки, зоології, медицини, ґрунтознавства та ін. Ці знання варто використати, готуючись до вступних занять. На заняттях доречно робити народознавчі екскурси в минуле. Це підвищить зацікавленість студентів до предмету й спонукатиме пишати предками, які, перебуваючи в оточенні недослідженої природи, досягли закономірності і взаємозумовленості багатьох явищ. Неймовірна працездатність і мудрість допомогли досягти таких знань [178].

Для прикладу, на заняттях з вищої математики, яка є профільною дисципліною на інженерних спеціальностях, потрібно наголосити, що умовне і своєрідне окреслення мір часу, довжини, обсягу виникло в процесі трудової діяльності людини. Тривалий час ці виміри стандартизувалися, набували певного вигляду, визнаного у людському середовищі. Величини поширювалися під час

обмінних торгових операцій. Набуті з досвідом навички виміру закріплювались у повсякденні, хоча паралельно засвоювали і загальноприйняті уніфіковані зміни.

Визначали тривалість дня, зважаючи на виробничі процедури. Наприклад, день прирівнювали до півгектара поля, тобто за кількістю часу, затраченого на обробіток («день полоти», «день молотити»). Свого роду вимір працею. На заняттях варто запропонувати студентам завдання розрахувати свій день кількістю виконаної роботи; «на день роботи» - про який обсяг виконаної ними роботи можуть сказати студенти?

8. Під час проведення виховних годин, індивідуальних бесід для формування культури гігієни варто говорити про народні знання з медицини. Потрібно потрудитись багато знати, щоб самому надати при потребі лікарську допомогу. «Без труда не будеш ні гарний, ні здоровий як душею, так і тілом» (нар. мудрість). Щоб повноцінно працювати, необхідні резерви духовних і фізичних сил «Без здоров'я і багатство марне», «Коли ж здоровий будеш, усе зробиш, усе здобудеш» (нар. мудрість). Ми запізно починаємо використовувати уроки, які нам пропонує життя, хоча воно й не навчить нас, якщо нема бажання порозумнішати. Нагадати про це – обов'язок викладачів, куратора тощо. Важливо звертати увагу як на «духовне здоров'я», так і на «фізичне здоров'я». Зробити це можна з допомогою афоризмів:

- Легковажне ставлення до життя робить його складним.
- Не можна лікувати тіло, не лікуючи душу.
- Працюй над своєю душею, і в тебе виростуть крила.
- Моральний побут важливіший за побут матеріальний.
- Про життя, як і про гроші, починають думати, коли вони кінчаються.
- Здоровий жебрак щасливіший за хворого короля.
- Праця і творчість сповільнюють прихід старіння і змарніння.
- Коли перестаємо працювати, перестаємо й жити.
- Життя довге, якщо ним вміло користуватися тощо.

Особливої гостроти набуло в сучасних умовах поняття *моралі та етики*. Молодь (і не тільки) недостатньо шанують моральні принципи, хоча вони

успадковані від попередніх поколінь і освячені релігією, традиціями та звичаями. За Біблією, співжиття людей регулюється за правилом: «Яким судом судите, таким вас судитимуть, якою мірою міряєте, вам одміряється» [65, с. 375] .

Викладачі зобов'язані нагадувати студентам, як цінували честь трудової людини. У народній етиці особливого значення набувало співвідношення рис людини з якісною характеристикою її праці. Були, наприклад, повір'я, що у нечесної людини земля не родить, а в бочкаря, який вкраде, розбігатиметься клепка; непрацьовитого чоловіка вважали нечесним. Студенти, які лише користуються чужою працею, а самі не беруть участі в трудовій діяльності – нечесні. Адже продукт праці як суспільно корисний продукт впливає й на ставлення до праці, й на стосунки між людьми в процесі діяльності. Продукт праці сам спонукає до творчої діяльності. Творча праця залежить від волі, а результату творчої праці передує робота думки. Якщо студент не працює, значить він і не думає, а це означає, що він нецікавий оточенню як особистість.

Український народ відзначається працьовитістю і свій досвід формування людини залишив у прислів'ях, загадках, піснях тощо. Повернення до духовного коріння народу та світової педагогічної думки ставить у центрі уваги особистість студента з його здатністю до розвитку та саморозвитку.

Основним джерелом зацікавленості навчанням є в першу чергу його зміст. Щоб зміст ефективно сприяв гуманітаризації, він повинен відповідати вимогам, які сформульовані в принципах навчання: науковість, зв'язок із життям, систематичність, послідовність.

Враховуючи специфіку технічних ВНЗ, особливості навчального процесу, вікові особливості студентів, їхню практичну діяльність, пропонуємо перелік засобів народознавства, які варто використовувати з метою гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів (додаток 3).

Результат системного та цілеспрямованого підходу до навчального процесу залежить ще й від впровадження комплексу різноманітних форм і методів. Основна форма керівництва процесом гуманітаризації – практичні заняття, комбінованого характеру, на яких вирішуємо кілька дидактичних завдань. У

сучасних умовах здобутком викладачів-практиків можна вважати розширення можливостей гуманітаризації за рахунок введення елементів народознавства в основний навчальний матеріал. Безперечно, останнім часом перспективною навчальною формою занять є інтегровані заняття (Б. Юсов, Г. Шевченко, С. Коновець), де провідним освітнім компонентом виступає народознавство.

Проведення заняття на основі інтеграції змісту – це емоційне збагачення сприймання, мислення й почуттів студентів завдяки залученню цікавого та пізнавального матеріалу, що дає змогу з різних боків пізнати явище, поняття, досягти цілісності знань, робить можливим системне формування у свідомості студентів картини гармонії навколишнього світу. Для гуманітаризації навчального процесу засобами народознавства, вважаємо доцільним проводити *різні типи занять (математичного, географічного, геометричного напрямків) із використанням елементів народознавства*. Наведемо приклади таких занять:

Місто Рівне знаходиться на межі поліського й волинського країв, жителі міста знають безліч легенд, притч, пісень, прислів'їв тощо, котрі є важливим доповненням *географічного змісту* матеріалу під час підготовки у НУВГП майбутніх інженерів-землепорядників, інженерів-екологів, інженерів-агрохіміків, інженерів із водних біоресурсів.

Увагу викладачам варто акцентувати на: 1. Підсиленні науковості у викладанні географії відповідно до сучасних вимог. Дотримуватись принципу «Корінням – в етнос, а гіллям – у світову цивілізацію». 2. Організації творчої праці майбутніх інженерів на основі використання народознавчого матеріалу. 3. Направленні навчання на позитивний результат, глибокі знання, розумовий розвиток, формування патріота, підготовку до самостійного життя.

Значну вагу має тематичне планування з урахуванням елементів народознавства, які підсилюють географічний зміст навчального матеріалу. Різні типи занять, форми їх проведення забезпечують диференційований підхід до викладання в технічному ВНЗ. Заняття сприяють розвитку умінь: предметних (читання карти), міжпредметних (характеристики природних та економічних районів, розселення мовних сімей), позапредметні (порівняння, висновки,

дискусії). Завдання викладача – створити умови для творчого застосування умінь та навичок студентів, які повинні вчитися самостійно застосовувати елементи народознавства, висловлювати варіанти думки, переформулювати ідеї, використовувати логічні схеми для викладення наукових фактів, теорій. Це може стати образом їхнього мислення. Навчати студентів навчатися, використовувати надбання народної мудрості – важлива частина навчального процесу.

Елементи народознавства можна застосовувати на різних етапах заняття, практикуючи такі завдання: підбір прислів'їв та їх пояснення, інтерв'ю у старожилів, складання розповідей, виступів-презентацій, запис легенд, написання власного родоводу та родоводу відомих людей тощо. Наведемо приклади (таблиця 2.2.1), які засоби народознавства, на нашу думку, доречно застосовувати на заняттях географічного напрямку.

Таблиця 2.2.1

Методичні вказівки та орієнтовні змістові матеріали для проведення науковими педагогічними працівниками лекцій з технічних дисциплін (географічний напрям) із використанням елементів народознавства

Тема заняття	Зміст народознавчого матеріалу	Етап заняття	Завдання студентам
Вступне заняття зі спеціальності	1.Легенди про походження назви м.Рівне. Якось у давнину з м. Рильська вирушили три молоді воїни для пошуків нового дозорного стану. Прямуючи за течією Оствиці, княжі посланці все оглядали, випитували стрічних і лише на схилі дня примкнули до широкого плеса мокрот, де серед озерець красувався розлогий острів. Пильно все розглядали, довго мріяли, радились і заявили: «Бути тут осілости нашій і наречемо її іменем урочища - Рівне». Рівне – ніби від того, що землі князів Острозьких сягали «рівно» по цю місцевість, де засновано місто, й начебто ці Острозькі мали вже 99 міст, до яких придбали ще одне, й	1.Вивчення нового матеріалу	1.Дослідити походження назви м. Рівне.
			2.Поясни-

стало «рівно» 100.

2.Прислів'я: «Де рідний край, там і рай», «У рідному краї і дим солодкий», «Вдома й стіни допомагають» та ін.

Місце-
вість
Україн
и

1.Легенда про місцевість, де Ви народилися.

2.Прислів'я. «У чужій стороні й весна негарна», «Земля та найкраща, де вродився ти», «Де рідний край, там і рай».

3.Відеофільм про краєвиди України.

Погодні
умови
Україн
и

1.Легенда про бога Перуна, який володів блискавкою й громами.

2.Повір'я як виникли гроза, грім, блискавки, дощ.

3.Загадки: «Що без леза та без зуба розтина міцного дуба»? (блискавка). «Реве віл на сто гір, на сто кроків, на сто потоків» (грім). «Сидить дід за подушками і стріляє галушками» (град). «Коли сьогодні о 12год. ночі йде дощ, то чи можна сподіватися, що через 72год. буде сонячна погода»? (Ні, бо теж буде ніч).

4.Народні прикмети щодо погоди: «Грім у вересні – на теплу осінь, а у жовтні – на безсніжну зиму», «Хмари зимою розташувалися смугами – на тепло», «Як кури зранку на тин сідають, то дощ буде» та ін.

5.Народні афоризми: «Багато грому – мало дощу», «Ранній дощ, то вдовиний плач: довго не триває», «Не всяка хмара з громом» та ін.

6.Гумор: «Дідусь повернувся від лікаря й повідомив родині, що у лікаря залишив свій радикаліт. Дідусю, що ж ти наробив?- сполошилась онучка: як же ми погоду тепер дізнаватися будемо?» «Сверблять вуха – буде завірюха».

Водні
багат-
ства

1.Легенди про походження назв р. Усті, оз. Басів Кут.
У народі Басів Кут осмислюють як

1,2.Вивчення
нового
матеріалу
3.Підсумок
заняття

Вивчення
нового
матеріалу

Підсумок
заняття

1.Вивчення
нового
матеріалу

ти
значення
прислів'їв
.

1.Оформи
-
ти
матеріал
як пові-
домлення.

1,2,4.Запи-
сати зі
слів
членів
родини
народні
прикмети,
легенди,
замовлян
ня, сні
про росу,
дощ, сніг,
іній тощо.

5.Які
народні
афоризми
Ви
знаєте?

1,2.Записа
ти
легенди

України видозмінене Башин (Пашин) Кут. Мовляв, дільницею Кут правив турецький вельможа «баша» (паша)). Але інші твердження доводять, що назва походить від засновника поселення на прізвище Бас, а Кут означає «заулок», «закуток», «віддалене, тихе, глухе місце», «клиноподібна місцевість».

2.Українські перекази про походження рік і балок.

3.Народні обереги. Вода – один із найсильніших українських оберегів, її наділяли цілющими й магічними властивостями. Вважали, що вода була від початку світу (у колядці – «що ж нам було з світа початку? Не було нічого – одна водонька»).

Воду шанують як святу – у воду не можна плювати; їй поклонялися, річкам, ставкам, озерам приносили жертви. Поклоняються і тепер: освячують воду й вірять, що вона цілюща від хвороб і вроків; обливаються на свята (другий день Великодня – Обливаний (вливаний) понеділок); купаються на Водохреща. Українці вірять, що коли сниться чиста вода, то це на здоров'я (радість); коли умиваються обоє з одного джерела, то означає одружитися.

Було поняття «зоряна вода», яку залишали на ніч під зоряним небом і вірили, що вона набирала від зірок лікувальних властивостей.

4.Прислів'я: «Без води і не туди і не сюди», «Де вода, там і біда», «Тиха вода греблю рве», «Всі річки до моря йдуть», «Нема села без болота», «І за холодну воду не візьметься».

5.Народні афоризми: «Вивести на чисту воду», «Правда у воді не тоне, на огні не горить».

6.Народні фразеологізми: багато води

про походження рік Вашої місцевості .

3.Під час мотивації заняття

6.Підсумок заняття

утекло (минуло багато часу); піти (збігти) за водою (минути без вороття або зникнути, пропасти); як вода змила (хтось зник швидко й безслідно); пустився на бистру воду (взявся за якусь непевну, ризиковану справу).

7.Символізм води: глибока вода – символ розуму, коли кажуть: «Глибока вода тихо плине» (про розумного статечного чоловіка, що все робить ґрунтовно, не кидаючи слів на вітер), «З глибокої криниці студена вода» (від розумної людини завжди корисна порада); водночас символ небезпеки, бо «глибока вода – видима смерть»; застерігають: «Не пхайся на глибоке» (не берися за ризиковані справи).

8.Загадки: «Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить» (річка), «Один біжить, другий лежить, третій кланяється» (вода, берег, очерет).

9.Слайди про водні багатства України.

Ґрунти

1.Прислів'я: «Що посієш, те й пожнеш», «Водиці дай землиці, то вона тебе нагодує», «Досвід кращих поважай – збереш добрий урожай», «На чорній землі більше хліба».

2.Народні знання про ґрунти. «Якщо хочеш знати землю, слід дивитися не на землю, а під землю ... на підґрунтя», «Родючими вважали землі, які риє кріт, де багато черв'яків», «На старину гній возять, на новині хліб сіють».

1.Вивчення
нового
матеріалу

2.Записат
и від
старих
людей
розповіді
про
обряди,
що
стосували
-
ся ґрунто-
знавства.

Охорон
а
природ
и

1.Прислів'я (забобони): «Після мене хоч потоп», «Моя хата скраю, я нічого не знаю».

2.Повір'я: «Не можна лускати зернят на землю, бо тоді земля запльована і вона плаче; нічого їй не таке тяжке, як те, що плюють», «Не можна

Під час
формування
мети заняття

3.Фото-
факти
ставлення
людей до
навколиш
-
нього

6.Підібрати
фотографі
ї річок
України
для
створення
фотоверні
-
сажу

	плювати на сонце й землю, бо язик одпаде».	3.Підсумок заняття	середовища 3.Виступ «Ми на землі господарі, а не гості».
	3.Відеофільм про проблеми сучасної екології.		
Господарська діяльність	1.Розповідь про професії рідного краю (ткач, гутник, деревообробник, коваль, сплавник, вугляр тощо) 2.Прислів'я: «Перед минулим зніми капелюха, а перед майбутнім – засучи рукава», «Аби лиха не мати, треба своїм плугом на своїй ниві орати», «Діло майстра величає», «Ремесло не коромисло, плече не відтягне», «Швець без чобіт, а тесля без воріт», «Не почавши, не закінчиш» та ін. 3.Дискусія: «Господарська діяльність давня і сучасна: коли краще?».	1,2.Вивчення нового матеріалу 3.Підсумок заняття	1.Розповідь про професії Вашої родини. 3.Підготувати матеріали до дискусії.

У технічних закладах освіти профілююча дисципліна *вища математика*, її вивчають усі. Вища математика сама по собі розум студента в порядок не приводить, а все залежить від зорієнтованості навчання та методів викладання.

Основні завдання навчання вищої математики:

- забезпечення свідомого оволодіння системою математичних знань, умінь і навичок, необхідних у житті та майбутній трудовій діяльності, достатніх для успішного опанування інших знань і здійснення неперервної освіти;
- інтелектуальний розвиток (розвиток логічного та просторового мислення, інформаційної та графічної культури, пам'яті, уваги, інтуїції тощо);
- формування наукового світогляду, уявлень про ідеї, методи математики та її роль у пізнанні навколишнього світу;
- економічне, екологічне, національне, естетичне, патріотичне виховання;
- розвиток позитивних рис особистості й духовних цінностей.

Не менш важливі завдання під час вивчення вищої математики – навчати міркувати, мислити, а це неможливо без розвитку пізнавальної цікавості як до

матеріалу, який вивчають, так і до вивчення математики в цілому. Здатність математично мислити притаманна кожному, але в одного вона може бути більшою, а в іншого – меншою. Ця здатність – це зазвичай дрімаюча сила, яку потрібно вміти розбудити, й тоді вона буде творити чудеса. Це варто робити, використовуючи елементи народознавства на певних етапах заняття.

На заняттях спецкурсу з вищої математики, яка формує культуру думки, подає методи пізнання дійсності, без яких не обходиться жодна наука, для гуманітаризації навчального процесу варто, наприклад, з метою спрощення складних математичних операцій у якості дидактичного матеріалу з дискретної математики (в темах «Елементи теорії множин», «Елементи теорії графів», «Елементи класичної й математичної логіки») використовувати крилаті вислови, прислів'я й приказки, в яких сконцентровано народну мудрість. Змістовний вислів містить ненав'язливу пораду щодо організації власної поведінки. Наприклад, в якості висловів, які буде проаналізовано, можна використати такі: «Добре спланувати – наполовину зробити», «Хто нічого не робить, той ніколи не має часу», «Основна риса мудрості – терпимість до недоліків інших» тощо, а потім їх обговорити на занятті. Зміст математичної освіти, таким чином, стає не лише об'єктом вивчення, а й засобом розвитку студентів.

З навчальною метою корисно використовувати творчі домашні завдання:

- створення й розгадування математичних кросвордів;
- складання родоводу в формі графіка або комп'ютерної програми (одночасно можна дізнатися про біографії пращурів, що містить у собі значний моральний заряд);
- створення авторських задач (задача з сюжетом), що привчає студента формулювати свої думки, правильно й однозначно запитувати й використовувати для вирішення задач алгоритми й схеми тощо.

Завдяки гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства точних наук, студенти долучаються до національних цінностей за допомогою гуманітарного потенціалу самої математики. Такий підхід до навчального процесу не допускає технократичного панування в суспільстві.

Виконати це завдання покликана науково-технічна інтелігенція. Її роль – створювати й пропонувати світу інноваційні технології, одночасно вдосконалюючи світ морально й духовно.

Під час лекцій або практичних заняттях корисно проводити тематичні міні-доповіді «Національна науково-технічна інтелігенція», у яких розповідати про вітчизняну еліту: мосто-і танкобудівника Є. Патона, механіків А. Ільшинського, С. Тимошенка, математиків М. Кравчука, М. Лаврентьєва, представників авіації та космонавтики С. Корольова, І. Сікорського, гідротехніків М. Терпугова, М. Біляшівського тощо. Ці представники українського народу – взірць для нас усіх, орієнтир у вчинках; вони уособлюють совість нації. Прикро, що молодь не знає про представників еліти нації майже нічого. Наведемо приклади (таблиця 2.2.2), які засоби народознавства, на нашу думку, можливо застосувати на заняттях математичного циклу.

Таблиця 2.2.2

Методичні вказівки та орієнтовні змістові матеріали для проведення науковими педагогічними працівниками лекцій зі спеціальних дисциплін (математичний напрям) із використанням елементів народознавства

Тема заняття	Зміст народознавчого матеріалу	Етап заняття	Завдання студента
Вступне заняття	<p>1.Повідомлення про значення вищої математики, про математику навколо нас, про видатних математиків (М. Зарицький, М. Чайковський, В. Левицький тощо), про зв'язок математики з іншими науками (етика, історія, народознавство, філософія, мова тощо). Приклади застосування вищої математики в повсякденному житті.</p> <p>2.Крилаті вислови: За тридев'ять земель (дуже далеко).3.Народні фразеологізми: Верства келебердянська (дуже великий).</p> <p>4.Народні загадки: У мене в кишенях є гроші. Коли з однієї перекладу в другу 1грн, то буде порівну, а коли з другої</p>	<p>1,3,5.Вивчення нового матеріалу</p> <p>4.Підсумок заняття</p>	<p>1.Дослідження «Математика навколо нас».</p> <p>2.Дізнатися, скільки це.</p> <p>3.Підготувати Повідомлення.</p>

перекладу в першу 1грн, то в першій буде вдвічі більше, ніж у другій (5 і 7).

100 баб – 100 порад, а якщо кожна баба по 100 порад, то скільки це буде?

5. Прислів'я. «Факт – уперта річ, а цифри ще упертіші».

6. Етносимволіка числа 7: символічне святе число, Божественне число Всесвіту: 7 кольорів райдуги, 7 днів тижня, 7 днів посту, 7-й день після створення світу – день відпочинку, 7 променів сонця, 7 зірок Великої Ведмедиці, родовід до сьомого коліна, дитина до 7 років – невинна душа, 7 таїнств, у яких проявляється божественна благодать Церкви Христової. Фігурує у приповідках і фразеологізмах: «У нього 7 пятниць на тиждень» - про людину несталих переконань; «Сьома вода на киселі» - про дуже далеку рідню та інші.

4.Вирішити загадки й пояснити вирішення.

6.Розповісти про символік у числа 7.

<p>Основні положення</p>	<p>1.Виступ-презентація народних математичних знань. Недоступність професійних математичних знань для широких верств українського населення в минулому зумовлювала вдосконалення найпростіших традиційних прийомів лічби, вимірювання, способів зображення чисел.</p> <p>Наприклад, були оригінальні способи зображення чисел. Одиниці позначали паличками, десятки – хрестиками, сотні – кружечками, тисячі – квадратами. Дробові числа передавали переважно усно: половина, чверть, осьмушка, шістнадцятка. Арифметичні дії виконували теж усно. Існували назви дій – додати, докласти, відкинуть, відлічить. Додавали спочатку сотні, потім десятки, в кінці – одиниці. Множили шляхом повторного послідовного додавання. Ділили, підбираючи частку послідовними повторним відніманням.</p> <p>2.Крилаті вислови: Від горшка два вершка (малий на зріст, недосвідчений; вершки – стародавня міра довжини, рівна</p>	<p>1,3.Вивчення нового матеріалу</p>
		<p>2.Дізнатися, скільки це.</p> <p>3.5.Підготувати повідомлення про народні фразеоло-</p> <p>2,4. Підсумок заняття</p>

4,4див)

3.Народні фразеологізми: Туман вісімнадцятий (про некмітливу, нерозумну людину). Без сьомої клепки у тім'ї (дурний).

Без року три дні (про події, що відбулися зовсім недавно). Бідний, як мак начетверо (дуже бідний). На сьомому небі (дуже веселий, задоволений, радісний).

4.Народні загадки:

- 5, 15, без двох 20, семеро, трое, ще й малих двоє (50)

- Росте 4 берези. На кожній березі по 4 гілки. На кожній гілці є по 4 яблука. Скільки всього яблук? (На березі яблука не ростуть).

- В українському прислів'ї зазначено: «Їдеш на день, харчів бери на три». Скільки треба харчів, якщо їдеш на два тижні?

5.Повчальні сентенції: «Хто шукає, той знайде», «Що далі в ліс, то більше дров», «Назвався грибом – лизь у кіш», «Не хвали себе сам, нехай тебе люди похвалять», «Аби хтіти, можна знайти».

6.Розповідь про математичні терміни, пов'язані з назвами чисел:

Серед 2000 власних географічних назв Рівненського району на Рівненщині можемо назвати такі: села Грушвиця *Перша*, Василів *Перший*, Три Копці, Тристанець, Шостаків *Перший*, струмок *Сорока*; урочища *До Семигран*, *Другий ривчак*, *За другим млином*, *Треті* поля, *Четверта* лінія. У Київській області є села *П'ятигори* та *Семигори*.

гізми, у яких вживають числа, та пояснити їх значення .

4.Виріши ти загадки й поясни рішення (хто швидше, адже ці загадки розраховано на середні класи школи).

6.На карті України знайдіть назви, які б стосувались теми заняття.

<p>Вступ до математичного аналізу</p>	<p>1.Народна мудрість. Українці завжди любили мудрувати, аналізувати, вирішувати складні завдання як життєві, так і математичні. Були серед них по-справжньому складні, над якими доводилось ломати голову місяцями. Вирішували задачі самостійно, вдвох, втрох, а то й цілим селом. Зате той, хто знаходив правильне вирішення,</p>	<p>1.Вивчення нового матеріалу</p>
---------------------------------------	---	------------------------------------

користувався повагою, його ім'я знали і в навколишніх селах, називали мудрецем, до його порад прислухались. Отже, й ми будемо навчатися математичному аналізу, щоб ставати мудрішими.

2.Крилаті вислови: Чортова дюжина (13, за народними уявленнями, нещасливе число).

3.Народні фразеологізми: Семимильними кроками (швидко).

4.Народні загадки: Знайшли гривеника й поділили: чоловікам по півтори копійки, жінкам по копійці, а дітям по чверть копійки. Скільки було чоловіків, жінок і дітей? (1 чоловік, 5 жінок, 14 дітей).

У ВНЗ технічного профілю значну увагу приділено викладанню *інженерної та комп'ютерної графіки*, яка складається з таких розділів: «Нарисна геометрія», «Інженерна графіка», «Обчислювальна геометрія», «Комп'ютерна графіка». Викладання цієї дисципліни сприяє підвищенню якості підготовки майбутніх інженерів. На думку багатьох студентів перших курсів, нарисна геометрія один із найскладніших предметів, але досвідчені фахівці-інженери розуміють, що це наука, без знання якої неможлива технічна творчість. Так, основи науки викладають в будь-якому навчальному технічному закладі, її тонкощі описують у навчальних посібниках, але це наука складна і її потрібно засвоювати поступово. Вважаємо, що застосовуючи під час викладання цієї дисципліни народознавчі знання (таблиця 3.1.3), допоможемо, щоб геометрія стала для студентів суворою, красивою й зрозумілою наукою, щоб, за словами її засновника, французького вченого Гаспара Монжа, «чарівність, яка супроводжує науку, могла перемогти властиву людям відразу до напруження розуму й заставити їх знаходити задоволення, тренуючи свій розум» [187, с. 5].

Основна мова нарисної геометрії – графічна, її символи – точки і лінії. Під час викладання основ цієї науки в якості допоміжної використовують звичну живу мову, а там, де це полегшить розуміння, узагальнить думку, зекономить час і папір, то використовують компактну мову символів. В українському

народознавстві є достатньо інформації, яка доповнить мову-символи геометрії: народні знання з геометрії, символічна мова українських писанок, прислів'я та приказки тощо.

Зараз робоче місце інженера оснащене персональним комп'ютером, дисплеєм, має зв'язок із обчислювальним центром і Інтернетом, Транетом. ЕОМ намагається копіювати людину: має пам'ять, швидко діє, шукає раціональні варіанти тощо. Але ні одній машині не доступна уява, розвитку якої й допомагає нарисна геометрія, яка, за словами Н. Риніна, є «найвищим засобом для розвитку тієї таємничої, яка мало піддається вивченню точними науками здатності людського духу... фантазія, без якої майже не вершать великі відкриття і винаходи» [187, с. 207].

Таблиця 3.1.3

**Засоби народознавства для гуманітаризації підготовки студентів,
використання яких є доцільним під час викладання нарисної геометрії**

Тема заняття	Зміст народознавчого матеріалу	Етап заняття	Завдання студентам
Основні положення	1.Повідомлення про значення геометрії, про геометрію навколо нас, про зв'язок геометрії з іншими науками (етика, історія, народознавство, філософія, мова тощо). Приклади застосування геометрії в повсякденному житті: Перевагою мови ліній є лаконічність. Порівняйте: в українському алфавіті – 32 літери, у мові чисел – 10 цифр, у мові звуків – 7 нот, в графічній мові – 1 лінія або її варіант крапка. Графічна мова зрозуміла всім. У середньовічних містах замість назв магазинів біля входу були вивіски й ця інформація була зрозуміла всім. На українських писанках нічого не пишуть а зображають графічно	1,2.Вивчення нового матеріалу	1.Повідомлення «Геометрія навколо нас»

символи, які нам зрозумілі.

2.Повідомлення-екскурс про історію розвитку геометрії:

За часів Давньої Греції та Риму для побудови зображень використовували прямокутні та центральні проекції на одну площину. Зодчі Київської Русі створили відомі у світі пам'ятки архітектури Софію Київську, Золоті Ворота. Правила будівництва були викладені в «Будівельному статуті» та в Руській Правді (1020р.) Ярослава Мудрого. Там само було наведено зображення, побудовані за проєційним принципом.

3.Крилаті вислови:

Якби геометрія так же протирічила нашим пристрастям, як моральність, то ми б так само сперечались проти неї і порушували її всупереч усім доказам...(Г.Лейбниц).

3.Підсумок заняття

Прямокутні проекції і геометричних фігур

1.Виступ-презентація народних геометричних знань.

Українські селяни знали деякі основи геометрії: мали уявлення про просту й ламану лінії, про властивості рівнобіжних ліній. Під час будівництва хат та виготовлення бондарських виробів використовували знання про властивості діагоналей прямокутника (щоб побудувати стіни під прямим кутом), обчислювали відношення довжини кола до діаметра (за останній приймали третину довжини кола). Бондарі та теслярі вміли користуватися циркулем. Розписуючи хати, побутові вироби, послуговувалися різними геометричними фігурами. Знали й основи механіки, які використовували під час будівництва хат, вітряків, культових споруд та ін.

2.Крилаті вислови і афоризми:

Ти вмієш виміряти коло, називаєш відстань між зірками...Але якщо ти такий мудрий, виміряй людську душу!

1,3.Вивчення нового матеріалу

2.Підсумок заняття

Скажи, велика вона чи мізерна! Ти знаєш, яка із ліній пряма. Для чого тобі це, якщо в житті ти не знаєш прямого шляху? (Сенека).

3. Розповідь про геометричні терміни, пов'язані з назвами ліній і поверхонь:

На географічній карті є чимало таких назв: Полярне *Коло*, Бермудський *Трикутник*, острів *Конус*, село *Веселий Кут*. У горах Кавказу вершина *Трапеція*. В Україні теж є такі назви. Наприклад, серед 2000 різних власних географічних назв Рівненського району на Рівненщині можемо назвати такі: озеро *Басів Кут*; села *Круги*, *Кутляни*, *Кутлянища*; урочища *Антонова Лінія*, *Верхній Кут*, *Дикого Кут*, *Джерело коло Варки*, *Кубова долина*, *Нижній Кут*, *Середня Лінія*, *Ціпакова Лінія*.

4. Розповідь про геометричні терміни (лінії, трикутники, точки та інші геометричні фігури), пов'язані з символікою писанок:

Символічних малюнків у писанці понад сто. Найбільш поширені такі: *Колесо (коло)* – знак безперервного відродження життя. Образ безконечної Божої любові. *Триквер (трикутник)* – символ вогню і символ чоловічої та жіночої енергії; символ пресвятої трійці. *Сонце (коло, лінії)* – символ світла й життя. Символ Христа. *Дерево життя (трикутник, кола, лінії)* – символ безперервного відновлення природи; образ Божої мудрості. *Церква-вежа (прямі, трикутники)* – символ прагнення до вічності. *Спіраля (просторові криві лінії)* – символ плодючості; символ порядку містерії літургійного року. *Триріг (криві лінії другого порядку)* – символ порядку і знак святого числа 3 і три божества. *Колосся і зерно (подвійні або вузлові точки)* – уособлення духів предків; у християнстві – воскресіння, Боже царство.

3. На карті України знайдіть назви, які б стосувались теми заняття

4. Розповідь про терміни, пов'язані з символікою писанок. Які геометричні фігури в них використано ?

<p>Метод проєціювання</p>	<p>1. Народні геометричні знання. Здавна в Україні відтворювали прямий кут, називаючи його грецьким. Це була ортогональна проєкція об'єкта на горизонтальну площину (проєційний зв'язок).</p> <p>2. Крилаті вислови й афоризми: Випадкові відкриття роблять тільки підготовлені уми (Паскаль).</p> <p>3. Прислів'я та приказки, в яких згадують геометричні фігури: «Лясь, як дурень батогом по воді, та й дивиться: чи <i>ліній (смуг)</i> не знати?», «Пішли мої літа, як вітри <i>круг</i> світа», «Вона така, що бублика з'їси, поки <i>круг</i> неї обійдеш», «Золотоноша <i>кругом</i> хороша», «В Луцьку все не по-людськи: <i>навколо</i> вода, а в середині біда», «З самого <i>початку</i> думай, який буде <i>кінець</i>».</p>	<p>1. Вивчення нового матеріалу</p> <p>2. Підсумок заняття</p>
<p>Геометрія. Конус</p>	<p>1. Демонстрація картини Катерини Білокур. Який зв'язок між картиною й цим тілом? (демонструють модель конуса, а на картині зображено квіти, які формою нагадують соснову шишку. «Конус» у перекладі з грецької означає «соснова шишка».</p> <p>2. Народні крилаті вислови: «Не хлібом єдиним живе людина», «Восьме чудо світу» та ін.</p> <p>3. Афоризми. Пряма лінія в математиці (геометрії) так, як і в моралі, - найкоротший шлях (Л. Еджворт). Найцікавіша для нас поверхня на землі – це людське обличчя (Г. Ліхтенберг).</p> <p>4. Прислів'я та приказки: «Зробиш спішно, якби не вийшло смішно», «Так-сяк, на косяк, не по-людськи», «Поспішно, та недоладно», «Пришив кобилі хвіст, а у кобили і свій довгий», «Не почавши – не закінчиш», «Не так лінь, як не хочеться».</p>	<p>1. Вступ до Повідомлення про народну художницю Катерину Білокур</p> <p>2-3. Вивчення нового матеріалу</p> <p>4. Підсумок заняття</p>

«Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою й зрозумілою, а деяким – легкою, і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним ознайомена, теоретично чи практично», - писав К. Ушинський. Часто викладачі за неналежну поведінку на занятті роблять студентам зауваження, принижуючи людську гідність. Викладач повинен реагувати на порушення навчальної дисципліни, але важливо підібрати форму, яка не озлобитись, а заставить замислитись. Ми повинні формувати повноцінну, національно свідому особистість з почуттям гідності, моральну. Пропонуємо науково-педагогічним працівникам з метою гуманітаризації підготовки під час навчального процесу використовувати засоби народознавства.

Українська народна мудрість

Ти спочатку подумай, а потім ... помовчи, а аж потім, можливо, і скажи.

Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.

Неуки схожі на бубнів, які створюють шум саме тим, що порожні.

Краще сім раз промовчати, ніж один раз ляпнути.

Говори з іншим поменше, а з собою побільше.

Співати добре разом, а говорити окремо.

За вашим шепотом нашого крику не чути.

Догана мудрого краща, ніж похвала дурного.

Не знати не соромно. Соромно не вчитися.

Інтелігент – не той, хто в капелюсі, а той, хто з головою.

Хвалити за ніщо – це насміхатися над людиною.

Легше бути чесним, ніж переконувати інших, що ти чесний.

Дурного пізнають по словах, а мудрого по ділах.

Все робить для того, щоб нічого не робити.

Мудрий той, хто вміє в пору змовчати.

Коли грають на нервах, забувають про почуття такту.

Коли голова думає, то язик відпочиває.

Обіцяв більше не обіцяти, але обіцянки не дотримав.

Щоб писати на парканах, доброго почерку не треба.

Коли не знаєш за що братися, берись за розум.

Девіз нероби: відпочинок – це справа всього мого життя.

Одне з найбільших лих цивілізації – це вчений дурень.

Образні порівняння

Величається, як заєць хвостом.

Вмішалася, як середа в тиждень.

Здібний, як віл до карети.

Обрид, як собаці редька.

З його помочі, як з осики груш.

Нарядилася, як пава, а кричить, як гава.

Розбирається, як ведмідь на зорях.

Сказав, як гвіздка забив.

Така правда, як на вербі груші.

Похожий, як личак на реактивного літака.

Ю. Руденко писав: «Освіта і виховання є найважливішими компонентами культури, яка в усьому світі розвивається національним шляхом» [110]. Справжня освіта не може існувати поза традиційною культурою нації. Окреслена модель дозволить перевірити ефективність гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів ВНЗ засобами народознавства.

2.3. Критерії та рівні сформованості гуманітарних знань майбутніх інженерів у ВНЗ технічного профілю засобами народознавства

Наступним кроком нашого дослідження було встановлення критеріїв та рівнів гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів ВНЗ, адже, як писав Честерфільд: «Людина може обійтися без багато чого, але не без людини» [36].

У результаті аналізу останніх психолого-педагогічних досліджень із запропонованої проблеми, виявили, що відсутні однозначні підходи до її вирішення. Так, за В. Слободчиковим та Є. Ісаєвим із позицій інтегральної періодизації розвитку суб'єктивної реальності можна визначити, що індивід у процесі свого людського становлення проходить певні рівні:

- «оживлення» - синтез людського тіла, його «оживлення» в сенсорних, рухальних, комунікативних, дієвих вимірах;
- «одухотворення» - відкриття своєї особистої самості, перше усвідомлення власних бажань і можливостей;
- «індивідуалізація» - становлення відповідальності за свою самість, становлення особистісної позиції;
- «персоналізація» - виникнення здатності до саморозвитку й розуміння обмеженості власної самості;
- «універсалізація» - вихід за межі своєї розвиненої індивідуальності та вихід у простір спільно - і надлюдських, екзистенціальних цінностей [11, с. 28-29].

Становлення індивіда розглядає у якості рівнів, етапів його гуманітаризації, становлення людського в людині С. Белова [11, с. 27]. Знання вона пов'язує із знаннями про розвиток суб'єктивності. Вони необхідні викладачеві «гуманітарної школи» для розуміння «людського матеріалу», з яким він має справу.

Надійними будуть критерії, на думку К. Кузьмінського, якщо у ВНЗ «буде створюватись аура уваги до особистості, поваги до неї, доброзичливості, чуйності, милосердя, тактовності, - це надійні критерії, які без зайвих сентенцій будуть більш дієвими у процесі подальшого (після сім'ї і школи) формування у молодих людей духовно-моральних якостей взагалі й гуманізму зокрема» [103, с. 104].

На думку М. Фіцули, за умов гуманітаризації, студенти повинні досягти певного духовно-морального рівня, який має особливе значення для майбутньої фахової діяльності. Тому «навчально-виховний процес у ВНЗ необхідно побудувати таким чином, щоб пробудити в майбутніх інженерів національні почуття, виховати в них повагу й любов до свого народу, до його віковічних моральних та духовних здобутків, а також самоповагу й гордість за свою Батьківщину, і на цій основі формувати національну свідомість, духовність, трудову активність, морально-етичну, екологічну і правову культуру» [185, с. 244]. Він пропонує гуманітаризувати підготовку студентів і за допомогою засобів народознавства: екскурсії історичними місцями рідного краю; застосування в процесі навчання й виховання народної мудрості; участь у

підготовці й проведенні національних свят України; оволодіння народною духовною й матеріальною культурою; державною мовою тощо. Науковець вважає, що у навчальних закладах, де є технократизм, де протиставляється матеріальна культура духовній, що призводить до викривлення духовної культури, виникнення її неповноцінних форм, необхідно вносити у навчальний процес гуманістичний зміст, гуманітаризувати свідомість студентів [185, с. 276].

О. Ковальова та Л. Мазуркевич активно досліджували значення гуманітарних наук для становлення інженера. Критеріями, за якими визначають гуманітарність фахівця-інженера, який здобув освіту в технічному ВНЗ, вони вважають «порядність, уміння співпереживати, почуття прекрасного, творче ставлення до освоєння високих технологій». Інженер-інтелігент, як носій духовної культури, повинен поєднувати в собі історичні здобутки культури людства й науку [79].

«Одним із основних чинників виходу з моральної та соціальної кризи, що характерна для сучасної студентської молоді, повинна стати виважена гуманітарна складова технічної освіти», - вважає М. Згуровський. Критеріями гуманітарності в технічному ВНЗ, які мають визначальний вплив на всі інші сфери життєдіяльності української студентської молоді, науковець вважає соціокультурні та ціннісні орієнтації, головною метою яких є підготовка та виховання майбутнього покоління молодих фахівців.

М. Згуровський визначає гуманітарну сферу базовою, він наголошує, що за наявності гуманітарної політики вдасться вирішити такі завдання: «зруйнувати стереотип превалювання державного, суспільного над особистим і підкорити нашу перекручену нині ідеологію цінності особистості, яка превалює над усім іншим... правильно спроектувати світові духовні й матеріальні досягнення на власні національні особливості є невідкладним завданням гуманітарної галузі... наші інформаційні інституції повинні використовуватися, нарешті, для гуманітарних потреб народу, формувати його духовність, лояльне ставлення до національної, вітчизняної проблематики, а не підміняти все це чужою, а іноді й ворожою інформацією, що прославляє лідерство, безвір'я, аморальність [121, с. 31-43].

Зокрема, у «Концепції підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації

фахівців для галузі зв'язку та сфери інформатизації» зазначено, що гуманітарна підготовка у вищому навчальному закладі реалізує принцип загальної гуманітаризації навчання, що передбачає підвищення культури студентів, національної свідомості та формування ціннісної орієнтації молоді. Розробники концепції вважають, що в процесі підготовки фахівців необхідно забезпечити формування таких гуманітарних рівнів:

- формувати особистість професіонала-патріота, громадянина України, чітко зорієнтованого в сучасних реаліях, створювати трудову та моральну життєтворчу мотивацію, активну громадську і професійну позицію;
- навчати основним принципам побудови професійної кар'єри і навичкам поведінки в колективі й суспільстві, в системі соціальних відносин;
- надавати спеціалістам глибокі знання української та світової культури, історії та філософської спадщини, іноземних мов;
- всебічно розвивати особистість студентів, підвищувати загальну культуру студентства, збагачувати його естетичний досвід [90, с. 35].

Пріоритетним напрямком в організації виховного процесу у вищій технічній школі повинен стати індивідуальний підхід до виховання особистості студентів, стимулювання їхніх внутрішніх здібностей до саморозвитку і самовиховання, духовному пошуку, створення виховного середовища, широке залучення студентів до досягнень духовної та моральної культури. Особливу увагу необхідно приділити формуванню інформаційної культури студентської молоді як складової частини загальної культури XXI ст. – століття інформації, у якому загальний розвиток суспільства визначається ступенем розвитку інформатизації.

На підставі спостережень, індивідуальних бесід зі студентами і викладачами, діагностуванні і оцінюванні навчальних досягнень майбутніх фахівців та з урахуванням результатів досліджень Л. Барановської, О. Вознюк, М. Фоміної та ін., на основі критеріїв за якістю:

- *інтелектуальної підготовки*: усвідомлення значення інтелектуального розвитку для майбутньої фахової діяльності; визначеність фахової позиції в процесі навчання; сформованість власного фахового ідеалу в площині

інтелектуального розвитку, усвідомлення шляхів його досягнення; наявність потреби самоосвіти та самовдосконалення під час підготовки; *якістю*

- *духовно-моральної підготовки*: об'єктивне оцінювання наявності в себе та інших духовно-моральних цінностей; сформованість уміння моделювати духовно-моральні ситуації та здатність їх аналізувати; знання моральних чеснот, які необхідні для формування особистості фахівця (фаховий обов'язок, честь, гордість, етика);
- *якістю етнологічної підготовки*: оволодіння знаннями про духовні та матеріальні національні цінності; формування національної свідомості майбутнього фахівця; здатність застосовувати засоби народознавства для самовдосконалення було встановлено рівні сформованості гуманітарних знань майбутніх інженерів;

початковий рівень: недостатні уявлення про майбутню професію; недостатні фахова позиція та ідеал; низький рівень духовно-моральних цінностей. Нездатні об'єктивно оцінити свій рівень культури та змоделювати програму самовдосконалення, оскільки не усвідомлюють шляхів її здійснення. Пасивні, неухважні, часто егоїстичні, замкнені, нахабні, байдужі до національних матеріальних та духовних надбань народу, іронічно, з сарказмом сприймають народні звичаї, традиції, народні знання - вважають їх пережитком минулого. Знають свій родовід, як правило, лише до другого коліна та вважають, що досліджувати історію родини – заняття непотрібне інженеру. Не здатні використовувати й майже не знають прислів'їв, афоризмів, хоча з цікавістю їх слухають – це їм створює позитивний настрій;

достатній рівень: часткове уявлення про майбутній фах; усвідомлення значення інтелектуального і духовного розвитку для майбутньої діяльності; достатній рівень духовно-моральних цінностей і комунікативної коректності. Сформована потреба у вдосконаленні як фахівця, хоча не усвідомлені шляхи здійснення. Здатні об'єктивно оцінити свій рівень культури та з допомогою викладачів, психологів, батьків змоделювати програму самовдосконалення, але не

спроможні її реалізувати на практиці, оскільки мають низький рівень самоконтролю, переважно репродуктивний характер комунікативної діяльності. Нетипові, ситуації під час спілкування, як правило, успішно вирішують. Замкнуті, скромні, розсудливі, вразливі, небайдужі до національних надбань рідного народу. Знають народні звичаї, обряди, пісні, традиції, в основному ті, знання про які було сформовано в сім'ї. Не проявляють ці знання, остерігаючись насмішок одногрупників. Не вони є ініціаторами, але з цікавістю беруть участь у бесідах, дискусіях про українську націю, її історію; про давні народні знання;

високий рівень: значні знання про обраний фах і представників цього фаху; достатньо сформований науковий світогляд; розуміють значення інтелектуального і духовного розвитку для майбутньої діяльності, мають ґрунтовні наукові знання у різних галузях; досвід фахової діяльності, який здобули в процесі навчальних і виробничих практик; розумово активні, з високим рівнем загальної культури. Здатні до самовдосконалення, самоаналізу, самокритики, оскільки усвідомлюють шляхи їх здійснення; здатні реалізувати на практиці змодельовану програму самовдосконалення, хоча потребують порад педагога, якому довіряють і якого поважають за професіоналізм і культуру. Нестандартні ситуації спілкування майже завжди успішно вирішують. Небайдужі до національних матеріальних і духовних надбань рідного народу, мають національну гідність і етичну культуру. Знають українські прислів'я, приказки, легенди; цікавляться народними звичаями та традиціями, здатні, але недостатньо часто використовують їх під час побутового й ділового спілкування. Беруть участь у організації та проведенні літературних та народознавчих вечорів, хоча не вони ініціатори їх проведення.

Результати досліджень, висвітлені в розділі 2, опубліковані в навчально-методичному посібнику «Народознавство» [97], статтях [58; 65; 98; 93; 95; 99]

Висновки до другого розділу

1. Огляд наукової літератури про розвиток і становлення основних народознавчих методів, форм організації навчання, засобів дає підстави зробити узагальнення, що українські народні знання, звичаї, традиції тощо – це дієвий навчальний засіб, адже український народ створив систему цінностей, у якій можна знайти різноманітні засоби, які допоможуть вирішити складні педагогічні та психологічні завдання.

2. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства. Перевагою запропонованої методики є те, що розроблені засоби народознавства

створюють можливість формування у майбутніх інженерів під час навчально-виховного процесу духовно-моральних цінностей: загальнолюдських (любов, доброта, взаємодопомога, гуманізм, дружба, сім'я, життя, здоров'я, мораль, відданість, відвертість, мудрість, взаєморозуміння, авторитет у суспільстві, чесність, порядність тощо); національних (культура, мова, традиції, пам'ятки української культури, релігія, справедливість, свобода, територія, історія, діловитість). Створено навчально-методичне забезпечення підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства: навчальну програму дисципліни «Народознавство»; навчально-методичний посібник «Народознавство» для студентів технічних напрямів; методичні рекомендації для проведення занять, що допомагає гуманітаризації навчального процесу; сценарії виховних заходів, що допоможе кураторам формувати духовно багату особистість інженера.

3. Визначено основні рівні сформованості гуманітарних знань майбутніх інженерів у ВНЗ технічного профілю засобами народознавства: початковий, достатній, високий. На основі рівнів визначено критерії за якістю інтелектуальної підготовки, якістю духовно-моральної підготовки, якістю етнологічної підготовки: оволодіння знаннями про духовні та матеріальні національні цінності; формування національної свідомості майбутнього фахівця; здатність застосовувати засоби народознавства для самовдосконалення.

Розділ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЕФЕКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ НАРОДОЗНАВСТВА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ У ВНЗ В УМОВАХ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ

3.1. Мета, завдання та планування експериментальної роботи

У ході експериментального дослідження окреслили такі завдання: за допомогою фактів підтвердити або відхилити положення концепції гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.

Метою дослідження було з'ясування педагогічної ефективності гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів ВНЗ засобами народознавства.

Загальну мету експериментальної роботи передбачалося реалізувати за допомогою виконання таких завдань:

1. Виявити реальний стан процесу гуманітаризації підготовки студентів технічних ВНЗ (діагностувальний експеримент, направлений на вивчення рівнів інформованості викладачів і студентів про гуманітаризацію).

2. Створити модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства.

3. Дослідним шляхом з'ясувати ефективність впровадження моделі гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ технічного профілю засобами народознавства (формульальний експеримент, мета якого довести доцільність гуманітаризації засобами народознавства на основі гіпотези автора дослідження).

4. Визначити ефективність вивчення дисципліни «Народознавство» для студентів інженерних напрямів і ефективність застосування засобів народознавства під час вивчення спеціальних і технічних дисциплін.

5. Визначити вплив засобів народознавства на якість підготовки майбутнього інженера.

6. Дослідним шляхом з'ясувати реалізацію функцій інтеграції народознавчих знань під час вивчення спеціальних і технічних дисциплін.

Опрацювавши дослідження В. Загвязинського, М. Данілова, а також В. Зверєва, М. Поташника та ін. щодо ведення експерименту, ми під час формульального експерименту застосували такі підходи:

синергетичний (аналіз стану навчально-виховного процесу в технічних ВНЗ з точки зору протистояння технічної, природничо-наукової й гуманітарної складової, виявлення механізмів утворення цілісності через взаємовплив і єдність різноманітних складових елементів);

діагностичний (аналіз проблемних ситуацій, у які потрапляють суб'єкти, й стану педагогічного процесу щодо проблеми, яку досліджуємо, виявлення й

опис суперечностей, які потрібно вирішити за допомогою певних змін, нових методик, технологій, структур, нового функціонального механізму тощо);

прогностичний (окреслення мети, її втілення, побудова моделі нової технології: методики, структури, системи заходів тощо, формулювання гіпотези, прогнозування очікуваних позитивних результатів, а також можливих негативних наслідків, продумування компенсаційних механізмів);

організаційний (складання програми експерименту, забезпечення умов для її реалізації, підготовка матеріальної бази експерименту, розподіл управлінських функцій у дослідно-експериментальній роботі, організація спеціальної підготовки кадрів, що беруть участь у експериментальній роботі, створення методичного забезпечення їхньої діяльності, а також діяльності всіх учасників експерименту, пошук і відбір експертів);

практичний (проведення вихідних діагностичних зрізів, що констатують стан явища, яке досліджують, реалізація нової технології: методики, системи мір тощо, відстеження специфіки процесу, який досліджують, вимір проміжних результатів, коректування випробовуваної освітньої технології, здійснення контрольних діагностичних зрізів);

узагальнюючий – обробка здобутих емпіричних даних, співвідношення результатів експерименту з поставленими цілями й завданнями, аналіз усіх результатів, коригування гіпотези, моделі нової технології відповідно до результатів, оформлення й опис ходу й результатів експерименту;

впроваджуючий – поширення чи впровадження нової освітньої технології або методики як керованого процесу в роботу педагогічних колективів технічних ВНЗ, спрямованих на практичне втілення.

На основі даних теоретичних матеріалів, ми виокремили такі *етапи експериментального дослідження*:

I етап (діагностувальний) – вивчено педагогічний досвід і стан гуманітарних знань студентів у технічних ВНЗ, проаналізовано психолого-педагогічну та методичну літературу, визначено науковий апарат дослідження - обґрунтовано об'єкт, предмет, гіпотезу, завдання та головні ідеї дослідження.

Визначено експериментальну базу, обґрунтовано склад учасників експерименту, методику констатувального експерименту. Попередньо було виявлено педагогічні умови для забезпечення гуманітаризації процесу підготовки засобами народознавства. Визначено роль гуманітаризації у формуванні особистості майбутнього інженера. Проведено діагностувальний експеримент.

II етап (формувальний) - продовжено теоретичні пошуки шляхів розв'язання обраної проблеми дослідження. Дослідним шляхом визначено ефективність вивчення дисципліни «Народознавство» студентами інженерних спеціальностей і ефективність застосування засобів народознавства під час підготовки майбутніх інженерів. За результатами проведеної роботи було підібрано пробну систему засобів народознавства, спрямованих на активізацію гуманітаризації навчального процесу, визначено основні види засобів навчальних впливів на гуманітаризацію майбутнього інженера в процесі підготовки фахівця. На основі проведеного аналізу визначено критерії для виявлення рівнів сформованості гуманітарних знань майбутніх інженерів. Створено модель і обґрунтовано методику для проведення дослідно-експериментальної роботи. Здійснено планування та проведено формувальний експеримент, спрямований на перевірку вірогідності гіпотези дослідження.

III етап (констатувальний) – проаналізовано й узагальнено результати формувального експерименту, систематизовано й експериментально оброблено дані, експертні оцінки дослідження; визначено ефективність гуманітаризації майбутніх інженерів засобами народознавства, підведено підсумки й сформульовано висновки.

Впроваджено методику гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства в навчально-виховний процес ВНЗ технічного спрямування.

Перший і другий етапи експерименту (2004-2008 рр.) проведено на базі НУВГП та РДГУ. Усього експериментом було охоплено 693 студенти, 32 викладачі.

Узагальнюючий етап експерименту (2008-2009 рр.) тривав із залученням студентів НУВГП (м. Рівне), ВНЗ «Надслучанський інститут» (м. Березне), ЛНТУ (м. Луцьк), ІУПР (м. Коломия).

Загалом у експерименті брали участь 843 студенти, 44 викладачі, 10 експертів, тривалість експерименту – 7 років. Це дозволило зробити висновки про ефективність процесу гуманітаризації підготовки у технічних ВНЗ засобами народознавства. За цей період п'ять разів були випуски студентів інженерних спеціальностей і ми спостерігали за діяльністю випускників НУВГП після закінчення навчання в університеті: проводили бесіди, дискусії, круглі столи; анкетування, запрошували колишніх випускників на зустрічі зі студентами в навчальний і позанавчальний час тощо. Сформованість у фахівців мотивації до вивчення народознавства, виражена в усвідомленні необхідності народознавчих знань для подальшої професійної діяльності, перевіряли на основі відповіді на запитання: «Чи сприяло вивчення народознавства та застосування під час викладання спеціальних і технічних дисциплін його засобів кращому розумінню майбутньої професії та духовному збагаченню?». Із 25 опитаних, 76 % із них дали позитивну відповідь на запитання, отже розроблений курс є доступним і корисним для студентів, пов'язує спеціальні та гуманітарні дисципліни, і в той же час дозволяє забезпечити належний рівень спеціальної підготовки.

Аби уникнути помилок у зв'язку з різним рівнем фахових і педагогічних здібностей викладачів, до експерименту залучили досвідчених викладачів (доценти, старші викладачі) і асистентів. Під час підготовки до експерименту було сформовано експериментальні (ЕГ) та контрольні (КГ) групи. При формуванні ЕГ і КГ враховували такі умови: склад ЕГ і КГ повинен бути однорідним; різниця успішності з загальноосвітніх предметів за оцінками у свідоцтві про здобуття середньої освіти повинна бути незначною.

У таблиці 3.1.1 наведено вихідні дані про умови навчання в ЕГ і КГ.

На основі отриманих даних зробимо висновок, що вирівнювання умов навчання в ЕГ і КГ при підготовці до експерименту виконане.

**Дані про вирівнювання умов навчання в ЕГ і КГ набору 2004 – 2005 н. р.
(за оцінками у свідоцтві про закінчення школи)**

ВНЗ	Групи, кількість студентів	С тудентів із якісною підготовкою (%)	Середн. бал за свідоцтвом про закінч. школи
Національний університет водного господарства та природокористування	ЕГ/122	11,2	3,62
	КГ/125	12,1	3,74
Луцький національний технічний університет	ЕГ/124	10,2	3,76
	КГ/138	9,1	3,78
ВНЗ «Надслучанський інститут»	ЕГ/94	7,1	3,62
	КГ/45	8,2	3,65
Інститут управління природними ресурсами	ЕГ/112	13,1	3,81
	КГ/188	9,1	3,72

Усім, залученим до експерименту навчальним закладам, було запропоновано розроблені нами рекомендації з організації та проведення занять. Вони мали на меті встановити послідовність і дозування засобів народознавства під час навчально процесу; визначити орієнтовні завдання, доповнені народознавчим змістом; встановити контроль за результатами навчання за запропонованою методикою; визначити рівні гуманітарних знань майбутніх інженерів; визначити критерії оцінювання застосування засобів народознавства під час вивчення спеціальних і технічних дисциплін; підібрати орієнтовні завдання для визначення впливу народознавства на інтелектуальний і духовний розвиток майбутніх інженерів.

У КГ підготовка здійснювалась за традиційною схемою. Обмежений обсяг рукопису не дозволяє запропонувати весь експериментальний матеріал, проте окремі, найбільш типові завдання при формуванні інтелектуального, духовно-

багатого майбутнього інженера наведено в розділі 2. Критерії та рівні сформованості гуманітарних знань у майбутніх інженерів засобами народознавства детально описано у 2 розділі (параграф 2.3).

Статистична обробка вихідних даних для наборів 2004 – 2005 н. р., 2005 – 2009 н.р. дозволила отримати аналогічні результати щодо формування КГ і ЕГ. Узагальнені результати наведено в таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2

Дані про вирівнювання умов навчання в ЕГ з 2005 по 2009 рр.

Гру пи	Рік набору студентів								
	2004 – 2005 н. р.			2006 – 2007 н. р.			2008 – 2009 н. р.		
	Кількість чоловік	Відсоток студентів із наявною шкільною народознавчою підготовкою	Середній бал	Кількість чоловік	Відсоток студентів із наявною шкільною народознавчою підготовкою	Середній бал	Кількість чоловік	Відсоток студентів із наявною шкільною народознавчою підготовкою	Середній бал
ЕГ	452	10,2	3,74	89	9,4	3,69	112	8,0	3,65
КГ	391	10,7	3,75	44	10,1	3,71	88	8,2	3,67

Показники, наведені в таблиці 3.1.2 свідчать про зменшення студентів зі шкільною народознавчою підготовкою за останні 3 роки. Ця тенденція спостерігається в ЕГ і КГ і є загальною для народознавчої підготовки в школах.

На підставі отриманих даних зробимо висновок, що вирівнювання умов навчання в ЕГ і КГ при підготовці до експерименту виконане.

Експериментальне навчання проводили за методиками формування інтелектуального й духовно багатого майбутнього інженера, використовуючи засоби народознавства.

Усім залученим до експерименту навчальним закладам нами було запропоновано розроблений комплекс навчально-методичного забезпечення з організації та проведення занять зі спеціальних і технічних дисциплін.

Основна гіпотеза дослідження передбачала, що одним із можливих продуктивних наслідків гуманітаризації підготовки в технічних ВНЗ є підвищення рівня знань, додаючи народознавчий зміст; гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів загалом. На кожному етапі експерименту ми використовували певні засоби народознавства й фіксували їхній вплив, аби отримати реальну картину процесу, який досліджували. Для кожного окремого етапу вибирали основні змінні серед тих, які, зважаючи на гіпотезу дослідження, мали б впливати на результативність гуманітаризації.

Під час узагальнюючого експерименту досліджували вплив гуманітарних знань на підготовку, респондентами були студенти й випускники, які працюють за фахом і можуть оцінити отримані гуманітарні знання з точки зору фахової діяльності (розділ 1 (п.1.3)). У ході експерименту в першу чергу дотримувалися принципів комплексного використання методів дослідження [40; 124; 160].

3.2. Дослідження впливу методів і форм гуманітаризації засобами народознавства на якість підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ

Для аналізу методів, форм, засобів гуманітаризації підготовки засобами народознавства було застосовано емпіричні методи: розповіді про талановитих вітчизняних науковців, народних митців; цілеспрямоване вивчення й застосування елементів народознавства під час навчально-виховного процесу; відвідування краєзнавчих музеїв, фото -й художніх салонів; застосування народних знань; створення самостійних науково-творчих робіт, есе; співробітництво зі студентами; виставки-презентації зразків декоративно-ужиткового мистецтва, створених студентами, презентації своєї спеціальності,.

Ефективною формою роботи, яку використовували для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів, було *проведення навчальних екскурсій* у краєзнавчий музей, під час яких вирішували декілька завдань, не забуваючи про основне – спостереження й практичні завдання кожному студентові (додаток К). Мета екскурсій – збагатити й поглибити чуттєве й логічне пізнання студентів, їхній соціальний досвід, сприяти розвитку мислення, зорової пам'яті, мовлення, уяви. Завдання екскурсії – розвиток спостережливості, адже спостережлива людина, оглядаючи об'єкти, прагне всебічно зрозуміти їх, зіставити з уже відомим, робить висновки. К. Ушинський наголошував, що від якості спостережень залежить якість думок [183, с. 74].

Невід'ємною частиною комплексу форм роботи, методів, засобів що забезпечували успішність процесу гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів, були *самостійні завдання*, адже самостійність є необхідною умовою ефективності будь-якої діяльності; самостійність - складна, інтегративна особистісна риса. Їх виконання передбачало: закріплення, поглиблення духовно-моральних якостей та розширення знань, умінь і навичок студентів; підготовку студентів до активного сприймання нового матеріалу (повідомлення про народні знання, про вітчизняних науковців і ін.); формування умінь і навичок самостійної творчої праці (складання родоводів).

З огляду на специфіку вікових і статевих особливостей і насиченість навчального програмового матеріалу, кількість самостійних завдань, їх зміст підбирали так, аби не перевантажувати студентів (пропонували комплекс завдань таких типів: «зайве слово», «аналогія»; ігри «Бій ораторів», «Конкурс ситуацій»; написання й захист наукових праць та ін.). Ми зробили висновок, що студентам із високим рівнем розвитку самостійності властиві продуктивний творчий характер діяльності, нестереотипність рішень, вчинків, дій.

За нашими дослідженнями, одним із чинників формування самостійності студентів, важливим для ефективності гуманітаризації засобами народознавства відіграла цілеспрямована *позааудиторна робота*, під час якої домінував елемент самореалізації. Така робота дозволяла студентам гармонізувати

формування загальної та професійної культури; створювала додаткові умови для реалізації внутрішніх можливостей; вона орієнтована на особистість майбутнього інженера. Для підвищення результативності процесу гуманітаризації використовували різноманітні форми й види позааудиторної навчально-виховної роботи: спецкурс із народознавства; дискусійні студентські клуби; конкурси, виставки студентських робіт; круглі столи, тематичні лекції, бесіди; просвітницькі заходи тощо (додаток Л), під час проведення яких використовували засоби українського народознавства.

Ідеалом навчально-виховної підготовки майбутнього інженера є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідома особистість, наділена здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, підприємливістю й ініціативністю тощо. Тому особливого значення надавали таким формам роботи, як *науково-літературні свята* (додаток М), де студенти мали можливість в цікавій формі ознайомитись із життям і творчою діяльністю науковців України, збагачуючи свій власний досвід.

Загальні форми організації навчання, які було використано в процесі гуманітаризації, знайшли своє втілення в формах диференційованого навчання:

Наші спостереження свідчать, що *індивідуальна робота* надавала можливість точніше врахувати розумовий і духовний розвиток майбутніх інженерів, забезпечувала активну пізнавальну діяльність кожного. Вона найефективніша для формування навичок, умінь, знань, заповнення прогалін у загальних знаннях. Ефективність цієї форми роботи в тому, що була можливість добирати диференційовані завдання, систематично контролювати й надавати викладачем своєчасну допомогу під час її виконання. Як результат – у студентів на певному рівні формуються навички й уміння самостійності під час науково-творчої роботи. Наведемо зразки таких завдань:

- Під час вивчення теми «Графи» зібрати інформацію про свою родину й оформити родовід у формі графа (використано схематичний метод).

- Підібрати українські прислів'я, приказки, афоризми (співвідносні темі заняття), які можна використати під час лекційного або практичного заняття.

У процесі підготовки інженерів застосовували *фронтальну форму роботи*, яка передбачала одночасну роботу з усіма студентами. Ця форма сприяла швидкому виявленню рівня підготовки студентів, їх обізнаності з певних проблем, сприяла формуванню колективу, доброзичливих стосунків, вирішенню виховних завдань. У дослідженні фронтальну роботу проводили для визначення рівня інформованості викладачів і студентів технічних ВНЗ про гуманітаризацію підготовки технічних ВНЗ.

У ході дослідження виявлено недоліки фронтальної роботи: було складно врахувати індивідуальні особливості, пізнавальні інтереси та рівень розвитку студентів, адже в студентських групах по 25-30 студентів. Ці недоліки компенсовували, використовуючи *колективні форми роботи*, які відповідають потребам студентів, бо є резервом для підвищення ефективності навчального процесу, спонукали до творчої праці. Колективна творча праця надала змогу студентам максимально реалізувати нахили та здібності.

Для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів під час занять, створення контакту зі студентами сприяли такі *форми навчально-виховної роботи*: на заняттях зі спеціальних і технічних дисциплін робота з книгою, літературно-математичні, фізичні, геометричні ігри; конкурси («Інтелектуалів XXI століття», «Висококваліфікованих інженерів», «Начитаних студентів», «Бізнесменів-ораторів»), бесіди на морально-етичні теми; самостійне оформлення звітів, рефератів, дослідних робіт, використовуючи творчий, нестандартний підхід; складання та розгадування кросвордів, ребусів морально-етичного спрямування; підготовка повідомлень, промов із певної проблеми. На заняттях із гуманітарних дисциплін (українська мова (за професійним спрямуванням), історія України, народознавство тощо) написання роздумів, есе на морально-етичну тему, складання діалогів (розмова двох фахівців-інженерів), краєзнавчі дослідження; на заняттях із технічних дисциплін, наприклад, вищої математики, відгадування загадок, ребусів, розв'язування задач, побудованих на народознавчому матеріалі тощо.

За нашими дослідженнями, велике значення для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів відіграли *нестандартні заняття*, які викликали зацікавлення в усіх студентів, сприяли інтелектуальному розвитку й моральному вихованню. Нестандартні заняття стимулювали пізнавальну самостійність, творчу активність і ініціативу студента. Ми запозичили досвід В. Юровича [202, с. 23] щодо нестандартних уроків і створили класифікацію нестандартних занять для технічних ВНЗ: зняття-змагання (вікторини, конкурси, семінари-аукціони, практичні заняття типу математичний, геометричний тощо КВК і Брейн-ринги (додаток Н)); заняття огляду знань (практикуми-заліки, консультації, заняття взаємного навчання, студент у ролі викладача проводить семінарське заняття, студент у ролі фахівця дискутує з колегою по роботі та ін.); заняття комунікативної спрямованості (практикуми-диспути, конференції, телелекції); заняття-імітаційно-моделюючі ігри (імітація фахової діяльності, виконання ролей за сценарієм); лекції-подорожі; лекції-візуалізації; лекції вдвох; лекції із задалегідь запланованими помилками.

У позанавчальній роботі ефективними були, за нашими спостереженнями, такі форми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів: виховні години; історичні, народознавчі, мовознавчі екскурси під час занять (історичні матеріали, легенди про минуле українського народу, поради щодо культури поведінки, чистоти мови фахівця); словникові ігри (під час заняття розповідь про походження фразеологізмів, крилатих висловів, фахових і побутових слів, які стосуються теми заняття); фольклорне обрамлення заняття (народні пісні (або їх фрагменти), народні оповідання, гумор, афоризми); вікторини; гурткові заняття; різноманітні навчально-пізнавальні екскурсії тощо.

За нашими дослідженнями, *навчальні спецсемінари й спецкурси* є однією з найдієвіших навчальних форм гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів.

Спецкурс – курс, який вивчають студенти з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми знаннями з певної науки, формування актуальних для певної спеціалізації умінь і навичок [185, с. 146)

У журналі «Дивослово» від 1994 року № 03 зазначено, що народознавчі спецкурси в технічних навчальних закладах було зведено лише до розповідей про традиційно-побутову культуру, хоча національна культура багатогранна й гармонійно поєднує в собі народну й професійну культуру. Потрібна була лише провідна ідея, яка б усе це гармоніювала. Тепер цю ідею втілюють під час викладання народознавчих спецкурсів і гуртків, завдання яких – формування національно-свідомих громадян України, які мають почуття національної самоповаги, гідності. Без відродження історичної пам'яті, свідомого сприйняття себе як нації це завдання виконати не під силу нікому, адже «народ, якого позбавлено історичної пам'яті, в якого відібране його історичне минуле, нагадує дерево без коріння і не має майбутності».

Враховуючи потреби сучасного процесу технічної освіти в державі, викладачами кафедри українознавства, педагогіки і психології НУВГП було розроблено тематику лекційних занять з народознавства для студентів технічних ВНЗ [97, с. 9-10]. Прослухавши ці лекції, студенти здобували нові знання про український народ, гуманістичну наповненість його традиційної культури, глибше усвідомили те, що народ зберіг самобутність і творив, розвивав світову цивілізацію. «Без цих знань неможливе усвідомлення приналежності до свого народу – те визначальне і неодмінно притаманне людині, що називається національною свідомістю і гідністю» [178, с. 32].

Як засвідчила практика роботи зі студентами, ознайомлення студентів із місцевою народною культурою, пам'ятними місцями рідного краю, зустрічі з народними умільцями, дослідження свого родоводу, різноманітних обрядів тощо – все це гуманітаризує, допомагає студентам ставати людянішими, володіти духовними скарбами, які плекав народ здавна. «У них – мудрість і сила, в них – пам'ять роду, в них – те, що живило дух народу» [33, с. 5].

За нашими дослідженнями, застосування на заняттях елементів народознавства викликає пізнавальний інтерес у студентів технічного ВНЗ, бо не можна сформувати технічну інтелігенцію, яка духовно бідна, морально не стійка, не шанує національних цінностей. З огляду на це, ми приділили

особливу увагу дослідженню місцевого матеріалу, історії міст [97, с. 82-83], ВНЗ, сіл, у яких народилися студенти; місцевих обрядів; історії роду.

Нами успішно використовувалися й такі методи гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів:

За допомогою *методу проектів* розвивали дослідницький дух, вміння самостійно здобувати знання, аналізувати та синтезувати матеріал, самостійно критично мислити та висловлювати власну думку; творчий підхід до завдання, ініціативність і наполегливість, толерантність і вміння працювати в команді. Крім того, застосовуючи під час занять цей метод, ми створювали можливість розвивати комунікативні здібності, мовлення. Це один із найуніверсальніших методів на заняттях із технічних і гуманітарних дисциплін. За нашими дослідженнями, вміння користуватися методом проектів – показник високої кваліфікації науково-педагогічного працівника ВНЗ.

Наприклад, під час іспиту з вищої математики з метою гуманітаризації інженерної підготовки викладачі, які брали участь у експерименті, використовували форму - захист проектної роботи. До роботи були такі вимоги: великий обсяг програмового матеріалу; підвищена складність; зміст роботи виходив за межі навчальної програми, застосування народних знань. Студентам КГ не читали курс «Народознавство» і не акцентували увагу на використанні засобів народознавства. Студентам ЕГ, яким читали курс, нагадали про можливість застосувати засоби народознавства.

Опоненти під керівництвом викладача готували відгук, а роботу студент віддавав для написання рецензії викладачу вищої математики, члену «Вченої ради» на іспиті. Студент-розробник проходив передзахист на «Вченій раді», де виступали й опоненти. На іспит було представлено роботу й відгук опонентів. Після виступу студента слово надавали викладачу-рецензенту й основному викладачу, який оцінював не лише проектну роботу, але й роботу студента за весь період навчання.

Таку форму складання іспиту пропонували лише студентам, які виявили ґрунтовні знання з предмету за весь період навчання, тому що традиційний

іспит не відповідав потребам їх розуму та інтересам. Розробка проектної теми мобілізувала знання студентів на вирішення проблеми, допомагала в цікавій формі долучати до наукової роботи інших.

Виявлено, що студентські роботи ЕГ, які застосували народні знання, були цікавішими, змістовнішими, їх приємно й легко спіймали слухачі, після виступу було чимало запитань; у них було використано порівняння давніх і сучасних математичних знань, народні афоризми, наведено пізнавальні приклади з досліджень українських математиків тощо.

Ефективність гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства забезпечували використанням таких *методичних прийомів*:

Взаємозв'язок сприймання та творення. Ці види діяльності обов'язкові під час заняття, адже заняття не можна обмежувати лише практичною навчальною діяльністю без осмислення, порівняння. Ми лише змінювали пропорції часу, відведені на сприймання та творення в залежності від умов проведення заняття, теми, унаочнення. Взаємозв'язок сприймання та практичного застосування елементів народознавства відіграв значну роль у розвитку образного мислення, уяви, зорової пам'яті, активізував уявлення про духовно-моральні цінності.

В аспекті дослідження використали цей методичний прийом під час виконання завдань такого типу:

1. Зробіть макет, намалуйте або вишийте, застосовуючи традиційну вишивку регіону, карту місцевості, де Ви проживаєте (для студентів спеціальності «Землепорядкування та кадастр», «Архітектура й дизайн»).

2. Відтворіть у пам'яті та зобразіть на площині герб України або вашого міста, родинний герб тощо (для студентів усіх спеціальностей, які вивчають нариску геометрію) та інші.

Щоб активізувати мислення, конкретизувати почуття, уявлення та оцінки студентів, використано метод *порівняння* – один із найплідніших у процесі гуманітаризації. Студенти проводили порівняльний аналіз давніх технічних знань і сучасних, що було результатом самостійної наукової діяльності й сприяло зростанню результативності сприймання, бачення різних шляхів і

засобів вирішення авторської ідеї. На наш погляд, доречно використовувати методичні прийоми порівняння під час виконання таких завдань:

1. Серед наведених варіантів вимірювання відстані знайдіть сучасні та давні методи. Обґрунтуйте свій вибір. Порівняйте можливості колись і тепер.

2. Серед запропонованих українських вишиванок виберіть ті, у яких використано геометричні орнаменти. Які фігури вишито й яке, на ваш погляд, їхнє символічне значення? Та інші.

Для атмосфери творчості під час занять кожному студенту важливо пережити успіх у тій чи іншій діяльності. Під час виконання конкретного завдання або перед заняттям ми формували тимчасову виставку-презентацію робіт студентів (презентація спеціальності, факультету, ВНЗ та ін. у формі плакатів, вишивок, плетіння, макетів, відеофільмів тощо). *Демонстрація робіт в аудиторії (методичному кабінеті) та обговорення імпровізованих вернісажів* створювали естетичне середовище, приносили емоційне задоволення студентам, які бачили, що їхня праця варта гваги. Це, у свою чергу, підсилювало бажання удосконалювати, «заставляти трудитись» інтелект і душу. Цей прийом надавав можливість творчо застосувати набуті студентами знання в новій ситуації, сприяв розвитку ерудиції, надбанню навичок ведення діалогу чи дискусії; підвищував рейтинг перед викладачами й студентами.

Використали й *наочно-демонстраційні метод.* Я. Коменський у праці «Велика дидактика» писав про те, що, готуючи дидактичні матеріали для навчальної дисципліни, слід обмірковувати, яка від цього буде користь. Навчання, на його думку, має бути свідомим, послідовним, легким, наочним і ґрунтовним. Одним із найважливіших принципів навчання він вважав наочність: чим більше знання спираються на відчуття, тим вони достовірніші, оскільки власне спостереження замінює чимало доказів.

Ми намагалися, щоб наочність, яку використовували, була доступною, вдало підбраною відповідно до теми, що вивчають. Вибір наочності для заняття був зумовлений не тільки його навчальною метою, а й іншими чинниками: впливала на емоції, духовний розвиток студентів. Використовували показ

ілюстрованих посібників із тематичними авторськими задачами; плакатів, карт, портретів учених, малюнків на дошці тощо; застосовували навчальне телебачення, відеопрограми, кінофрагменти; інтерв'ю з народними умільцями

Під час дослідження було з'ясовано, що використання наочності, в якій були елементи народного мистецтва, викликала в студентів позитивні емоції, розвивала естетичні та патріотичні почуття, збагачувала емоційний досвід.

У ході проведення інтегрованих занять, інтегрованих навчальних днів, науково-мистецьких свят, використовували зазначені методи й прийоми. У міру накопичення життєвого та творчого досвіду, на заняттях спонукали студентів до самостійності, до свідомого обрамлення заняття елементами народознавства.

На основі спостережень сформували перелік умов, які, на нашу думку, визначають готовність до вдосконалення навчального процесу засобами народознавства, гармоніювання наукових знань: забезпечення інноваційної спрямованості під час підготовки майбутніх інженерів; включення студентів у спільну продуктивну діяльність з використання народознавчих знань, орієнтованих на підвищення ефективності інтелектуального й духовно-морального розвитку; сформованість готовності викладачів ВНЗ технічного спрямування до використання засобів народознавства у процесі підготовки майбутніх інженерів.

За допомогою методу *експертних оцінок* аналізували якісні показники рівня підготовки фахівців, прогностичні аспекти проблеми дослідження, виокремлювали найважливіші чинники, які впливають на якість гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства. Організація експертизи передбачала формулювання проблеми й мети експерименту, вибір експертної групи, проведення опитування, аналіз і обробку результатів.

Характерної особливості процесу оцінювання результативності навчального процесу надає те, що вимоги до фахової діяльності у ВНЗ технічного профілю викладацько-професорський склад, допоміжні служби, керівники ВНЗ тощо розглядають як підготовку майбутнього інженера *до суто*

фахової діяльності, й тому методи та засоби, які використовують у процесі навчальної роботи, зорієнтовані на його майбутню фахову діяльність.

Нами було використано рейтингову технологію, основна ідея якої – накопичення поточних балів, які студент отримує протягом усього періоду вивчення навчальної дисципліни за різні види діяльності та під час вивчення фахових дисциплін, під час яких застосовували елементи народознавства. Рейтингова технологія педагогічного спостереження навчальних досягнень майбутніх інженерів була спрямована не лише на забезпечення якісного засвоєння знань, але й на оцінку якості системи гуманітаризації підготовки засобами народознавства.

Вивчали результати навчальної діяльності майбутніх інженерів: контрольні роботи, твори-роздуми, наукові есе, звіти про виробничу практику, наукові реферати, статті; курсові й дипломні роботи, тести. Це дало додаткові відомості про індивідуальні розумові та духовно-моральні особливості студентів, про досягнутий ними рівень умінь і навичок, загальний рівень розвитку. Ми дійшли висновку, що студенти ЕГ, які вивчали курс «Народознавство» і під час підготовки яких використовували засоби народознавства, мають вищий рейтинг у навчанні (78 % якісна успішність), а в КГ (67 % якісна успішність), що дозволяє говорити про дієвість запропонованої методики.

Для накопичення бази наукових фактів нами було використано *метод вивчення нормативних та інструктивно-методичних документів* з досліджуваної проблеми, проаналізовано документацію (навчальні плани, аналітичні доповіді, особові справи, медичні карти, конспекти студентів тощо).

Математичні та статистичні методи допомогли оцінити результати експерименту, підвищили надійність висновків, дали підстави для теоретичних узагальнень. Основними серед них були такі: реєстрація, ранжування, шкалування. За допомогою статистичних методів визначали середні величини отриманих показників: середнє арифметичне, медіану (показник середини ряду); ступінь розсіювання – дисперсію, чи середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації. Застосовували різні форми

математичного аналізу (факторного, регресивного, кореляційного та ін.). Для здійснення цих підрахунків використовували відповідні математичні формули, довідкові таблиці. Результати, оброблені за допомогою методів математичної статистики, дали змогу встановити кількісну залежність у вигляді графіків, таблиць.

Основну увагу приділяли відтворюваності отриманих результатів. Для кожного етапу експерименту було обґрунтовано мінімальну кількість вимірювань. Аби переконатись у тому, що висновки спостереження зроблено правильно, застосовували такі прийоми: проводили по декілька спостережень і зіставляли отримані дані; порівнювали результати спостереження з думками викладачів-практиків та експертами; використовували оцінки лише після обговорення результатів спостереження.

Як контрольні змінні використовували характеристики, які були в основі репрезентативної вибірки. Під час вивчення зв'язку між показником, який досліджували, та іншими чинниками, встановили, що кожний впливає на показник, який досліджували. Обґрунтували критерії оцінки очікуваних результатів і прогнозуванню позитивних і можливих негативних результатів експерименту. Шукали шляхи їх усунення.

3.3. Порівняльний аналіз впливу засобів народознавства на підготовку майбутніх інженерів у ВНЗ в умовах гуманітаризації

Під час формувального експерименту перевіряли ефективність вивчення дисципліни «Народознавство» для студентів інженерних спеціальностей і ефективність застосування засобів народознавства під час вивчення фахових дисциплін. Дослідження проводили за різними ознаками й одночасно перевіряли інші аспекти дослідження: правильність основних засад і критеріїв відбору навчального матеріалу, доцільність об'єднання, зближення знань із технічних дисциплін, народознавства, психології, педагогіки тощо.

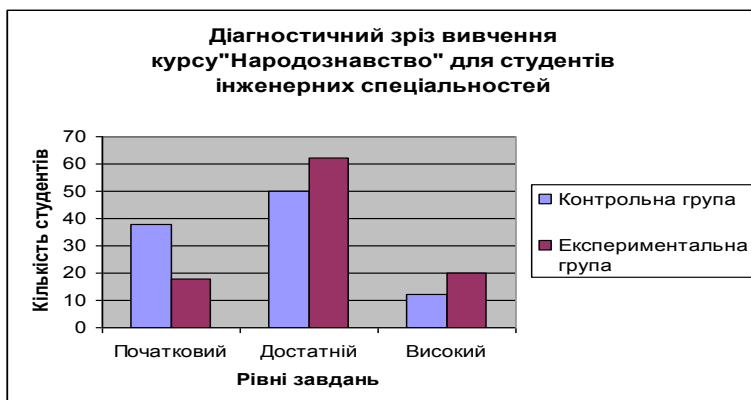
У першій групі порівнювали ефективність процесу гуманітаризації

підготовки студентів інженерних спеціальностей у технічних університетах засобами народознавства. Нижче представлено результати дослідження: діагностичний зріз вивчення дисципліни «Народознавство» для студентів інженерних спеціальностей.

Діагностичний зріз курсу «Народознавство» для студентів інженерних спеціальностей у технічних ВНЗ було зроблено на основі аналізу виконання контрольних та тестових завдань. Однакові завдання з народознавства пропонували студентам КГ (які навчалися за традиційною методикою) та ЕГ (які вивчали курс народознавства за авторською методикою). Усього для проведення діагностичного зрізу було залучено 110 студентів. Кожне завдання зрізу (додаток П) передбачало початковий, достатній і високий рівні виконання.

Фіксували кількість студентів, які виконували завдання цього рівня, а вибір завдань (залежно від рівня) робили самі студенти.

Результати порівняльного аналізу вивчення народознавства в ЕГ і КГ (рис.3.3.1) показали, що студенти ЕГ частіше вибирали завдання високого рівня й виконували його краще, ніж в КГ. Цей результат вважаємо позитивним.

Рівні завдань	КГ	ЕГ
Початковий	38	18
Достатній	50	62
Високий	12	20

Рис.3.3.1. Діагностичний зріз ефективності вивчення дисципліни «Народознавство» для студентів інженерних спеціальностей

Крім того, студенти ЕГ витрачали менше часу на підготовку до виконання завдання й результати виконання завдань у ЕГ можна вважати кращими.

Пропоновані студентам завдання з різних тем народознавства були пов'язані з питаннями професійної етики майбутнього інженера та загальної культури.

Отримані результати свідчать про дієвість вивчення курсу «Народознавство» для студентів інженерних спеціальностей, що веде до підвищення ефективності гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у технічних ВНЗ. У роботі під час опрацювання наукових результатів досліджень вивчення курсу «Народознавство» використано методи математичної статистики, суть яких полягає в статистичній перевірці гіпотез: нульової гіпотези («нуль-гіпотези») і конкуруючої (альтернативної) гіпотези про розподіл досліджуваної випадкової величини.

Діагностичний зріз застосування елементів народознавства для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів ВНЗ засобами народознавства будували на основі перевірки засвоєння знань зі спеціальних дисциплін, під час викладання яких було застосовано елементи народознавства в КГ і ЕГ, але за іншою методикою. Студентам пропонувалися різні ситуаційні завдання, які потребували прийняття рішень у конкретній ситуації (конфліктна ситуація між співробітниками; складна й неоднозначна виробнича ситуація; необхідність прийняття рішення, яке кардинально змінить звичний виробничий устрій; виступити з промовою перед колегами тощо).

Завдання були професійно спрямовані й побудовані у формі тестів, але під час їх оцінювання враховували й затрачений на виконання час. Аналізували правильність і коректність прийнятого рішення, вибір доречного мовного стилю, використання народознавчого аспекту. Виконання завдання оцінювали за такими показниками: правильність прийняття рішення; затрачений час; моральна та мовна нормативність, стильова відповідність; застосування народознавчих засобів, мовна та загальна культура особистості.

Оцінювали за 10-бальною шкалою, де кожному показнику надавали значення від нуля (за даним показником завдання не виконане, наприклад, коли багато помилок, стилістичних похибок, які можуть спотворити сутність документа; не застосовано жодного засобу народознавства; під час прийняття

рішення порушені загальнокультурні норми тощо) до 10 (правильне рішення прийняте за мінімальний час, із дотриманням усіх норм фахової, мовленнєвої, народознавчої та загальної культури). Порівнювали середні арифметичні кожного показника та середній сумарний показник. Для участі в експерименті було залучено 200 студентів (по 100 у кожній групі). Результати дослідження представлені на рис. 3.3.2.

Результати порівняльного аналізу застосування елементів народознавства під час вивчення фахових дисциплін в ЕГ і КГ (рис. 3.3.2)

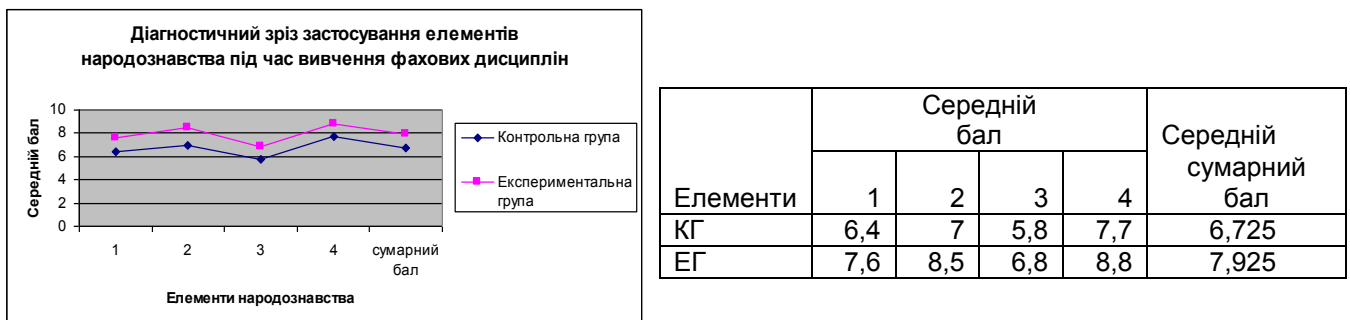

Рис.3.3.2. Діагностичний зріз застосування елементів народознавства під час вивчення фахових дисциплін

$$\text{Середнє лінійне відхилення } \bar{l} = \frac{\sum |x - \bar{x}|}{n} : \quad l_K = 0,625 \quad l_E = 0,725$$

$$\text{Дисперсія } \sigma^2 = \frac{\sum (x - \bar{x})^2}{n} : \quad \sigma_K^2 = 0,4975 \quad \sigma_E^2 = 0,6175$$

$$\text{Середнє квадратичне відхилення } \sigma = \sqrt{\sigma^2} : \quad \sigma_K = 0,71 \quad \sigma_E = 0,79$$

$$\text{Коефіцієнт варіації } V = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100\% : \quad V_K = 10,44\% \quad V_E = 9,87\%$$

$$\text{Середня помилка вибірки } \mu = \frac{\sigma}{\sqrt{n}} : \quad \mu_K = 0,071 \quad \mu_E = 0,079$$

$$\text{Показник успішності } x = \bar{x} \pm \sigma : \quad x_K = 6,8 \pm 0,71 \quad x_E = 8,0 \pm 0,79$$

Отже, максимальний середній бал для КГ становить 7,51 % бала, а мінімальний середній бал для ЕГ – 7,21 %. Різниця між середніми балами зумовлена впровадженням запропонованої методики: вивчення фахових

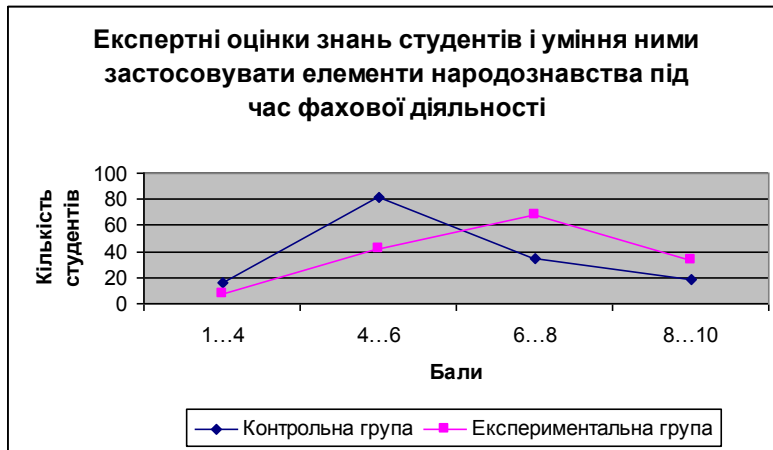
дисциплін у інтегративних зв'язках із курсом народознавства та застосування елементів народознавства є ефективнішим, адже готує студентів до прийняття виважених, коректних і морально грамотних рішень під час майбутньої фахової діяльності. Це підтверджує гіпотезу дослідження щодо положення, що для інтеграції народознавчих елементів у курс вивчення фахових дисциплін, існують реальні підстави.

У другій групі досліджень проведено аналіз результатів експертних оцінок вивчення курсу «Народознавство» і застосування елементів народознавства з метою визначити вплив засобів народознавства на якість підготовки майбутніх фахівців у технічних ВНЗ. Група експертів складалася з 7 фахівців різних профілів (інженери, фахівці з народознавства, мовознавства, психологи, педагоги), які оцінювали знання, загальний культурний, духовно-моральний рівень і діяльність студентів КГ і ЕГ кожен за своїми критеріями й з точки зору свого фаху (у межах 10 балів). Оцінювали, базуючись на таких видах діяльності: виконання контрольних робіт, участь у бесіді, дискусії, анкетування та ін. Кожному виставляли умовну інтегровану оцінку, яка була середнім арифметичним оцінок, поставлених йому кожним експертом. У цьому етапі брали участь 300 студентів (по 150 у кожній групі).

Аналіз отриманих оцінок (рис.3.3.2) показує, що на 2 вищих рівнях володіння матеріалом опинилися 52 студенти КГ і 101 студент ЕГ. Найчисельніша підгрупа (82 студенти із середнім балом 4-6) утворилася в КГ за рахунок низьких балів із окремих дисциплін, а студенти ЕГ отримували рівні оцінки в різних експертів. Можна зробити висновок про вищу оцінку студентів ЕГ за рахунок вивчення інтегрованої дисципліни «Народознавство» і застосування елементів народознавства під час навчального процесу.

Наступним у ході експерименту було дослідження змісту навчальних програм, який є важливим у структурі гуманітарного знання майбутніх інженерів ВНЗ технічного спрямування. Якщо під час вивчення спеціальних і технічних дисциплін їх зміст є чітким і однозначним для розуміння всіма студентами й часто містить «психологічний підтекст» вивченого, то в

гуманітарних знаннях такий підтекст несвідомо закладається авторами навчальних програм. Вплив цього підтексту формує риси загальної культури майбутнього інженера. У попередніх розділах ми намагалися обґрунтувати теоретично, що професійно спрямована інтеграція народознавчих знань є одним з дійових засобів контролювання «прихованого змісту», його використання для формування професійної та загальної культури фахівця.

	Б	А	Л	И	
Група	1...4	4...6	6...8	8...10	Разом
КГ	16	82	34	18	150
ЕГ	7	42	68	33	150

Рис. 3.3.3. Експертні оцінки знань студентів і уміння ними застосовувати елементи народознавства під час фахової діяльності

Результати бесід і опитування студентів щодо їх розуміння окремих тем народознавства показують, що викладена в навчальній літературі чи в конспектах інформація сприймається студентами КГ і ЕГ по-різному.

Враховували суб'єктивні чинники особистості кожного студента в сприйнятті змісту народознавчих знань (залежно від складу мислення, досвіду, здібностей, світогляду тощо), з'ясувалося, що студенти ЕГ глибше сприймають народознавчі знання, використовуючи ці знання під час навчального процесу. Таке використання можливе й за суто фахового підходу до навчання, але під час вивчення дисципліни «Народознавство» для студентів інженерних спеціальностей у них формуються готовність до інтегративного сприйняття знань, навички аналізувати інформацію з різних точок зору.

Перевірку втілення функцій інтеграції гуманітарних знань здійснювали через виявлення відповідного рівня інтелектуальної бази в майбутніх інженерів

технічних ВНЗ: методологічної, світоглядної, педагогічної, психологічної, народознавчої. Одночасно фіксували рівень творчості студентів у результатах тестування. Результати показали, що реалізація функцій інтеграції гуманітарних знань позитивно впливає на рівень знань студентів і на розвиток їх інтелектуальної творчості.

Аналіз реалізації змісту дисципліни й народознавчих засобів визначали за такими рівнями: А – характеризує зміст освіти в цілому; Б – відображає зміст освіти в технічному ВНЗ відповідно до рівнів навчання, включаючи гуманітарну складову; В – містить цикл гуманітарних дисциплін у технічному ВНЗ; Г – містить окремі навчальні дисципліни, які формують народознавчу, психолого-педагогічну та мовленнєву культуру інженера; Ґ – сукупність розділів і тем, які є основою дисципліни «Народознавство».

Завдання кожного наступного рівня було складніше, ніж попереднє, і вимагало для вирішення не лише знань, але й вирішення певних психологічних, педагогічних і народознавчих ситуацій. Такі завдання для забезпечення їх зв'язку з життєвою практикою студентів і майбутньою професійною діяльністю будували за двома параметрами: оціночні та ситуаційні. У першому випадку описували ситуацію, яку студентові слід було оцінити з різних точок зору, в другому – описували ситуацію, в якій необхідно було вирішити проблемну ситуацію (додаток С).

Результати виконання таких завдань доцільніше оцінювати якісно, тому для цього обрали дві шкали: «правильно» (1) – «неправильно» (0);

«правильне вирішення» (1) – «неправильне вирішення» (0).

Перевага такого підходу в тому, що надає можливість студентам проаналізувати причини правильності чи неправильності їх оцінки чи вирішення проблеми, апелювати, якщо будуть впевнені у своєму варіанті відповіді. Результати цього етапу експерименту, до якого було залучено по 150 студентів кожної з груп, показано на рис. 3.3.4.

Аналіз результатів виконання завдань (рис.3.3.4), які частково моделюють життєві та фахові ситуації, показав, що студенти ЕҐ виявили вищу готовність

до оцінки проблемних ситуацій і прийняття рішень. Особливої уваги заслуговує те, що кількість апеляцій у цих групах вища, ніж у КГ, тобто студенти відстоюють і обґрунтовують свою точку зору.

Для забезпечення достовірності результатів контрольного експерименту паралельно перевірили їх за допомогою використання рейтингової технології моніторингу навчальних досягнень студентів.

Результати виконання завдань	КГ	ЕГ
Правильні оцінки	92	116
Неправільні оцінки	55	30
Кількість апеляцій	10	19
Правильні рішення	81	104
Неправільні рішення	75	42
Кількість апеляцій	17	19

Рис. 3.3.4. Результати виконання ситуаційних завдань

Основними функціями педагогічного моніторингу навчальних досягнень студентів у процесі їх народознавчої освіти є: інформаційна, яка виявляє результативність педагогічного процесу, забезпечує зворотній зв'язок, дозволяє аналізувати ефективність освітніх технологій викладання дисципліни «Народознавство»; корекційна, спрямована на відстеження проміжних результатів вивчення дисципліни та застосування засобів народознавства з метою визначення продуктивних корекційних індивідуально-зорієнтованих технологій; мотиваційна, яка підвищує зацікавлення студентів у активній участі в навчально-виховному процесі, стимулює поглиблення гуманітарних знань, самоаналіз і самооцінку результатів навчання; для викладача – створює настанову на дослідницьку діяльність, аналіз процесу навчальної діяльності.

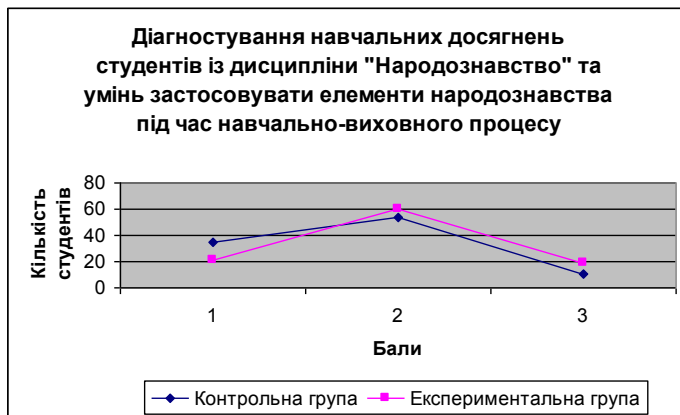
Студентів інформують про кількість і значення балів, які вони можуть отримати: 1 бал – студент володіє народознавчим матеріалом на рівні фактажу, відтворює його репродуктивно, не усвідомлює його системності й цілісності;

2 бали – студент володіє народознавчим матеріалом на рівні елементарного аналізу, зіставлення й порівняння, здатний вирішувати стандартні проблеми,

аргументувати власну точку зору;

3 бали – студент володіє народознавчим матеріалом на інтегративному рівні, в аргументації спирається на першоджерела, доводить власну позицію під час дискусій, самостійно організовує пізнавальну діяльність.

Діагностування навчальних досягнень студентів базується на результатах виконання тестового завдання (додаток П) у КГ і ЕГ (по 100 у кожній групі). Його результати представлені на рис. 3.3.5.

Група	Бали		
	1	2	3
КГ	35	54	11
ЕГ	21	60	19

Рис. 3.3.5 Діагностування навчальних досягнень студентів із дисципліни «Народознавство» та умінь застосовувати елементи народознавства під час навчально-виховного процесу

Як свідчить аналіз даних у студентів ЕГ переважають навчальні досягнення. Вони відповідають на більшість запитань тесту, що свідчить про достатній і високий рівень оволодіння елементами загальної та професійної культури, загальнолюдськими та професійними цінностями, етнокультурою. У той же час ці показники має значно менша кількість студентів КГ.

Отримані результати свідчать про дієвість вивчення дисципліни «Народознавство» та застосування елементів народознавства під час навчального процесу для ефективності гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у технічних ВНЗ. Для перевірки їх вірогідності обчислимо комплексний показник χ^2 для такої нуль-гіпотези: дані вибірок одержані з статистично ідентичних сукупностей, а отже, будь-яка відмінність результатів ЕГ і КГ є випадковою варіацією. Перевірку відмінності між розподілами результатів вивчення курсу здійснимо за допомогою критерію Пірсона (додаток

$$P): \chi_p^2 = \sum \frac{(n_i - n'_i)^2}{n_i} = 8.425$$

За таблицею теоретичних значень критерію Персона, маємо: $\chi_m^2 = 5.99$ при рівні значущості $\alpha = 0.05$ і ступеням вільності $\nu = (3-1) \cdot (2-1) = 2$.

Отже, $\chi_p^2 = 8.425 > 5.99 = \chi_m^2$, що підтверджує дієвість запропонованої методики.

Як це видно з рис. 3.3.1-3.3.5, в ЕГ, порівняно з КГ, простежуємо значне зростання інтелектуального розвитку та духовного збагачення особистості майбутнього інженера. Таким чином, якісні та кількісні показники здобутих результатів дослідження вказують на їх достовірність і ефективність запропонованої методики.

У ЕГ проведено цілеспрямовану роботу щодо гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів. Використання під час лекційних і практичних занять засобів народознавства проводили поетапно. Це зумовлено різним рівнем гуманітарних знань, активності й загальних розумових здібностей студентів, а також методичними, психологічними й фізіологічними чинниками. Результати діагностування рівня розвитку інтелектуальних і духовно-моральних якостей студентів КГ та ЕГ засобами народознавства графічно представлено на рис.3.3.6.

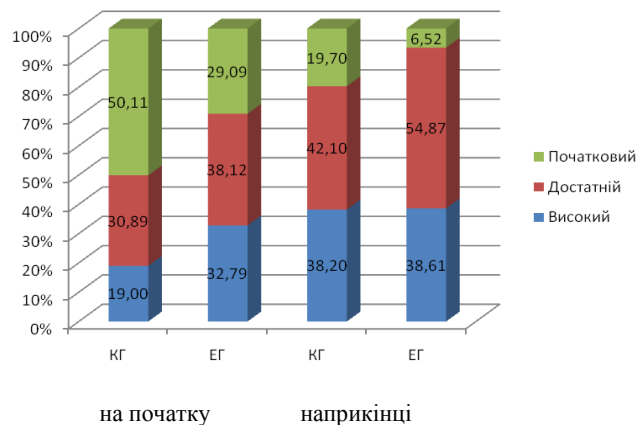

Рис.3.3.6. Результати діагностування рівня розвитку інтелектуальних і духовно-моральних якостей студентів КГ та ЕГ засобами народознавства

Серед студентів ЕГ було виявлено позитивні зміни у показниках розвитку інтелектуальних і духовно-моральних якостей завдяки використанню засобів народознавства. Динаміку якісних змін у розвитку інтелектуальних і духовно-

моральних якостей студентів засобами народознавства в КГ та ЕГ в результаті проведення формувального експерименту, наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка якісних змін рівня розвитку інтелектуальних і духовно-моральних якостей студентів КГ та ЕГ засобами народознавства

Рівень розвитку інтелектуальних і духовно-моральних якостей студентів засобами народознавства	Результати розвитку інтелектуальних і духовно-моральних якостей студентів засобами народознавства (у %)		
	<i>КГ</i>	<i>ЕГ</i>	<i>Порівняльний показник</i>
Початковий	5,52	14,56	10,05
Достатній	3,87	11,60	8,74
Високий	3,07	9,49	7,43
Середнє значення	5,72	17,32	12,7

Статистичний аналіз емпіричних даних дослідження дозволив встановити загальні напрями динаміки рівнів розвитку інтелектуальних і духовно-моральних якостей студентів КГ та ЕГ засобами народознавства. На всіх рівнях були позитивні зміни. За критерієм Пірсона χ^2 , підтверджено ефективність експериментальної методики навчання, її суттєвий вплив на процес гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства.

З метою практичного підтвердження одержаних результатів експерименту та їх важливості для педагогічної науки, було досліджено вплив комплексу засобів народознавства на сформованість технічних знань і вмінь та їх залишковий рівень. Для цього магістрам було запропоновано виконати тестову роботу (питання, задачі, ситуації тощо). Ми аналізували такі компоненти народознавчої діяльності: вміння аналізувати й застосовувати народознавчі знання під час фахової діяльності; знання народних звичаїв і традицій; уміння самостійно приймати професійні рішення, враховуючи інтелектуальний і духовно-моральний досвід українського народу.

Результати проведеного аналізу тестової роботи дають підстави стверджувати про вищий рівень сформованості гуманітарних і технічних знань, умінь за всіма компонентами в студентів ЕГ (у середньому на 9,3%) порівняно зі знаннями й уміннями студентів КГ.

У результаті експериментального дослідження встановлено, що розроблена й впроваджена методика гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства зумовила підвищення інтелектуального рівня та духовно-моральних якостей майбутніх фахівців, інтересу студентів до навчання завдяки використанню засобів народознавства.

Отже, наукові дані, одержані під час експериментального дослідження, доводять ефективність запропонованої методики гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства.

Доведено, що застосування засобів народознавства в поєднанні з матеріалами спеціальних і технічних дисциплін відповідно до дидактичних вимог суттєво підвищує рівень готовності майбутнього інженера до фахової діяльності. Мети досягнуто, поставлені завдання виконано.

Висновки до третього розділу

1. Гуманітаризації навчально-виховного процесу сприяє впровадження розробленого навчального курсу «Народознавство» для студентів технічних ВНЗ; насичення підготовки елементами народознавства з метою «олюднення» технічної освіти, втілення інтерактивних форм і методів, спрямованих на формування гуманітарної позиції майбутнього інженера.

2. Досліджено вплив методів і форм гуманітаризації засобами народознавства на якість підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ технічного спрямування. Визначено методи, які найефективніше сприяють гуманітаризації.

3. Рівні сформованості гуманітарних знань майбутніх інженерів ВНЗ засобами народознавства зазнали позитивних зрушень. Відсоток студентів, у яких високий рівень гуманітарної сформованості, збільшився на 11,1 %; зросла

кількість студентів із достатнім рівнем гуманітарної сформованості (з 36,0 5% студентів до експерименту до 45,3 %). Зменшився відсоток студентів із середнім і низьким рівнем. У результаті проведення експериментального дослідження було підтверджено ефективність розробленої методики. Це засвідчують показники розвитку інтелектуальних і духовних якостей студентів засобами народознавства: середнє значення у КГ зросло на 5,72%, в ЕГ на 17,32%. Відмінність становить 12,7%.

Результати дослідно-експериментальної роботи свідчать про її ефективність, що підтвердила правильність і продуктивність запропонованої нами гіпотези, визначених педагогічних умов гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів ВНЗ засобами народознавства.

Результати досліджень, висвітлені в розділі 3, опубліковано в монографії «Гуманітаризація фахової підготовки студентів технічних ВНЗ засобами народознавства» [95] та статтях [195; 151; 94; 96].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Мети досягнуто, завдання виконано, гіпотезу підтверджено. Узагальнення результатів дослідження дає підстави сформулювати такі висновки:

1. Проаналізовано вітчизняні та зарубіжні наукові джерела з точки зору дослідженості проблеми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ. Дослідження дозволяють зробити висновок, що готовність науково-педагогічних працівників ВНЗ технічного спрямування до гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства недостатня й потребує суттєвого вдосконалення. Це зумовлене такими причинами: тривале неоднозначно стримане ставлення до народознавства, що було зумовлено ідеологією; відсутність у навчальних планах технічних ВНЗ курсу народознавства; недостатня розробка означеної проблеми педагогічною наукою; недостатньо вивчена та апробована

методика підготовки фахівців у технічних ВНЗ залишається в основному традиційною (переважає підхід набуття суто фахових знань і умінь; недостатньо орієнтована на духовний розвиток особистості; недостатньо уваги приділено використанню інтегрованого підходу під час навчально-виховного процесу) та ін.

Установлено, що немає єдиного підходу до дефініції поняття «гуманітаризація технічної освіти». У дослідженні під *гуманітаризацією технічної освіти* розуміємо систему заходів під час навчально-виховного процесу, спрямованих на використання умов ВНЗ, можливостей кожного предмета; створення найсприятливіших умов для формування інтелектуальної, духовно багаті особистості з розвиненою загальною та професійною культурою майбутнього інженера.

2. Виявлено сукупність педагогічних умов для формування у майбутніх інженерів інтелектуальних і духовно-моральних якостей засобами народознавства: забезпечення інноваційної спрямованості під час підготовки майбутніх інженерів; включення студентів у спільну продуктивну діяльність з використання народознавчих знань, орієнтованих на підвищення ефективності інтелектуального й духовно-морального розвитку; сформованість готовності науково-педагогічних працівників ВНЗ технічного спрямування до використання засобів народознавства в процесі підготовки майбутніх інженерів.

Уточнено сутність поняття «засоби народознавства», які розуміємо, як допоміжні духовно-матеріальні об'єкти (народні знання, фольклор, звичаї, обряди та ін.) з їх специфічними дидактичними можливостями, що використовуються в умовах технічних ВНЗ.

3. Визначено основні рівні сформованості гуманітарних знань майбутніх інженерів у ВНЗ технічного профілю засобами народознавства: початковий, достатній, високий. На основі рівнів визначено критерії за якістю інтелектуальної підготовки: усвідомлення значення інтелектуального розвитку для майбутньої фахової діяльності; визначеність фахової позиції в процесі навчання; сформованість власного фахового ідеалу в площині інтелектуального розвитку, усвідомлення шляхів його досягнення; наявність потреби самоосвіти та

самовдосконалення під час підготовки; якістю духовно-моральної підготовки: об'єктивне оцінювання наявності в себе та інших духовно-моральних цінностей; сформованість уміння моделювати духовно-моральні ситуації та здатність їх аналізувати; знання моральних чеснот, які необхідні для формування особистості фахівця (фаховий обов'язок, честь, гордість, етика); якістю етнологічної підготовки: оволодіння знаннями про духовні та матеріальні національні цінності; формування національної свідомості майбутнього фахівця; здатність застосовувати засоби народознавства для самовдосконалення.

4. Розроблена, обгрунтована та експериментально перевірена модель гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства. Створено навчально-методичне забезпечення для процесу підготовки майбутніх інженерів засобами народознавства: навчальну програму дисципліни «Народознавство», довідник з курсу «Народознавство» для студентів інженерних напрямів, навчально-методичний посібник «Народознавство» для студентів інженерних напрямів, методичні рекомендації для проведення лекційних і практичних занять, що сприятимуть гуманітаризації навчального процесу; сценарії виховних заходів, що деякою мірою допоможуть у виховній роботі в напрямку формування духовно багаті особистості майбутнього фахівця та нададуть можливість окреслити певні орієнтири для формування власної життєвої позиції.

5. У результаті проведення експериментального дослідження було підтверджено ефективність розробленої методики. Це засвідчують показники розвитку інтелектуальних і духовних якостей студентів засобами народознавства: середнє значення у КГ зросло на 5,72%, у ЕГ на 17,32%. Відмінність становить 12,7%. Це дає підставу для впровадження одержаних результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес технічних ВНЗ.

Виконане дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів вирішення проблеми гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства. Подальшого дослідження потребують такі аспекти проблеми: виявлення ефективності застосування моделі гуманітаризації в технічних ВНЗ засобами народознавства під час виховного процесу на всіх курсах; створення

методик гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів у ВНЗ засобами народознавства за іншими напрямками підготовки бакалаврів, магістрів, аспірантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксиоми для нащадків: Українські імена у світовій науці / [упорядкував і предм. О. К. Романчук]. - Львів: Каменяр, 1991. – 246 с.
2. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України / Алексюк А.М. - К.: Либідь, 1998. – 557 с.
3. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы: Уч. пособ. / Архангельский С.И. – М.: ВШ, 1980. – 368 с.
4. Аспекти гуманітарного образования в техническом вузе: праці міжнар. наук.- метод. конф. [Інженерна освіта на межі століть: традиції, проблеми, перспективи], (Харків, 28- 30 березня) – Харків: ХДПУ, 2000. – С.27.
5. Астахова В.І. Гуманістичний підхід – головний принцип освітньої реформи в Україні / Астахова В. І. – К.: ІЗММ, 1998. – 345с.

6. Бабанський Ю.К. Оптимізація учебно-вспитательного процесу / Бабанський Ю. К. - М., 1982. – 192 с.
7. Барановська Л.В. Навчання студентів професійного спілкування: [монографія] / Лілія Володимирівна Барановська. – Біла Церква, Білоцерківський державний аграрний університет, 2002. – 256 с.
8. Бахутин А.И., О гуманизации инженерного образования. / А.И. Бахутин, Л.И. Карташова. – Свердловск: СГУ, 1998. – 124 с.
9. Бачинський П.П. Пошуки шляхів утілення концепції гуманітаризації освіти / П. П. Бачинський // Педагогіка і психологія. – 1996. - № 4. – С.57-62.
10. Бевз Г. Думки з приводу гуманізації та гуманітаризації освіти / Г. Бевз // Освіта, 9-16 лютого 2005. – С.12.
11. Белова С.В. «Гуманитарная школа»: наука управления и искусство руководства: [учебн. пособ.] / С.В. Белова. – М.: АПК и ПРО, 2004. – 340 с.
12. Белогуров А. Общегуманитарный базис современной системы образования / Белогуров А., Елканова Т. // Высшее образование в России. – 1995. – № 4. – С. 64-66.
13. Бесов Л. М. О гуманизации инженерного образования / Бесов Л.М. // Наука та наукознавство. – 2000. – № 3. – С. 73-79.
14. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: [науково-методичний посібник] / І. Д. Бех. - К.: ІЗМН, 1998. – 240 с.
15. Бех І.Д. Інваріанти особистісного підходу до виховання / І.Д. Бех // Завуч, 2003, № 16. - С. 1-8.
16. Беланова Р.А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна - США): [монографія] / Р.А. Беланова. - К.: Центр класичної філософії. - 2001. - 216 с.
17. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е.В.Бондаревская // Педагогіка, 1997. – № 4. – С. 11-17.

18. Братченко С.Л. Культура ненасилія і гуманитарна експертиза освіти: сб.мат. научно-практ. конф. [Культура ненасилія – майбутнє людства], (Москва, 1999) / – М. : АПК і ПРО, 1999. - 461 с.
19. Буглаєв В., Лагерев В. Лабораторія прикладних гуманитарних досліджень в інженерному вузі / Буглаєв В., Лагерев В. // Вище освіта в Росії. – 1995. – № 3. – С. 63-67.
20. Буглаєв В. Концепція гуманитарно-технічної підготовки випускників інженерного вуза / Буглаєв В., Лагерев В. // Вище освіта в Росії. – 1996. – № 1. – С. 89-92.
21. Буяльська Т.Б. Концепція, що потребує втілення / Буяльська Т.Б. // Педагогіка і психологія. - 1995. - №2. - С.3-11.
22. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал / Ващенко Г.Г.– Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191с.
23. Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання / Ващенко Г.Г. - К., 1997. – 410с.
24. Веников В. А. Некоторые методологические вопросы моделирования / В. А. Веников // Вопросы философии. – 1964. – № 11. – С. 73-84.
25. Виготський Л. Педагогічні задачі / Виготський Л. Даниленко М., Даниленко Л. – К., 1991. – 446с.
26. Винославська О.В. Людські стосунки: [навчальний посібник] / О. В. Винославська, М.П.Малигіна. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: ЦНЛ, 2006. - 142 с. (З обмінного фонду).
27. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: [навчально-методичний посібник] / Ігнатенко П.Р., Полужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. – К.: ІЗМН, 1997. – 252 с.
28. Вишневецький О. Методи і чинники сучасного українського виховання / Вишневецький О. - Дрогобич, 1996. - 326 с.
29. Вознюк Оксана Миколаївна. Формування системи гуманітарних інтегрованих знань студентів технічних університетів: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Вознюк Оксана Миколаївна. - Вінниця, 2004. – 270 с.

30. Волкова Н.П. Педагогіка: [посібник для студентів ВНЗ] / Волкова Н.П. - К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с.
31. Володарська-Зола Л. До питання про гуманізацію інженерної освіти / Володарська-Зола Л. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. - №3. – С.121-129.
32. Воронка Г. Дисципліни «ядрові» та елективні: фундаменти навч. процесу / Воронка Г. // Психологія і суспільство: Український науково-економ. і соціально-психолог. часопис. - Тернопіль, 2005. - №4. - с. - 147-156
33. Вудвуд Л.Ф. Відкривай духовні острови. Українське народознавство / Л. Ф. Вудвуд; [за ред. проф. А.П. Загнітка]. -Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998. – 144 с.
34. Гашенко Ірина Олександрівна. Педагогічні умови гуманітаризації природничо-наукової освіти старшокласників у загальноосвітніх навчальних закладах України: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Гашенко Ірина Олександрівна . - К., 2006. – 336 с.
35. Герчикова М.И. Менеджмент / Герчикова М. И - К., 1999. – 224 с.
36. Гончаренко С.У. Проблеми гуманітаризації змісту шкільної освіти / Гончаренко С.У. // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С. 17-25.
37. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / Інститут педагогіки і психології професійної освіти; за ред. І.А. Зязюна. – К.: ВПОЛ, 2000. – С. 81-107.
38. Горбунов В. Гуманитаризация инженерного образования / Горбунов В., Ефремов Л. // Альма-матер (ВВШ). – 1999. – № 9. - 34 с.
39. Городецкая Е. Гуманитаризация как педагогическая проблема / Городецкая Е. // Alma mater. – 1993. – №3. – 31 с.
40. Грабарь М.И. Применение математической статистики в педагогических исследованиях: Непараметрические методы / Грабарь М.И., Краснянская К. А. – М.: Педагогика, 1997. – 136 с.

41. Грушевський М.С. Хто такі українці й чого вони хочуть / Грушевський М. - К.: Знання, 1991. - 240 с.
42. Гуманитаризация образования и гуманизация знания: поиск взаимодействия // Межвуз .сб .науч .тр.; Отв.ред. В.Л. Скитневский / Нижегород.гос.пед.ун-т. - Н .Новгород : НГПУ, 1998 . -147 с.
43. Гуманитаризация образования: Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т. - Т. 1. [гл. ред. В.В.Давыдов]. — М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – 608 с.
44. Гуманізація освіти природничо-наукового і технічного спрямування у контексті глобальних проблем сучасності: матеріали І-ої міжнародної наук.-метод. конференції [Викладання психолого-педагогічних дисциплін у технічному університеті: методологія, досвід, перспективи], (Київ, 26-27 жовтня 1999.) / НТУУ. – К.: НТУУ, 1999. - 321с.
45. Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: наук.-метод. зб. / наук. ред. – К.: ІПППО АПН України, ІСДО України, 1995. – 160 с.
46. Гуманітаризація вищої освіти як шлях формування спеціаліста 21 століття: праці міжнародної науково-методичної конференції [Інженерна освіта на межі століть: традиції, проблеми, перспективи (до 115 річниці Харківського державного політехнічного університету), Харків, 28-30 березня 2000) / ХДПУ. Харків, 2000. – С. 29-30.
47. Гуманітаризація загальної середньої освіти / С.У. Гончаренко, Ю.І. Мальований // Почат. шк. – 1995. – № 3. – С. 4-10; № 4. – 36 с.
48. Данилюк А. Г. Релікти давнього будівництва / А. Г. Данилюк. – К.: Азалія, 1995. – с.37.
49. Дем'янюк Т. Інноваційні технології громадянського виховання / Т. Дем'янюк, Т. Умурзакова // Директор школи : Шк. світ. – 2003. – № 9. – С. 5–6 ; № 10. – С.10–12 ; № 12. – С. 12–13 ; № 14. – С. 15–16 ; № 16. – С. 12.
50. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.). - К.: Райдуга, 1994. – 62 с.

51. Деякі аспекти гуманізації цілісного педагогічного процесу: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: в 6-ти кн., кн. 5. [Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми], (Чернівці, 1996) / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – ЧНУ, 1996. – 322 с.
52. Деякі аспекти гуманітаризації освіти у технічних вузах США / Романова С. М. // Науково-методичний збірник «Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти»: – К.: ІППО АПН України, ІСДО України, 1995. – С. 156-159.
53. До питання про гуманітаризацію та гуманізацію інженерної освіти: праці міжнар. наук.- метод. конф. [Інженерна освіта на межі століть: традиції, проблеми, перспективи], - Харків, 28- 30 березня) / Харківський держ. політехнічний ун- т. — Х., 2000. — С. 32-33.
54. Добрускін М. С. Гуманізація та гуманітаризація вищої технічної освіти в світі громадської думки / Добрускін М.С. // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. – 1997. – № 20. – С. 11-23.
55. Дубовик О. Гуманізація освіти: досвід американських університетів / Дубовик О. // Педагогіка і психологія проф.освіти. – 1997. – № 1.– С. 54-57.
56. Дуброва В. Допоможемо батькам – допоможемо дітям / В. Дуброва // Палітра педагога. – 1998. – №1. – С. 28-31.
57. Духнович О.В. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских / Духнович О.В. // Антология педагогической мысли УССР/ Сост. Н.А. Калиниченко. - М.: Педагогика, 1988. - С. 203-208.
58. Духовно-моральне виховання студентів засобами народознавства: праці III Всеукраїнської науково-методичн. конф. [Духовно-творчий потенціал студентської молоді: психолого-педагогічні проблеми формування та реалізації], (Рівне, 18-20 травня) – Рівне: РДГУ, 2006. – С.56-61.
59. Дьяченко Н.Н. Профессиональное воспитание учащейся молодежи: профпедагогика / Дьяченко Н.Н. - М., 1988. – 144 с.
60. Енциклопедія Українознавства в 10 т. / [гол. ред. В. Кубійович]. - Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1954—1989. - 416 с.

61. Жильсон Э. Философия в средние века / Жильсон Э. - М.: Республика, 2004. – 679 с.
62. Жураковский В. Высшая техническая школа на рубеже веков / Жураковский В., Приходько В., Федоров И. // Высшее образование в России. – 1999. – № 3. – С. 3-11.
63. Зеньківський В.В. Психологія дитинства: [хрестоматія з історії дошкільної педагогіки] / Зеньківський В.В.; [заг. ред. З. Н. Борисова]. – К., 2004. – С. 291 – 301.
64. Знаки української етнокультури: словник-довідник / [авт.-уклад. Жайворонок В.В.]. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
65. Значення дисципліни «Народознавство» у становленні особистості інженера у вищому технічному навчальному закладі: тези III Міжнародної науково-практичної конференції [Гуманітарна освіта та виховання у вищому технічному навчальному закладі], (Дніпродзержинськ, 4-6 жовтня) – Дніпродзержинськ, 2006. – С.53-55.
66. Зязюн І.А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні / Зязюн І.А. // Педагогіка і психологія профосвіти. – 2000. – № 1. – С. 10-24.
67. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії: [навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та ВНЗ] / Зязюн І.А., Саган Г.М. -К.: Укр.-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 231 с.
68. Зязюн І.А. Філософські проєкції освіти й освітніх технологій / Зязюн І.А. // Шлях освіти. – 1996. - №1. – С.7.
69. Ильин И.А. Собрание сочинений в 2т. / Ильин И.А. - М.: Мысль, 1994. - т.3. – 408 с.
70. Ігри дорослих: нтерактивні методи навчання / [упорядн., ст., пер. І прим. Л. Галіцина]. -К.: Ред. загальнопед. газ., 2005. – 128 с.
71. Інформаційний збірник Міністерства освіти Української РСР, 1989. - № 15.
72. Історія філософії України: підручник / [Тарасенко М.Ф., Русин М.Ю. та ін.]. – К., 1994. – 54 с.

73. Каган Ф. Гуманитарная среда в техническом вузе / Каган Ф., Белугина Г. // Высшее образование в России. – 1996. – № 4. – С. 51-55.
74. Кампанелла Т. Город Солнца / Кампанелла Т. - М., 1980. - 234 с.
75. Касьян А.А. Гуманитаризация образования: некоторые теоретические предпосылки / Касьян А.А. // Педагогика. – 1998. – № 2. – С. 18-22
76. Кафарський В.І. Етнологія: підручник для студ. вищ. навч. закладів / В.І. Кафарський, Б.П. Савчук. - Київ: ЦНЛ, 2006. - 432 с.
77. Кецик У.В. Формування громадянських якостей в учнівській молоді / У.В. Кецик // Гуманістично-спрямований виховний процес і становлення особистості: Зб. наук. пр. / АПН України. Ін-т пробл. виховання. – К., 2001. – Кн. 1. – С. 89–94.
78. Клименко Людмила Олександрівна. Гуманітаризація навчання фізики в загальноосвітній школі при вивченні оптичних явищ: дисертація канд. пед. наук: 13.00.02 / Клименко Людмила Олександрівна. Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 2003. – 325 с.
79. Ковальова О.В. Значення гуманітарних наук у становленні інженера в технічному вузі [електронний ресурс]: результати анкетування студентів старших курсів / Ковальова О.В, Мазуркевич Л.О. Горлівський автомобільно-дорожній інститут. - Дон ГТУ. - 2000. Режим доступу до роботи: <http://infoworks.ru/literature.php?diplomID=670>.
80. Козаков В. А. Психолого-педагогічна підготовка в непедагогічних ун-х / Козаков В. А. // Вища освіта України. – 2002. – № 3. – С.38.
81. Козловська І.М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: дидактичні основи: [монографія] / Козловська І.М. – Львів: Світ, 1999. – 302 с.
82. Коменский Я.А. Великая дидактика: [избран. пед.сочинения в 2-х т.] / Коменский Я.А. - М., 1982. - т. 1-2.
83. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения в 2т. /
84. Коменский Я.А. - М.: Педагогика, 1982. - т. 2.

85. Коменский Я. Избранные педагогические сочинения / Коменский Я. - М.: Учпедгиз., 1955. – 651 с.
86. Кононенко П. П. Українознавство: [підручник] / Кононенко П.П.. – К. : Либідь, 1996. – 384 с.
87. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України.-2000.-№32 . - С.6-7.
88. Концепція державної інноваційної політики України (проект) // «Світ» - 11. 08. 1997.
89. Концепція національного виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. - №3. – С.7-13.
90. Концепція підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців для галузі зв'язку та сфери інформатизації. – К., 2007. - с.35.
91. Костомаров Н. Словянская мифология // Хроника – 2000. Вып 2. - К., 1993.
92. Кочерга Н. К. Про деякі аспекти гуманітаризації освіти у вищому технічному навчальному закладі / Кочерга Н. К. // Інтеграція змісту освіти. Педагогічна практика і філософія освіти. – Полтава, ПОПОПП, 1997. – С. 75-76.
93. Кочубей А. В. Використання елементів народознавства в процесі підготовки майбутніх інженерів технічних ВНЗ: [зб. наук. праць «Педагогіка вищої та середньої школи»] / А.Кочубей. – Рівне, 2006. - С.55-58.
94. Кочубей А.В. Гуманітаризація технічної освіти: тенденції, перспективи: [зб. наук. праць «Людинознавчі студії»] /А. Кочубей. – Дрогобич, 2007. -С.67-79.
95. Кочубей А.В. Гуманітаризація фахової підготовки студентів технічних ВНЗ засобами народознавства: [монографія] / Кочубей Алла Володимирівна. – Рівне: НУВГП, 2009. – 179 с.
96. Кочубей А.В. Етнокультурні технології навчання в умовах КМСОНП / А.В. Кочубей // Нова педагогічна думка. - Рівне, 2007. – С.582-594.
97. Кочубей А.В. Народознавство: [навчальний посібник] / Кочубей А.В. – Рівне: НУВГП, 2009. – 144 с.

98. Кочубей А.В. Формування трудової культури майбутніх інженерів у вищому навчальному закладі засобами народознавства: [збірник наукових праць «Оновлення змісту, форм та методів навчання в закладах освіти»] / А. В. Кочубей. – Рівне, 2006. - С.55-58.
99. Кочубей А.В. Роль народознавства у формуванні національної науково-технічної інтелігенції [наукові записки «Педагогіка і психологія»] / А.В. Кочубей, О.М. Джеджула, М.М. Козяр. – Вінниця, 2009. - С.108-116.
100. Кравецький В.В., Н.В.Сачанюк-Кавецька. Людський капітал та гуманізація і гуманітаризація вищої професійної освіти // зб. матеріалів VIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції “Гуманізм та освіта”. – Вінниця: УНІВЕРСУМ - Вінниця, 2006. - С. 22 – 25.
101. Крицька Л.В. Громадянські ціннісні орієнтації учнівської молоді / Крицька Л.В. // Педагогіка і психологія.-1997.-№1. - С.155-160.
102. Кузнєцова І.В. Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти: дис. д. п. н. у формі доповіді: 13.00.01. / Кузнєцова І.В. - К., 1993. – 51 с.
103. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: [навчальний посібник] / Кузьмінський А.І. - К.: Знання, 2005. – 486 с.
104. Левитан Е.П. Гуманітаризація астрономії з позиції інтересів учасників / Левитан Е.П. // Фізика в школі. – 1999. – № 1. – С. 42-46.
105. Леонтьєва В. Гуманістическіє перспективіє обрзованія / Леонтьєва В. // Высшее образование в России. – 1999. –№ 4. – С. 33-38.
106. Линок В.О., Пашков Ф.Е., Шубин В.И. Гуманітаризація інженерного обрзованія в условиях информатизації общества // Історія науки і техніки: проблеми дослідження, викладання, гуманізації освіти. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1994. – С.55.
107. Лихачев Б.Т. Педагогіка. Курс лекцій: [учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК]. – 4-е изд., перероб., и доп. – М.: Юрайт, 1999. – 523 с.
108. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989. — XVI+591 с.

109. Логачев В. Гуманитарная подготовка инженеров / Логачев В., Гаранина О. // Высшее образование в России. – 1996. – № 4. – С.117.
110. Лозко Г.С. / Лозко Г.С., Овсянико-Куликівський Д.М // Світова та вітчизняна етнодержавницька думка (у персоналіях). - Національна Академія Наук України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Донецький Інститут внутрішніх справ МВС України. - Київ - Донецьк, 1997. - С. 183-184.
111. Лозко Г.С. Українське народознавство / Лозко Г.С. - К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
112. Львовичкіна А.М. Етнопсихологія: [навч. посібник] / Львовичкіна А.М. - К.: МАУП, 2002 - 144 с.
113. М.О. Пехота. Освітні технології / М.О.Пехота. - Київ «Видавництво А.С.К.», 2003. - 256 с.
114. Макаренко А.С. Книга для родителей : [лекции о воспитании детей] / [сост. и авт. вступит. статьи К.И. Беляев]. - М.: Просвещение, 1969. - 359 с.: ил.
115. Макиавелли Н. Государь; Рассуждение о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве / Макиавелли Н. - М.: Мысль, 1996. - 639 с.
116. Максименко С.Д. Загальна психологія / Максименко С.Д., Соловієнко В. О. К.: МАУП, 2000.- 256 с.
117. Мальований Ю. І. Інтегроване навчання. За і проти / Мальований Ю.І // Освіта. - 1994. - № 15-16. - С. 9.
118. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції [Гуманітарна освіта та виховання у вищому технічному навчальному закладі»], (Дніпродзержинськ 4-6 жовтня) / За заг.ред. Секрет І.В. - Дніпродзержинськ, 2006. - С.74.
119. Машталер О.В. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича / Машталер О.В. — К., 1966. — С. 33, 34.
120. Мельник В.П. Філософські проблеми технікознавства (гносеологічні та предметно-перетворювальні аспекти) / Мельник В. П. — Львів: Світ, 1994. — С. 118

121. Мельниченко А.А. Ціннісні виміри духовної культури студентів технічних ВНЗ у трансформаційному суспільстві / Мельниченко А.А., Пиголенко І. В. // Український соціум. - 2005. - № 1 (6). - С. 31-4313.
122. Менегетти А. Мудрец и искусство жизни / Менегетти А. - М.: ННБФ «Онтопсихология», 2002. – 160 с.
123. Методологические проблемы гуманитаризации инженерного образования / Пашков Ф.Е., Шубин В.И. // Ежегодник Гуманитарного центра ДГУ. – 1993. – С. 37-45.
124. Михеев В.И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике / Михеев В.И. – М.: Высшая школа, 1987. – 198 с.
125. Можливості реалізації принципу гуманітаризації у навчанні фізики / Клименко Л.О., Шарко В.Д. // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. – Вип. XXI. – Херсон: Айлант, 2001. – С. 155-160.
126. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: [навч. посібн., 2-е вид] / Мойсеюк Н.Є. - К., 1999. - 650 с.
127. Моносзон Е.И. Основы педагогических знаний / Моносзон Е.И. -М.: Педагогика, 1986. - с.144.
128. Мор Т. Утопия / Мор Т. - М., Л., 1947. – 270 с.
129. Мудрость воспитания: Книга для родителей / [сост. Б.М. БимБад, Э. Д. Днепров, Г.Б. Корнетов]. - М., 1987. - 288 с. – (Б-ка для родителей).
130. Народне мистецтво України: Методичний посібн. для учнів і вчителів [укладач Крамар В.М.] - Тернопіль: МП «Чумацький шлях», 1992. - 60 с.
131. Наулко. В.І. Культура і побут населення України: [навч. посібн.] / В.І. Наулко, В.Ф. Горленко та ін. - К.: Либідь, 1991. – 232 с.
132. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. - 2002. - 28 грудня
133. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / [Балл Г.О.]; за ред. І.А. Зязюна. - Київ: Видавництво «Віпол», 2000. – 636 с.
134. Никитаев В.О. Техническом и гуманитарном знании в инженерной деятельности / Никитаев В.О // Высшее образование в России. –1996.–№ 2. – С. 87-96

135. Никитина Г. Гуманизация образования в техническом вузе / Никитина Г., Романенко В. // Высшее образование в России. – 1994. – № 1. – С. 124-125.
136. Новиков А.М. Проблемы гуманизации профессионального образования / Новиков А.М. // Специалист. – 1999. – № 7. – С. 2-4; – № 8. – С. 2-6.
137. Освітні технології: [навчально-методичний посібник / за заг. ред. О.Пехоти] / – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
138. Павленко В.М. Етнопсихологія: [навч. посібник] / Павленко В.М., Таглін С.О. - К.: Сфера, 1999. – 408 с.
139. Паламарчук В.Ф. Технеінтелектус (технологія інтелектуальної діяльності учнів) / Паламарчук В.Ф. — Суми: ВВП «Мрія-1» АТД, 1999. - 46 с.
140. Парадигма інтелектуалізації інноваційної освіти: матеріали Міжнародно-науково-практичної конференції [Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку: в 6-и ч. - Ч. 4.], (Київ) / ВАТ «Білоцерківська друкарня. - Київ, 1996. – 135 с.
141. Педагогічні ідеї О.В. Духновича: [історія педагогіки / за ред. М.С. Гриценка] — К., 1973. — С. 184—187.
142. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2-х томах / Под ред В.А. Ротенберга, В.М. Кларина. – М. - Педагогіка, 1981. -Т.2: Лебединая песня. - С. 208-399.
143. Петрунева Р. Гуманитарная среда в инженерном вузе / Петрунева Р., Дулина Н., Токарев В. // Высшее образование в России. – 1999. – № 5. – С. 48.
144. Петрушов С.М. Викладання дисциплін гуманітарного циклу в технічному вузі в умовах багатоступеневої освіти / Петрушов С. М., Рутковський Ю. О., Ямкова З. І., Кобець В. С. // Нові технології навчання. – К.: ІСДО, 1995. – Вип.13. – С. 64-68.
145. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку. СПб.: Археогр. комис, 1872. - 191 с.
146. Полоцкий С. Ветроград Многоцветный: [антология педагогической мысли древней Руси и Руського государства XIX-XVIII вв.] / Полоцкий С.-М., 1985.

147. Поплужний В.Л. Громадянськість і вікові аспекти її розвитку / Поплужний В.Л // Рідна школа. – 1994. - №11. - С.33-35.
148. Поучение Владимира Мономаха // Памятники литературы Древней Руси. XI — начало XII века. - М., 1978. – 393 с.
149. Преображенский П.Ф. Тертуллиан и Рим. изд. 3. / Преображенский П.Ф. - М., 2004. - 240 с.
150. Присич М.А. Педагогічні аспекти гуманізації технічної освіти [науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи: В 2 ч. - Ч. 1.] / Присич М.А., Яровий І.М. – Київ: ВІПОЛ, 1994. – 253 с.
151. Проблеми гуманітаризації навчального процесу в технічному університеті: тези III Міжнародної науково-практичної конференції [Актуальні проблеми сучасних наук: теорія та практика - 2006], (Дніпропетровськ, 16-30 червня) – Дніпропетровськ, 2006. – 35-37.
152. Проблеми української народної педагогіки в науковій спадщині Мирослава Стельмаховича // Матеріали перших Всеукраїнських педагогічних читань. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 240 с.
153. Програми з народознавства для 5-8 класів загальноосвітніх шкіл [проект]. Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 1993. - № 3.
154. Програми народознавства для 1-11 кл. Ін форм. збірник МОУ, 1992. - № 24.
155. Руссо. Ж.Ж.: [педагогический роман: Эмиль, или о воспитании. Книга У.] / Руссо. Ж. Ж. – М. Гослитиздат, 1961. - С.57-62. (изб. соч: в 3-х т.- т.1)
156. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: [підручник для студентів пед.факультетів] / Савченко О.Я. - К.: Абрис, 1997. – 416 с.
157. Сележан Й.Ю. Основи національного виховання: [хрестоматія] / Сележан Й.Ю - Чернівці: Книги-XXI, 2005. – 272 с. (Українознавство: ритуально-міфологічна, звичаєва та обрядова культура українців).
158. Семенов О.С. Давид Альфаро Сикейрос. Очерк жизни и творчества художника / Семенов О.С. - М., 1980. – 175 с.
159. Сидоренко В. К. Інтеграція навчальних предметів як педагогічна категорія / Сидоренко В.К. // Проблеми наступності та інтеграції змісту

- навчання у системі «школа – ПТУ – ВНЗ». – Вінниця: ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 1996. – С. 96-98.
160. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии \ Сидоренко Е.В. – СПб.: Социально-педагогический центр: Санкт-Петербург, 1996. – 349 с.
161. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів у 2-х т. - т.1.- / Сковорода Г.С. - К.: Наукова думка, 1972, 527с.
162. Соколов В.М. Гуманітаризація освіти в технічному вузі / Соколов В.М. // Проблеми освіти: Науково-методичний збірник / Редколегія: Ю.М. Бугай та ін.- К.: ІСДО, 1995. - Вип.1. – 244 с.
163. Стельмахович М. Г. До джерел історії педагогіки / Стельмахович М. Г. // Освіта. — 1991. — № 78. — 22 жовтня.
164. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / Стельмахович М. – К., 1997. – 232 с.
165. Стельмахович М. Етнопедагогічні основи методики укр.мови / Стельмахович М. // Укр.мова і літ. в школі. - К., 1993. - №5 - 6. - С.21.
166. Степанов О.М. Основи психології і педагогіки: [посібник] / Степанов О.М., Фіцула М. М. -К.: Академвидав, 2003.-504с. (Альма-матер).
167. Степанюк А. В. Відображення цілісності життя в змісті шкільного курсу біології: [монографія] / Степанюк А.В. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2001. – 188 с.
168. Стоян Т.А. Діловий етикет: моральні цінності і культура поведінки бізнесмена: [навчальний посібник] / Стоян Т. А. -К.: «Центр навчальної літератури», 2004. - 232с.
169. Сухомлинська О.В. Концепція громадянськості й школа в Україні / Сухомлинська О. В. // Шлях освіти. - 1999. - №4. - с. 21-25.
170. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5т. - т. 2. / Сухомлинський В.О. - К., 554 с.
171. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5т.- т.1. /Сухомлинський В.О. - 522с.

172. Сучасний тлумачний словник укр. мови: 50000 слів / [За ред. проф. В. В. Дубічинського]. – Х.: В.Д. «Школа», 2006. – 832 с.
173. Товажнянський Л. Особисто орієнтоване проектування системи підготовки національної гуманітарно-технічної еліти / Товажнянський Л., Романовський О., Пономарьов О. // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 3. – С.41.
174. Уваркіна О. Специфіка гуманітарної підготовки студентів вищих медичних закладів освіти/Уваркіна О.//Освіта і управління.-2002.-Т.5,-№2.-С.183-186.
175. Українська культура і сучасність: [навч. посібн. / за ред. Черепанової С. О]. – Львів: Світ, 1994. – 456 с.
176. Українська мова і література в школі, 1989. - № 6
177. Українська родина: Родинний і громадський побут [Упорядн. Лідія Орел.]. – К.: Вид-во ім.О. Теліги, 2000. – 424 с.
178. Українське народознавство: [Навчальний посібник / За ред. С. П. Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф. Кирчіва.]. – Львів: Фенікс, 1994. - 608с.
179. Український педагогічний словник / [авт.-уклад. Гончаренко С. У.]. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
180. Ушинський. К. Человек как предмет воспитания: опыт педагогической антропологии / К. Ушинский // Восп. работа в шк. –2004. –№1. – С.5–14.
181. Ушинський К. Д. Избранные сочинения / [под. ред. А.И. Пискунова.] т.1. / Ушинський К. Д. - М., 1974. – 437 с.
182. Ушинський К.Д. Про народність у громадянському вихованні: [вибрані педагогічні твори- т.1.] / Ушинський К.Д. - К., 1983. 557 с.
183. Ушинський К.Д. Человек как предмет воспитания: [педагоги. сочинения: в 6 томах]. / Ушинський К.Д. – М.: Педагогика, 1990. - т.6. – 528 с.
184. Філософський словник [За ред. В.І. Шинкарука]-К., УРЕ, 1986.–800 с.
185. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: [навч.посіб.] / Фіцула М.М. - К.: «Академвидав», 2006. -352 с. (Альма-матер).
186. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 49. Листи (1886-1894) / І.Франко. - Київ, 1986. -576 с.

187. Фролов С. А. Начертательная геометрия: Что это такое? / Фролов С.А., Покровская М.В. – М.: Выш.шк., 1986. - 208 с.
188. Фромм Э. Революция надежды / Фромм Э. СПб.: «Ювента», 1999. – 246 с.
189. Фурман А.В. Методологічний аналіз систем розвиваючого навчання / Фурман А. В. // Педагогіка і психологія. – 1995. – №1. – С. 7-21.
190. Храмова В. Українська душа / Храмова В. І. - К., Фенікс, 1992. – 128 с.
191. Цицерон М.Т. Речи в 2 т. / Цицерон М. Т. -М., Изд-во АН СССР, 1962.
192. Шадриков В. Социальные науки и гуманитаризация высшего образования в России / Шадриков В. // Высшее образование в России. – 1992. – № 3. – С. 45-52.
193. Шамазов А. Технические университеты в информационно-индустриальном обществе / Шамазов А., Беленкова О. // Высшее образование в России. – 1998. – № 1. – С. 24-28.
194. Шевнюк О. Л. Культурологічна підготовка вчителя: теорія і практика / Шевнюк О. Л. – К.: НПУє ім. М. Драгоманова, 2003. – 232 с.
195. Шевців З.М. Педагогічні умови застосування методу проектів з метою гуманізації підготовки майбутніх інженерів: [збірник наукових праць «Гуманізація навчально-виховного процесу»] / Шевців З.М., Кочубей А.В. – Слов'янськ, 2007. – С. 170-176.
196. Шемарин Н. Нерешенные проблемы гуманитаризации высшего образования / Шемарин Н., Дарчия Д., Медузо О. // Высшее образование в России. – 1997. – № 2. – С. 79-81.
197. Штофф В.А. Моделирование и философия / Штофф В.А. - М. - Л.: Наука, 1966. – 141 с.
198. Шубин В.И. Гуманизация и гуманитаризация высшего образования: в 2-х ч. / Шубин В.И., Пашков Ф.Е., Романенко М.Н. – Днепропетровск: ВПОМ “Дніпро”, 1995. – Ч. 1. – 288 с.
199. Шэннон Р. Имитационное моделирование систем – искусство и наука / Шэннон Р. – М.: Мир, 1978.

200. Щербань М.П. Прикладна педагогіка: [навч.-метод.посібн] / Щербань М.П. -К.: Вища школа, 2002. – 215 с.
201. Що заважає гуманітаризації вищої технічної освіти в Україні: праці міжнар. наук.- метод. конф. [Інженерна освіта на межі століть: традиції, проблеми, перспективи.], (Харків, 28- 30 березня) / Харківський держ. Політехн. ун- т. - Х., 2000.– Харків: ХДПУ, 2000. – С. 30-32.
202. Юрович В. Нестандартні уроки як засіб підвищення ефективності навчання в курсі «Я і Україна» / Юрович В. // Почат. шк. - 2006. -№6. -С. 23.
203. Ярошенко Алла Олександрівна. Формування духовних цінностей в сучасній вищій школі засобами гуманітарних наук (соціально-філософський аспект): дисертація канд. філос. наук: 09.00.03): /Ярошенко Алла Олександрівна. -Інститут вищої освіти АПН України.-К., 2003.–с 320.
204. Bednarczyk M., Leszek W., Wojciechowicz B. Relacje edukacyjne „człowiek – maszyna”. –W.: Radom, 1995. – 186 s.
205. <http://www.pravda.com.ua/news/2009/4/28/93927.htm>].
206. Sawicki M. Metodologiczne podstawy nauczania przyrodoznawstwa. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdansk, Wydawnictwo Ossolineum, 1981.– 396 s.

Додаток А

Українська ментальність

Бесіда

Мета: формувати в майбутніх інженерів шанобливе ставлення до України та ознайомити з поняттям української ментальності.

У сучасній педагогічній науці вимальовуються майбутні контури новітнього образу нашої історії як «історичної антропології, як психологічно та культурологічно орієнтованої науки про людину»¹. (Гуревич А.Я. Историческая наука и историческая антропология // Вопросы философии. - 1988. - №1).

У час духовного відродження України, проблема української ментальності особливо на часі. Необхідно знати, хто ми є, щоб розбудувати державу, щоб

кар'єрно вдосконалюватися й зростати відповідно до нашої вдачі. «Тільки державна (професійна) реалізація можливостей українського менталітету, що втілює національні цінності, спроможна «ушляхетнити життєдіяльність народу та повернути втрачені честь і гідність самосійній особистості»². (В. Храмова. Українська душа. - К., Фенікс, 1992).

На думку М.Костомарова, В.Липинського, В.Храмової, О.Тулчинського та ін. українській психічній культурі притаманний емоційно–почуттєвий характер, українська чутливість, емоційність, лірична дума, що виявляється в естетичному підході до життя, обрядовості, в артистизмі характеру, в славнозвісній пісенності, в тонкому, незлому гуморі, - дар від Бога, що визначає людяність і є основою як творчості, так і професійної діяльності. Хоча іноді емоції, мрії переважають над логікою, волею, а це вже не дар, а покарання Бога. «Замість дійовості, активної боротьби за оптимальне розв'язання наболілих громадсько-політичних і культурних проблем, «український розспіваний Пер Гюнт, задивлений у прекрасну Льореляй власної душі, топиться в настроях і пливе за водою...»². Українець часто сповнений спокоєм неминучості та покірність долі, а творча інтелігенція України ще тільки колись повинна виконати своє вище призначення й віддати всі інтелектуально – душевні сили, аби наблизити «золотий привид багатой української душевної стихії, оформленої в своєрідній і завершеній культурі Духа і життя»².

Доволі притаманним для українця є вроджений оптимізм, поєднаний з гумористичним світосприйняттям, життєлюбність. Існує напрямленість на формування так званої «сковородинської людини», яка самовдосконалюючись, у своїй душі шукає кращого світу, ніби як компенсації за реальну дійсність. Відповідно до поглядів одного із найвидатніших синів українського народу Г.Сковороди, основна проблема людського існування, щастя конкретної людини, розв'язується лише подвигом самопізнання через який виявляється «внутрішня», «сердечна», «єдина» Людина («людина в людині», за Ф. Достоєвським). Як і Спікур, Сковорода вважає, що Бог створив потрібне людині легким, важке в досягненні – непотрібним, бо існує відповідність між

справжніми потребами і засобами їхнього задоволення»**3.** (Сковорода Г. Повне зібрання творів. - К.,1973-т.1-2).

Варто нагадати історичний аспект формуванні української ментальності. Занепад Київської Русі, знищення гетьманату, впровадження за доби російської колонізації кріпосництва, ганебне рабство у післяжовтневий період перекрили європейськість у розвитку держави, що відповідає потребам національного менталітету. На традиційні поведінкові архетипи було накладено «євразійську» матрицю світобачення й світосприйняття. У створюваних з азіатською жорстокістю правилах життя не було місця самодостатній особистості, яка відповідає за державне та власне життя. «Українська етнокультурна ніша зазнала руйнації: нівелювалися споконвічні чесноти свободи, честі, гідності, сумління тощо». Чи не єдиного вживання ставав конформізм, який передбачав догоджання «меншовартої» нації і «задоволення в рабстві».

Багаторічна неволя залишила в душі України страшні шрами, але стрижень душі був і є незламним (недаремно молоденький дубок – це символ незалежності України, адже зломати його неможливо, а тільки знищити). За зовнішньою «притаєністю» українця криється могутній потяг до волі, й при першій же нагоді він стає нестримним («козацька суть»). Рабське існування неприродне для українця, він нездатен до бездумного послуху, бо історично зорієнтований на особисте прийняття рішень і відповідальність за їхнє виконання. Він підкоряється лише зі страху знищення духовного чи фізичного.

Волелюбність України підтверджують і національно-визвольна боротьба, що не вщухала протягом віків і донині.

Великий вплив на душу та вдачу українця має родинне життя як носій традицій. Структура української родини впливає й на ставлення українця до влади. У сім'ї повинна бути ідея рівності.

Отже, українська нація демонструє:

1. Життєлюбність і життєздатність, орієнтуючись на сьогодні.
2. Самоформування відбувається в трудовому процесі, що стає справою честі. Улюблена праця + творчість = насолода.

3. Довіра до доброї Неньки – природи, впевнена співпраця з нею, що є запорукою активності людини у світі.

4. Сформований соціальний феномен «спільноти», «малого гурту», об'єднаного емоційно-почуттєво, а не «спілки» на підвалинах єдиної мети. Широковідомий індивідуалізм українців, поєднаний з ідеєю рівності та неприпустимості насильства влади чи не найстійкіший інваріант української душі, а отже, й національного характеру.

5. Непереборний, невтримний, органічний і масовий потяг до Волі, що спалахує полум'ям знову й знову.

6. Прагнення до суверенності держави, що відповідала б традиційним уявленням українців про Волю, Правду, Долю.

- Воля + (особиста воля) – це воля максимального самовияву самореалізації на основі трудової етики – високої працездатності в галузі «спорідненої» діяльності й відповідальності за її результати. Не колектив у центрі історичного процесу, а одинока особистість, що кидає усьому виклик, простягає руку людям і відкриває серце.

- Правда об'єднує істинну справедливість. Ніколи в Україні справедливість не сприймалася як рівний розподіл керманичем набутих колективом достатків. Справедливість України – це рівні соціально-правові умови для кожного, хто починає жити. На ділі все залежить від конкретної людини, від її вроджених і набутих шляхом самоформування здібностей, що дають змогу вчасно розпізнати «споріднений» рід діяльності. Самореалізація забезпечується лише власним жаданням, волею та розумом. Лише від тебе залежить задоволення твоїх справжніх потреб. **Висока трудова етика українця не дозволяла йому ідеалізувати злидня, людину без достатньої професійної кваліфікації, а тому й не конкурентної.**

- Доля («вільний вибір») залежить від вроджених та набутих вихованням можливостей, від людяності. Воля + Правда = Доля – самоствердження особистості шляхом улюбленої праці, результати якої передусім належать родинному колу, а потім державі з усіма її інституціями.

- **Вибудовувати свою професійну кар'єру, розбудовувати Україну, що відповідала б духу націй, можна лише свідомо спираючись на долю й розум, вміло поєднуючи їх із притаманного нам емоційною пристрасністю, стримуючи почуття, коли вони заважають виваженій і послідовній, цілеспрямованій дії.**
- **Увібравши нереалізовану енергію давніх поколінь, спираючись на традиційні моральні абсолюти та культурні цінності, синтезуючи їх з компетентністю на рівні світових наукових інновацій можна досягти фахового успіху й державного розквіту.**

(В. Храмова. Українська душа. - К., Фенікс, 1992 . – 128 с.)

ДОДАТОК Б

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор із навчально-методичної роботи

С. В. Ковальов

«04» червня 2004 року

РОБОЧА ПРОГРАМА

з дисципліни

«Народознавство»

для всіх інженерних спеціальностей

Кафедра **українознавства**

Робоча програма складена на основі: «Освітньо-професійної програми підготовки бакалавра, спеціаліста і магістра з гуманітарних та соціально-економічних дисциплін, чинної з 19.02.2002»

Індекс 1357

Робоча програма складена ст. викл. Кочубей А. В.

Робоча програма ухвалена на засіданні кафедри українознавства НУВГП

Протокол № 11 від 21 травня 2004 року

Завкафедри

доц. Л. Д. Малевич

Рекомендовано методичною комісією кафедри гуманітарних дисциплін

Протокол № 5 від 16 червня 2004 року

Голова методичної комісії

доц. О. Г. Поровчук

1. МЕТА І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «НАРОДОЗНАВСТВО», ЇЇ МІСЦЕ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Мета викладання навчальної дисципліни

Суверенна Україна потребує людей нового типу – істинних патріотів, спроможних реформувати суспільство. Патріотизм починається з любові до свого народу, й від нас залежить, якою буде наша місія в започаткуванні нових духовних цінностей світової цивілізації. Та без глибокого й систематичного пізнання народної духовної й матеріальної культури неможливо формувати нові ціннісні орієнтації в умовах державної незалежності. Тому виникла потреба запровадити курс народознавства для студентів у закладах вищої освіти України.

Уведення курсу народознавства до навчальних планів відповідає загальній тенденції до гуманізації та гуманітаризації навчання у вищій технічній школі.

Громадянам України необхідно пізнавати й розуміти велич народно-традиційної культури, її одвічний гуманізм, добробут, всепрощення, доброзичливість, щирю гостинність, щоб врівноважити свої вчинки, спрямувати їх на утвердження української державності, забезпечення душевного затишку всім, хто живе на етнічній землі України. Тому слід розуміти особливості української душі, оскільки у тотожності філософії держави та національної вдачі заховані джерела державотворчої енергії.

Мета навчальної дисципліни „Народознавство”- удосконалити знання про духовну й матеріальну культуру давніх українців, які володіли духовним і моральним потенціалом, зосередженим в українській традиційній культурі, задіяти цей потенціал у державотворенні, у формуванні особистості інженера.

1.2. Завдання вивчення дисципліни

Основні завдання вивчення дисципліни.

У результаті вивчення дисципліни „Народознавство” **студент повинен знати:**

- основні етапи етнічної історії українського народу;
- етнічні аспекти еволюції побуту й культури;
- традиційні галузі господарства й заняття населення;
- відомості про поселення й житло давніх українців;
- історію українського народного костюма;
- відомості про систему харчування й обрядову їжу українців;
- особливості громадського побуту й звичаєвості;
- відомості про шлюбні звичаї українського народу;
- витоки та еволюцію українського фольклору;
- характерні риси народного образотворчого мистецтва;
- дослідження про народні знання, світоглядні уявлення, вірування, мораль українців;
- національні наукові надбання тощо.

Відповідно до освітньо–професійної програми з навчальної дисципліни „Народознавство” **студент повинен уміти:**

- аналізувати стан культурно–побутових традицій народу, оцінювати їхню роль у житті людей;
- усно реконструювати давні форми суспільного життя й культури;
- досліджувати зміни окремих етнічних ознак у ході історичного розвитку (мови, ареалу розселення, особливостей діяльності та культури);
- використовувати набуті знання в повсякденному житті та професійній діяльності.

Під час викладання дисципліни «Народознавство» викладач повинен дотримуватись таких вимог:

- науковість інформації;
- обґрунтованість теми, мети заняття;
- логічність викладу матеріалу;
- емоційно-естетичні фактори викладу матеріалу;
- новизна інформації;
- плюралістичність підходів до наукової інформації (пропонувати різні концепції, погляди із запропонованої проблеми);
- наочність та ТЗН, використання фотопродукції, відеофільмів, фотозаписів, слайдів, а також предметів декоративно-прикладного мистецтва, таблиць, діаграм тощо;
- практичне застосування народознавчих умінь та навичок (доповнити думку прислів'ям, приказкою, народною мудрістю; застосовувати народні знання під час професійної діяльності тощо);
- національна ідейність та патріотизм – головні виховні фактори кожного заняття народознавства.

Навчальна дисципліна «Народознавство» повинна стати в технічному ВНЗ центром етнокультури. Курс дозволяє ознайомити студентів із традиційною культурою України. Залучення студентів до народної культури повинно відбуватися в процесі комплексної фольклористично-етнографічної діяльності, основними складниками якої ми вважаємо таку діяльність:

Навчально-пізнавальну. Оволодіння знаннями українознавчого спрямування; знаннями про традиції й звичаї інших національностей, які проживають на території України.

Експедиційну. З метою етнокультурного самовиховання, студенти збирають фольклорно-етнографічні матеріали про свою місцевість.

Науково-дослідну. Передбачено діяльність студентів для опанування методами науково-дослідної роботи. Студенти набувають досвіду роботи з літературою, архівними матеріалами, із ТЗН; проводять сеанси запису, навчаються складати реєстр, систематизувати фольклорно-етнографічні матеріали. Під керівництвом викладача студенти пишуть наукові роботи з питань етнографії, краєзнавства тощо, з якими виступають на студентських наукових конференціях. Досліджують родоводи своєї родини й оформлюють записи в спеціальних альбомах, аби зберегти родинну пам'ять. Роблять порівняльний аналіз народної української культури та інших культур.

Виконавську. Ця діяльність передбачає відтворення фольклорних традицій, котрі є здобутком національної культури. *С.Грица* пише: «Друкована література неспроможна відтворити найголовнішого – «виконавської аури», голосових тембрів, виконавського нюансування, без чого текст пісні, інструментального драматичного твору стає обезкриленим, позбавляється струму душі. Автентика фольклорного зразка означає більшу відповідальність способу мислення середовища, його світоглядним, мовним, ментальним, структурно-семантичним ознакам». Тому варто проводити свята; заліки в формі обрядових дійств тощо.

Потрібно створити умови, за яких у студентів з'явиться бажання займатися народознавчою діяльністю, **виконувати «заповіді» українця:**

1. Будь моральним, адже моральність і чесність – це підстава твоєї гідності.
2. Шануй Бога і віру твоїх батьків і не зраджуй їй ніколи, бо це підстава твоєї чесності.
3. Шануй материнську мову, бо це прекрасний скарб, що вирізняє наш народ від інших народів.
4. Шануй звичаї й обряди твоїх батьків, бо це твоя окраса.

5. Будь правдомовний і ретельний, бо за це будуть шанувати тебе свої й чужі.
 6. Шануй своє здоров'я й життя, а тому не пий алкоголю, не кури тютюну і не підпадай іншим шкідливим налогам, бо це руйнує тебе й твоїх рідних.
 7. Будь чистий духом і тілом, вірний своїй жінці й дітям, бо супружна невірність руйнує родину й тебе самого.
 8. Не роби ніде й ніколи такого, за що мусив би потім посоромитися, бо знай, що все зло вийде на яв.
 9. Будь справедливий і всюди виступай в обороні правди та осуджуй кривду і неправду, бо справедливість є підставою єдності, а єдність підставою добра твого й народного.
 10. Люби свій народ і ніколи його не зрадь: працюй для нього й заступайся за нього та в потребі жертвуй за його добро, бо добро народу – то твоє добро й твоїх дітей.
 11. Старайся сам стати свідомим і других усвідомлюй, і тому запишися до читальні й до інших рідних установ та черпай освіту з книжок і добрих народних часописів, бо свідомість і освіта доведуть тебе й твій народ до добра.
 12. Не бійся потерпіти за правду й за слушну справу свою й свого народу й вір, що правда переможе, бо відвага й віра – половина перемоги.
 13. Всюди й завжди поведься гідно й не понижай себе ні перед ким, бо раба ніхто не шанує, а достойного й ворог похвалить, і з ним рахується.
- Все й всюди говори своєю українською мовою й заявляй, що ти - **Українець**, але ніяким нечесним вчинком не посором того прекрасного імені, й за це тобі буде признання і честь, а народові та й тобі користь.

2.3. МІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ „НАРОДОЗНАВСТВО”

Тематичний план і розподіл навчального часу

№ п/п	Теми змістових модулів	Кількість годин			
		Лекції	Практ. заняття	Самост. робота	Разом
Змістовий модуль 1. Духовна культура українців					

1	Українське народознавство: зародження, розвиток, перспективи	2	-	-	2
2	Релігія в житті українського народу	2	-	-	2
3	Народні знання: морально-етичні норми	2	-	-	2
4	Генезис української національної мови	2	-	-	2
5	Національний характер українців	2	-	-	2
6	Звичаї та обряди українського народу	2	-	-	2
7	Українська народна педагогіка	2	-	-	2
8	Дозвілля української молоді	2	-	-	2
9	З історії життя та діяльності українських науковців	2	2	2	6
10	Зоряне значення українського календаря		2	1	3
11	Рід, родина, рідня		2	2	4
12	З історії українських імен та прізвищ		2	1	3
Змістовий модуль 2. Матеріальна культура українців					
13	Промисли та народні художні ремесла	2	-	-	2
14	Українські символи та священні знаки	2	-	-	2
15	Сімейні відносини й родинна обрядовість	2	-	-	2
16	Обряди посвячення в Україні	2	-	-	2
17	Житло в духовному світлі українців	2	-	-	2
18	Система народних знань у галузі географії	-	2	1	3
19	Система народних знань у галузі математики	-	2	1	3
20	Національна кухня	-	2	1	3
21	Система народних знань у галузі медицини	-	2	1	3
Усього		28	16	10	54
54					

2.3.Програмовий матеріал змістових модулів

Змістовий модуль 1. Духовна культура українців

Тема 1. Українське народознавство: зародження, розвиток, перспективи

Об'єкт, предмет і завдання народознавства. Наукове й виховне значення народознавства. Методи народознавчих досліджень. Джерела народознавства. Польові матеріали. Писемні джерела. Зображувальні джерела. Музейні колекції. Використання в народознавчих дослідженнях відомостей із інших наук.

Народознавство в контексті національної системи виховання.

Тема 2. Релігія в житті українського народу

Особливості української міфології. Український Олімп. Поняття про духів, демонів, демонологію. Сюжетно–тематичні особливості української міфології.

Ведійська культура в Україні. Храми, священні гаї, давньоруська богослужба. Язичницька духовна верства.

Християнізація українського народу й спроби духовного визволення. Християнське віровчення в Україні. Сучасна релігійна ситуація в Україні

Тема 3. Народні знання: морально-етичні норми

Головні чинники народної моралі. Поняття «діяльної любові» до людей. Національні риси характеру українців. Український народний етикет. Поняття „душевної краси”. Духовно-моральні якості в сучасній Україні.

Тема 4. Генезис української національної мови

Зародження української мови та писемності. Українська мова в Київській Русі. Перші словники. Українська мова XIII-XVI ст. Українська мова XVI – XVIII ст. та правописні шукання XIX ст. Українська мова під московським ярмом. Порівняння історичного розвитку російської та української мов. Поняття «рідна мова». Сучасна мовна ситуація в Україні.

Тема 5. Національний характер українців

Поняття національного характеру та ментальності. Етнічні складники українського характеру. Соціопсихічні риси українського характеру. Мова й національна психологія. «Хвороби» національної психіки.

Тема 6. Звичай та обряди українського народу

Світогляд і фольклорна творчість. Магічність пісні й обряду. Поняття про календарно–обрядову поезію. Пісні різдвяного циклу. Веснянки. Русальні пісні. Купальські пісні. Жнивварські пісні. Національна емоційно–образна свідомість

Тема 7. Українська народна педагогіка

Етнопедагогіка – національна система виховання дітей. Складники національної системи виховання. Фольклор як складова частина етнопедагогіки.

Тема 8. Дозвілля української молоді

«Вулиця»: історія і сучасність. Українські вечорниці. Сучасне дозвілля українців.

Тема 9. З історії життя та діяльності українських науковців

Народні знання у сфері космогонії, астрономії, метеорології, інженерії, метрології, ботаніки, зоології, ґрунтознавства тощо. Українські імена у світовій науці: доктор Іван Куровець, винахідник Архип Люлька, фізик Іван Пулюй, математик Мирон Зарицький, хімік Петро Франко та інші.

Змістовий модуль 2. Матеріальна культура українців

Тема 10. Промисли та народні художні ремесла

Загальні відомості про промисли та ремесла. Гончарні вироби (кераміка). Вишивка. Писанкарство. Ткацтво. Килимарство. В'язання. Художнє плетіння. Витинанки. Художня обробка шкіри, дерева. Вироби з металу, каменю, кістки та рогу. Ювелірні прикраси. Гутне скло.

Тема 11. Українські символи та священні знаки

Найдавніші знаки-символи в Україні. Родові знаки та символи, емблеми земель України. Походження та значення жовто–блакитних барв. Походження та значення тризуба. Символіка рослин і тварин у побуті та звичаях українців

Тема 12. Сімейні відносини й родинна обрядовість

Шлюб і сім'я. Весільна обрядовість. Похоронні та поминальні обряди. Родильна обрядовість.

Тема 13. Обряди посвячення в Україні

Історія ініціаційних ритуалів. Обряди посвячення в парубоцькі громади. Обряди посвячення в дівоцькі громади. Сучасні обряди української молоді.

Тема 14. Житло в духовному світлі українців

Традиції народної архітектури. Українська хата та її інтер'єр. Вибір місця під будівництво. Будівельні традиції українців.

2.3.2. Теми практичних занять для студентів усіх спеціальностей

Практичне заняття №1. Зоряне значення українського календаря

Практичне заняття №2. З історії українських імен та прізвищ

Практичне заняття №3. Рід, родина, рідня

Практичне заняття №4. Українські фізики у світовій науці

Практичне заняття №5. Система народних знань у галузі географії

Практичне заняття №6. Система народних знань у галузі математики

Практичне заняття №7. Національна кухня

Практичне заняття №8. Система народних знань у галузі медицини

2.3.3. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАНЯТТЯ

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Національні риси характеру українців і необхідність самовдосконалення молодого покоління.
2. Генеза української національної мови.
3. Антиетикет у спілкуванні.
4. Український народний етикет.
5. Духовна культура українського народу.
6. Формування української народності й нації.
7. Етнічний склад населення України.
8. Свят-вечірня трапеза та підготовка до неї у вашій місцевості.
9. Основна ідея свят та обрядів усіх циклів.
10. Зв'язок між морально-етичними нормами й етичними уподобаннями.
11. Основні ідеали виховання за традиціями української етнопедагогіки.

12. Роль і місце традицій української етнопедагогіки в сучасній національній школі.
13. Історичні форми й типи української сім'ї.
14. Основні структурні елементи українського села.
15. Релікти давнього будівництва.
16. Українські обрядові страви.
17. Фольклор у моєму рідному домі.
18. Характерні риси усної народної творчості нашого часу.
19. Роль і місце ікони в духовному житті людини.
20. Повір'я моєї місцевості.
21. Зелені свята в нашому селі (місті).
22. Життя й діяльність українських науковців.
23. Взаємозв'язок культури й освіти в діяльності членів НТШ.
24. Порівняльний аналіз думок (поглядів) українських вчених-природодослідників щодо виховання особистості.
25. Характеристика діяльності членів НТШ.
26. Спільні та відмінні ознаки в житті й діяльності вчених-природодослідників (членів НТШ) та сучасних вчених - природодослідників.
27. Вклад Івана Пулюя у світову та європейську науку.
28. Г.Сковорода й К.Ушинський про народність виховання
29. Вшанування в Україні пам'яті видатних вчених-природодослідників?
30. Значення українського народознавства в становленні особистості майбутнього інженера.

2.3.4. ПИТАННЯ ГАРАНТОВАНОГО РІВНЯ ЗНАТЬ

1. Предмет і завдання народознавства.
2. Етногенетичні процеси в Україні.
3. Національні риси характеру українців.
4. Релігійна культура українців.
5. Народний іконопис.

6. Українська символіка й священні знаки.
7. Зародження української мови та писемності.
8. Українські звичаї та обряди.
9. Традиційний український транспорт.
10. Фольклорна творчість українців.
11. Праукраїнський календар.
12. Виникнення українських імен та прізвищ.
13. Народна метеорологія.
14. Сімейні відносини та обрядовість.
15. Поняття роду, родини, рідні.
16. Обряди посвячення в Україні.
17. Дозвілля української молоді.
18. Українська народна педагогіка.
19. Українське національне вбрання.
20. Українська народна географія.
21. Українська народна математика.
22. Народна медицина.
23. Народна кухня.
24. Український народний етикет.
25. Народні художні ремесла та промисли.
26. Українські народні знання.
27. Усна народна творчість.
28. Народна архітектура.
29. Видатні науковці України.

4. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ

Заняття з курсу „Народознавство” проводять із використанням різноманітних методів навчання: інформаційно-ілюстративний, метод проблемного викладу, спостереження й аналіз фактів, метод бесіди, методи інтерактивного навчання

(круглі столи, дискусії, ігри тощо), методи навчання за рівнем самостійної розумової діяльності (створення родоводу тощо), метод проектів, використання комп'ютерних технологій (Web-сторінок, Web-квестів, Web-форумів).

Під час лекцій і практичних занять використовують технічні засоби навчання:- відеопроєктор (для демонстрації навчальних та художніх фільмів);

- магнітофон (для прослуховування зразків музичного народного мистецтва);
- кодоскоп (для проектування унаочнення);
- комп'ютер;
- фонопосібники;
- екранні посібники статичної проєкції тощо.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Усний контроль знань і умінь студентів проводиться у формі індивідуального, фронтального та ущільненого (комбінованого) опитування.

Письмовий контроль знань і умінь студентів здійснюється у формі контрольних робіт. Студенти виконують дослідження „Мій родовід”.

Засоби перевірки успішності навчання: питання гарантованого рівня знань, контрольні модульні завдання.

Розподіл балів, які одержують студенти

Модуль I (поточний контроль)								Модуль II (підсумковий контроль)	Сума
З містовий модуль 1			Змістовий модуль 2					20 (ІНДЗ) 20 (КМР) 40	100
28			32						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8		
10	8	10	8	6	6	6	6		

1. ПЕРЕЛІК ВИДІВ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ОЦІНЮВАННЯ Обов'язкові

- 1.1. Вчасність звіту про самостійну роботу (родовід) – 6 балів
- 1.2. Вчасне виконання планових завдань – 2 бали
- 1.3. Захист ІНДЗ – 40 балів

За вибором студента

- 2.1. Підготовка реферату і його захист -10балів за 1 реферат
- 2.2. Виступ із доповіддю на студентській науковій конференції – 2 бали
- 2.3. Участь у конкурсі студентських наукових робіт ім.Г.Корольової – 2 бали
- 2.4. Участь в університетській предметній олімпіаді – 2 бали
- 2.5. Участь у всеукраїнській предметній олімпіаді – 5 балів

Заохочувальні бали

- 3.1. Публікація статті у фаховому виданні за напрямком навчальної дисципліни – 7 балів
- 3.2. Призове місце на всеукраїнській предметній олімпіаді – за 1 місце – 15 балів, за 2 – 10 балів, за 3 – 5 балів
- 3.3. Призове місце на університетській предметній олімпіаді – за 1 місце -5 балів, за 2 – 4 бали, за 3 – 3 бали
- 3.4. Призове місце на конкурсі ім. Г.Корольової за тематикою навчальної дисципліни – за 1 місце – 5 балів, за 2 – 4 бали, за 3 – 3 бали
- 3.5. Заохочувальні бали викладача за творчий підхід до навчання – 1-3 балів

Шкала оцінювання за системою ECTS

- 90-100 балів – **відмінно (A)**;
 82-89 балів – **дуже добре (B)**;
 74 – 81 бал – **добре (C)**;
 64 – 73 бали – **задовільно (D)**;
 60 – 63 бали – **достатньо (E)**;
 35 – 59 балів - **незадовільно з можливістю повторного складання (FX)**;
 1 – 34 бали – **незадовільно з обов'язковим повторним курсом (F)**

2. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аксіоми для нащадків: Українські імена у світовій науці: Зб.нарисів / Упорядн. О.К.Романчук. - Львів: Каменяр, 1991. – 246 с.
2. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. - К., 1998.
3. Боплан Г.Л. Опис України. – К., 1991.
4. Бондаренко Г. Від хлопчика до мужа... / Хроніка – 2000. Випуск №2 (3-4). – К., 1993.
5. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Фірма „Довіра”, 1993. – 414 с.
6. Великдень в Україні: Нариси про великодні свята з народними піснями. - К.: Муз. Україна, 1993. – 128 с.
7. Воропай О. Звичайі нашого народу. Етнографічний нарис. – Мюнхен, 1958.- т.1-2.- Репринт. - К., 1991.
8. Вудвуд Л.Ф. Відкривай духовні острови. Українське народознавство / За загальною редакцією професора А.П.Загнітка. - Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998.-144с.
9. Гавриленко Л.А. Джерело: Посібник з українського народознавства. - Запоріжжя: Просвіта, 2003. – 176 с.
- 10.Гавриленко Л.А., Токарева І.Г. Край: Посібник з українського народознавства (3-ій рік вивчення). - Запоріжжя: Просвіта, 2003. – 240 с.
- 11.Гримич М. Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. – 1991. - №8.
- 12.Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – К., 1995.
- 13.З народної творчості Волині. Сто п'ятдесят українських народних пісень та тисяча приповідок. – Торонто.: Товариство «Волинь». - 1978. – 196 с.
- 14.Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – К., 1994.
- 15.Ковальчук О.В. Українське народознавство. - К.: Освіта, 1994. - 170 с.
- 16.Культура і побут населення України. – К., 1991. – 232 с.
- 17.Лепський Б. Духовність нашого обряду. – Нью-Йорк – Торонто, 1974.
- 18.Лозко Г.С. Українське народознавство. - К.: Зодіак - ЕКО, 1995.- 368с.

- 19.Матвеева Н.П. Солнцеворот: праздники, обычаи, предания (Церковно – народный месяцеслов). Научно – популярное издание. – К.: 1995. – 240 с.
- 20.Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори.-К.: Абрис, 1993.-414 с.
- 21.Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. - Канада-Вінніпег, 1995.
- 22.Мороз О.Г. Науково-дослідна робота студентів / Навчальний процес у вищій педагогічній школі. – К.: НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2000.
- 23.Народна творчість та етнографія. - 1965. – 34 с.
- 24.Народ скаже – як зав'яже: українські народні прислів'я, приказки, загадки: Навч. посібник / За ред. Андрущенко В.Я, та ін. –К.: Веселка, 1971. – 230 с.
- 25.Народна педагогіка: світовий досвід / Уклад.: А.І.Кузьмінський, В.Л.Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 134 с.
- 26.Наулко В. Культура і побут населення України. – К.:Либідь, 1993. – 283 с.
- 27.Народознавство у роботі ПТУ / Л.Г.Ташіан // Педагогічна скарбничка Донеччини. – 1997. - №1. С.43-44.
- 28.Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології. - К.: АТ «Обереги», 1993. – 88 с.
- 29.Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Перевид. Д.Гулей. – Торонто – Київ, 1993.
- 30.Патрицький О. Давня історія Галичини // Хроніка – 2000. Випуск №3-4 (5-6). –К., 1993.
- 31.Петров В. Походження українського народу. – К., 1992.
- 32.Повір'я. - К.: Т-во «Знання України», 1992. – 48 с.
- 33.Позяк М. Українські прислів'я та приказки. – К., 1992.
- 34.Плачинда С.П. Словник укр.. міфології. – К.: Укр. Письм. 1993. – 63 с.
- 35.Ребіндер Б. Велесова книга: життя та релігія слов'ян. – К., 1993.
- 36.Сапеляк О. Етнографічні студії в Науковому Товаристві імені Шевченка. - Львів, 2000. – 208 с.
- 37.Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї. - К.: Товариство «Знання України». - 1993. -112 с.

- 38.Сележан Й.Ю. Основи національного виховання (Українознавство: ритуально-міфологічна, звичаєва та обрядова культура українців): Хрестоматія. - Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 272 с.
- 39.Скुरатівський В.Т. Український рік. - К.: Веселка, 1996. - 238 с.
- 40.Сокульський А.Л. Національна символіка України. – Запоріжжя. Інтербук, 1993. – 104 с.
- 41.Стельмаховим.Г. Народнопедагогічні погляди на дитину // Нар. творчість та етнографія. - 1989. - №5
- 42.Стоян Т.А. Діловий етикет: моральні цінності і культура поведінки бізнесмена: Навч. посібник. – К., Центр навчальної літератури, 2004. – 232 с.
- 43.Товстуха Є.С. Кришталева чара. Сто українських алкогольних лікувальних напоїв. - К.: Сільські вісті. 1994. – 188 с.
- 44.Україна в цікавих фактах: Книга рекордів України / Упор. Масенко Г.О., - Львів, 1992.
- 45.Українська душа. - К., Фенікс, 1992. - 128 с.
- 46.Українська минувшина: Ілюстративний етнографічний довідник. - 2-е вид. /А.П. Пономарьов та ін. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
- 47.Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядн. Лідія Орел. - К.: В-во ім. Олени Теліги, 2000. – 424 с.
- 48.Українське народознавство: Навчальний посібник / За редакцією С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф. Кирчіва. - Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
- 49.Українські перекази / Зібр. М.Возняк; Мистецьке оформл. М.Бутовича. - К.: Абрис, 1993. – 120 с.
- 50.Українські прислів'я та приказки. - К.: Т-во «Знання України», 1992. – 96 с.
- 51.Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки / Укладач Н.В.Курганова. - Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 320 с.
- 52.В.Храмова. Українська душа. - К., Фенікс, 1992.

Додаток В

Анкета

(відповідайте на запитання, щодо яких не буде надано окремих рекомендацій, «так» або «ні»)

1. Чи цікавитесь Ви народознавством?
2. Чи хочете Ви поповнювати Ваші знання з народознавства?
3. Чи потрібні народознавчі знання майбутньому інженеру?
4. Чи відвідуєте Ви за власним бажанням краєзнавчі музеї, виставки тощо.

5. Чи потрібні сучасному фахівцю знання про давні звичаї, традиції українського народу?

6. Чи викликають у Вас інтерес сучасні народні звичаї й традиції?

7. Чи читаєте Ви легенди, перекази, прислів'я та іншу народну мудрість?

8. Чи задовільняє Вас рівень знань з народознавства, який Ви отримали в школі та дома?

9. Чи звертаєте Ви увагу на естетичний стан навколишнього середовища (оселя, ВНЗ, вулиця тощо).

10. Чи займаєтесь Ви якоюсь народознавчою діяльністю: грою на давніх інструментах, співом народних пісень, танцями, етнографічною діяльністю тощо? Підкресліть один або декілька з запропонованих варіантів або запишіть власний варіант відповіді.

11. Чи допомагають Вам народознавчі знання краще розуміти себе й навколишній світ?

12. Чи існує, на Вашу думку, зв'язок між народними знаннями людини та її вмінням творчо мислити та діяти в різних сферах життя?

13. Чи впливає позитивно народознавство на духовний розвиток людини, її моральні переконання, ставлення до інших людей?

14. Чи потрібні кваліфікованому фахівцю знання про народну культуру?

15. Чи потрібні фахівцю знання про культуру інших країн та народів?

16. На Вашу думку, народознавчі знання потрібні для:

- викладачів та науковців;
- усіх людей (вибраний варіант підкресліть)

17. Назвіть вид народної творчості, який Вам подобається найбільше (коротко поясніть чому).

18. Який засіб народознавства, на Вашу думку, має найбільший вплив на людей:

- фольклор;
- народне мистецтво;
- звичаї, традиції, обряди;

- гумор;
- народні знання в певній галузі (математика, будівництво тощо)?

(підкресліть один із варіантів або запишіть власний).

19. Чи є у Вашій родині традиції, звичаї або які народні традиції Ви продовжуєте? Назвіть їх.

20. Який у Вас улюблений жанр народного духовного чи матеріального мистецтва? Назвіть його.

21. Чи вважаєте Ви за доцільне впроваджувати в технічному ВНЗ навчальну дисципліну «Народознавство» і використовувати елементи народознавства під час навчального процесу?

Анкета для викладачів ВНЗ

1. Об'єктивно оцініть свою готовність до гуманітаризації процесу підготовки майбутніх інженерів

2. Як Ви розумієте поняття:

- Гуманітаризація.
- Гуманітарне виховання.
- Фахівець.

3. Яким, на Вашу думку, повинен бути сучасний фахівець?

4. Які форми роботи найефективніші для гуманітаризації фахової підготовки майбутніх інженерів?

5. Чи задоволені Ви своєю методологічною підготовкою до проведення бесід дискусій із метою гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів? Якщо ні, то чому?

Питання для інтерв'ю

1. Охарактеризуйте гуманітарні (моральні) якості своїх студентів.

2. З якими формами роботи Ви пов'язуєте гуманітаризацію підготовки майбутніх інженерів.

3. Які форми роботи з батьками з питань формування гуманітарної культури студента Ви використовуєте?

4. Що, на Вашу думку, гальмує розвиток гуманітарних (моральних) якостей студентів у процесі навчальної діяльності?

5. У якій мірі інженерна освіта України відповідає сьогодні світовому рівню?

ДОДАТОК Д

Зразки елементів народознавства, які можуть бути використані під час проведення математичних спецкурсів, гуртків і на заняттях з природничих дисциплін із метою гуманітаризації

Загадки, прислів'я; текстові задачі, побудовані на народознавчому матеріалі

Задача №1. За запропонованими в дужках датами народження й смерті

скажіть, у якому столітті жили й працювали видатні діячі України: Богдан Хмельницький (1595-1657), Устим Кармелюк (1787-1835), Тарас Шевченко (1814-1861), Леся Українка (1871-1913)?

Задача №2. У 2008 році святкували 725-річчя міста Рівного. Скільки століть існує Рівне?

Математичні задачі з українського фольклору

Задача №1. Летіла зграя качок, а назустріч їм качур:

- Здорові були, десять качок!
- - Ні, нас не десять. Якби ти був із нами та ще двоє качок, то тоді було б десять.

Скільки в зграї качок? (7)

Задача №2. Скільки їх було: мати, дочка, брат, сестра, дядько й племінниця? (3)

Загадки-жарти

№1. У млині було 8 мішків, на кожному мішку сиділо по дві миші, прийшов мельник із котом, скільки тепер стало ніг? (дві ноги мельника)

№2. 40 п'ят і 40 п'ят – скільки буде? (80 п'ят)

№3. Ішло дві матері й дві дочки. Знайшли 3 яблука. Всім було по одному. Як вони їх поділили? (їх було троє)

№4. Без чого хату не можна збудувати? (без стуку)

№5. Коли дурень розумний? (коли мовчить)

№6. Що важче – пуд пір'я чи пуд заліза? (однаково)

№7. Скільки вареників у горщик влізе? (жодного)

Народна мудрість-поради майбутньому фахівцю

№1. Дій сміливіше – будеш сильніший.

№2. Хто рано встає, тому Бог дає.

№3. Король повинен завжди виглядати королем.

№4. Краще 100 раз відмовити, ніж 1 раз не виконати обіцянку.

- №5. Один в полі не воїн.
 №6. Невдача – кращий шлях до успіху.
 №7. Поки в двері не постукаєш – ніхто не відчинить.
 №8. Тільки дурні повторюють свої помилки. Розумні роблять нові.
 №9. Щоб керувати іншими – навчися керувати собою.

Народна мудрість, яку варто використати під час дискусії

- №1. Сперечайся, але не заводься.
 №2. Істина знаходиться між двома думками.
 №3. Розумна людина з ворога робить друга, обмежена з друга – ворога.
 №4. Я тобі про вовчі нори, а ти мені про лисячий хвіст.
 №5. Один кричить кавуна, а інший – солоних огірків.
 №6. Слова м'які, доводи – тверді.
 №7. Шабля рубає одного, слово – армію.
 №8. Слово – відлуння думки.
 №9. Мудра голова – коротка мова.
 №10. Співати добре разом, а говорити нарізно.
 №11. Мовчання – стиль мудрості.
 №12. Солов'ї вщухають, коли починають репетувати осли.

Додаток Е

РОБИМО БІЗНЕС КРАСИВО

(Матеріали для виховної години або виступів-презентацій під час навчальних занять)

Мета: разом зі студентами провести уявну екскурсію у світ бізнесу, щоб ознайомити з діловим етикетом; моральними цінностями та культурою поведінки бізнесмена.

Українське суспільство на соціальному зламі. Впала система державної власності й «планомірного пропорційного розвитку». Держава у своїх руках має лише 20% власності. Решта — у «нових українців». Уже більше десяти років країна борсається в «ринкових відносинах», ввійшовши в смугу «дикого капіталізму». Держава скинула зі своїх пліч турботу про громадян, заявивши: самі собі зараджуйте як можете! Офіційні органи влади, затишно влаштована політична еліта впивається «волею».

**Воля без справедливості — це суспільство,
де сильні хижаки пожирають слабших**

Половина населення — за межею бідності. Безробіття перевалило за 20 мільйонів. Обороздатність країни упала до межі, коли з Україною не рахуються.

Що ж сталося з нами?

Над нами знову «експериментують». Створюють нову модель суспільного розвитку, тим самим виконують своє «призначення», свою месніанську роль.

Може бути цього разу нам вдасться створити нову державу ринкової економіки з українською специфікою? Як Китай, що будує «соціалізм із китайською специфікою», вирвався в ряд світових економічних держав, одержуючи 8-10% щорічного приросту валового національного продукту?

«Ринкові відносини»... Підприємництво... Зовсім недавно такі поняття сприймалися в нас як щось далеке, вкрай негативне. Але часи змінюють погляди й спосіб життя. І в Україні підприємництво прокладає собі дорогу. Дорога ця тим часом з великими вибоїнами й багатьом підприємцям уже знайомі її круті спади.

Невдача — кращий шлях до успіху

БІЗНЕС - СПРАВА ВСЬОГО ЖИТТЯ

Український і світовий досвід свідчить: свою «справу-удівлю» підприємець будує міцно, по кутах закладає величезні кам'яні брили — «наріжні камені». А це

вимагатиме від нього сил і ризику в усіх напрямках: фізичних, моральних, фінансових, інтелектуальних. І величезного терпіння.

**Терплячий — дійде.
Поквапливий — упаде**

Уміння знайти «ніші ринку», оперативно зробити, купити й продати продукцію, заробити з обороту та знову шукати. Діловий світ тісний. Навіть в Україні, не кажучи про іноземні, вільних ринків дедалі менше. Тільки якістю товару, новизною та попитом можна «посунути плечем» партнера. А завоювавши клієнтів, триматися за них. Адже нових покупців і клієнтів знайти нелегко. Легше втримати старих.

**«Піклуйся про своїх клієнтів і співробітників, а ринок
подбає про тебе»**

У бізнесі мало аналогій. Кожна справа — результат таланту, ризику й винахідливості. Тільки так можна процвітати. Є оригінальне твердження: «Неважко відвести коня до води. Але якщо ви змусили його плавати на спині — це означає, що ви чогось домоглися».

А щоб чогось домогтися, підприємець бере на озброєння стиль діяльності військових:

- усвідом завдання;
- оціни обстановку;
- вирішуй.

Молодий бізнесмен, збираючись в ризиковане плавання по «океану ринку», критично вивчає самого себе, оцінює власні сили та ставить сам собі ось такі запитання:

- Чи є в мені здібності підприємництва, наскільки аналітичний мій розум, чи ініціативний я, який рівень мого підприємницького професіоналізму?
- Чи є в мені достатній інтелектуальний потенціал, культурний кругозір, здатність до яскравого мовного спілкування, наскільки я комунікабельний?

- Чи є в мені мужність піти на ризик, а у випадку невдачі не розгубитися й продовжувати «вести свій корабель під пошматованими вітрилами»?
- Чи є в мені знання сучасного ринку, особливостей західного й ще більш загадкового східного ринку? Як я обізнаний із правилами взаємин у діловому світі та його етичними нормами?
- Чи є в мені достатній запас фізичних сил і «нервової стійкості», щоб недосипати та працювати по двадцять годин на добу? Якщо є — щасливого плавання!

Дій сміливіше — будеш сильніший

Прибуток понад усе, але честь понад прибуток

А може, все-таки прибуток понад честь? Ні, і ще раз ні! Висока якість товарів і послуг, дотримання етикетних правил світового підприємництва, чесні ділові відносини з партнерами, постійна увага до покупця створюють привабливий імідж фірми й забезпечують її честь. Честь передує прибутку, як «блискавка передує грому».

Сучасний західний бізнес будується на принципах чесності, довіри, обов'язковості. Хоча й не слід його ідеалізувати: на іноземному ринку ще чимало ухилянь від податків, необов'язковості.

Якщо в комерційній діяльності бачиш тільки гроші, а не бачиш Його Величності Ризику — це означає, що нічого не бачиш

Із заповідей процвітаючого американця:

- Пошукайте собі таке заняття, що вам до душі й зробіть так, щоб воно приносило вам доход.
- Нічого не можна досягти, твердячи: «Цього не можна зробити».
- Не намагайтеся пропрацювати на одному місці доти, поки вас не відправлять на пенсію, нагородивши дорогим килимом.

Далекоглядний американський підприємець узяв на озброєння наполеонівську тактику: *«що я зроблю, якщо ворог з'явиться з фронту, ліворуч, праворуч, з тилу?»* Взяв і процвітає.

Англійський підприємець, який він?

- Ерудиція й професійна підготовка.
- Широке коло інтересів: крім бізнесу й економіки ще література, мистецтво, красномовність, спорт.
- У прийнятих рішеннях рівень ризику — мінімальний.
- Свою позицію на переговорах підтверджує переконливим фактичним і довідковим матеріалом.

Респектабельний вигляд західного підприємця

У сукупності якостей західного підприємця, і, у першу чергу, лідера не випускається й зовнішній вигляд. Зріст, риси обличчя, статура, постава, хода — усе високо цінується.

У ряді фірм відмовляють у прийомі на роботу тим кандидатам, що мало рухливі й товсті. При рівності якостей перевага віддається кандидату «спортивної статури». Наприклад, на американського підприємця гнітюче враження справляє партнер з животом-барилом і задишкою. Він сумнівається: чи можна сподіватися від такої людини чогось значного, якщо він навіть не ладен стежити за пристойністю своєї фігури? Самі американські бізнесмени наполегливо «шліфують» свою «робочу форму». На свіжому повітрі регулярно займаються спортом; одержують консультації у приватних лікарів; знають свої біоритми, тобто періоди підйому і спаду працездатності і вміло ними керують.

Чому один підприємець зазнає поразки через:

- відсутність ясної обґрунтованої мети;
- нерозвинених комунікабельних навичок;
- слабкої сили волі, нерішучості і сумнівів, остраху піти на ризик;
- капітуляції перед труднощами;
- марнотратства фінансових засобів;
- марнотратного власного здоров'я;

- нерозвинених навичок професійного спілкування.

А інший процвітає, якщо:

- не губиться;
- не дратується;
- тримається середини;
- береже час;
- тримається порядно;
- володіє правилами етикету.

Хто ж він, типовий західний бізнесмен?

- Людина різнобічної культури, знається на правилах спілкування, має багаті інтелектуальні можливості.
- Професіонал в галузі сучасного ринку, банківської справи, маркетингу, менеджменту, комерції.
- Розвинуті комунікабельні здібності, майстерність мовного спілкування й ділового співробітництва.
- Розуміння чільної ролі споживача.
- Весь у пориві і прагматичний, честолюбний і енергійний. Тонко відчуває кон'юнктуру ринку.
- Ставить перспективні, ясні цілі і досягає їх. Сміливий і рішучий.
- Уміло керує колективом, має повагу і авторитет у персоналу, справи фірми веде відкрито. Співробітники цінують своє місце.
- Знає правила ввічливості, пристойності, надійний у колі бізнесу й у сферах влади.
- Скупий на час. Як ніколи раніш розуміє: «час — тканина життя», «час-гроші».
- Дотримується етичних норм підприємництва.
- Не губиться перед невдачами, знаходить у собі сили зібратися, щоб не переривати своєї улюбленої справи.
- Працює на «грані» фолу, не шкодуючи фізичних і моральних сил.

Підприємець пам'ятає: «Лідеру: перша чарка і перший ... кийок»

Який наш український бізнесмен?

Що на заході кажуть про українських нуворишів? Кажуть як про неотесаних росіян (українців). Вони сміяться грошима, своїм безкультур'ям і марнотратством дивуючи місцевих жителів. В очах Заходу вся Україна являється країною «безкультурного бізнесу».

З грязюки — та в князюки.

Імідж українських бізнесменів поки-що такий:

- прагнення до односторонньої вигоди;
- легковажне ставлення до даного ним слова;
- необов'язковість.
- Обдурити б партнера! — поки ще провідний девіз нашого підприємця не тільки в рідній Батьківщині, але й у «інших державах». Новим українським підприємцям не збагнути: на заході навіть найвпливовішим бізнесменам не можна порушувати норми підприємницької етики.

У діловому світі добра репутація створюється роками, губиться ж в одну мить. От три з багатьох принципів успіху й одержання в короткий термін великих грошей:

- *Споживач — король.*
- *Вибравши партнера — поважай його.*
- *Рекламуючи себе, не ганьби своїх суперників.*

Орел завжди летить проти вітру

Лідер — душа й генератор справ фірми. Він процвітає, якщо спирається на колектив співробітників і вважає їх особистостями зі своєю гідністю і честю, а не як «пішака — гвинтика».

Успіх приносить стиль діяльності, коли справи ведуться відкрито й персонал знає фінансовий стан фірми, вартість виготовленої продукції, отриманий прибуток. Знає і працює вдвічі ефективніше, сподіваючись, що і його доходи стануть вищими. Честь фірми — честь кожного співробітника.

Світова практика знає чимало фактів, коли фірми підтримують свій імідж за допомогою власних «кодексів честі». У них визначені моральні норми не тільки для співробітників, але і для президента компанії.

Артіль сильна отаманом

Президент володіє, власне кажучи, необмеженою владою. Тільки вимоги КЗШ — певний бар'єр. Лідер, що володіє авторитетом, не має «опозиції» у колективі, тому що ніколи не допускає пониження гідності особистості. Але ж немає нічого болючішого за пониження.

Ділова нарада

Нарада результативна, якщо передбачає не тільки монолог керівника, але й думки, висловлені співробітниками щодо їхнього ставлення до проблеми й конкретні пропозиції. Тому й рішення виникає як сума думок співробітників. Воно оформляється розпорядженням лідера. Він висловлює свої зауваження, визначає терміни й виконавців. Якщо виникає непорозуміння, воно залагоджується оперативно. Лідер веде нараду чітко, коротко й коректно.

Хто багато робить, той мало спить

Добір кадрів

Щоб уникнути втрат лідер добирає кадри професійні та працьовиті. Кандидата він попереджає бути готовим до можливого необмеженого робочого дня. Це, як правило, спричиняється специфікою діяльності фірми.

Принципи добору кадрів:

- Загальна культура, інтелект працівника, вміння знаходити контакт із партнерами, представниками різних ешелонів влади, а також з іноземними фірмами.

- Уміння вести переговори, переконливо й лаконічно виступати на зустрічах і прийомах.

- Порядність особи кандидата, несприйняття доносів і «підніжок».

Порядність і професіоналізм — якості працівника.

Правила бесіди з претендентом

Готуючись до бесіди з претендентом, лідер складає план-схему. У ній відбиваються характеристичні дані конкурента, питання, які він має йому поставити. Але дані про вік, освіту, виробничу й громадську діяльність, ім'я й по батькові бажано зафіксувати в пам'яті. Так бесіда стає розкутою й відкритою. Якщо виникають якісь сумніви, їх відразу слід з'ясувати, не відкладати до кінця бесіди. Час на бесіду з кандидатом заздалегідь обумовлюється. У ході зустрічі з питань, що ставлять, лідер виставляє оцінки.

У випадку відмови

Відмовляємо «м'яко, надихаючи», розуміючи психологічний стан кандидата. Залишаємо сподівання на позитивне вирішення питання в майбутньому. Не допускаємо приниження гідності особи.

Заява керівника фірми приблизно така:

«Ми ще раз розглянемо ваше прохання, зателефонуйте через якийсь час»;
 «Ваша кандидатура становить для нас певний інтерес, зустрінемося ще раз»;
 «Складається враження, що Ви для нас не підходите».

Працівника звільняємо

Керівник враховує «дискомфорт» працівника, якого звільняють, тому поводить стримано, з відповідним розумінням. Він усвідомлює, що співрозмовник може висловитися різко, бути невдоволений таким рішенням. Тому обов'язок керівника терпляче вислухати й мати для себе корисний урок. У бесіді виявляє словесне милосердя»:

- Про мотиви звільнення говорять правдиво.
- Факти, через які стається звільнення, викладають максимально точно й без емоційного забарвлення.
- Не даємо приводу для сумнівів у справедливості викладених претензій.
- Пропонуємо співробітнику, що звільняється, спеціально підготовлений перелік вільних робочих місць в інших організаціях міста. Цей акт товаристської співучасті буде належно оцінений.
- Лідер дякує звільненому за внесок у процвітання фірми.

Як слід було б працювати, щоб тебе звільнили?

- На роботу приходимо за півгодини до появи шефа.
- Визначаємо свої «ударні достоїнства» і в роботі робимо на них ставку.
- Про виконання дорученого завдання доповідаємо тільки тоді, коли воно завершено якісно.
 - Розподіляємо свої сили таким чином, щоб наприкінці дня бути сильнішим, ніж на його початку.
 - Внесок колеги в загальну справу визнаємо й щиро схвалюємо.
 - Шануємося, виявляємо повагу до шефа й всіх співробітників.
 - На нарадах сідаємо не десь подалі попід стіною, а до столу поруч з «авторитетами».
 - Періодично запитуємо себе: а що я робитиму завтра, якщо роботу втрачу вже сьогодні?

Офіс компанії

Фасад будинку — неабиякий. Кімнати обладнані сучасними меблями й комп'ютерною технікою. Працівники одягнені в ділові костюми. Тиша як умова для творчості і роздумів.

Шукаємо назву фірми

Стало істиною: легше побудувати офіс, чим підібрати солідну й милозвучну назву своїй фірмі. У назві потрібні вигадка і зміст. Уникаємо відразливо—глузливі назви на кшталт вже існуючих: *«Автосервіс — Автостервіс»*.

Не тільки люди роблять бізнес, але і бізнес робить людей

В Україні відроджуються національні традиції підприємництва, і, незважаючи на збитковість, ринкові відносини, приватне підприємництво набувають дедалі цивілізованішого вигляду. Українські підприємці набувають необхідних якостей: **професіоналізм, зібраність, порядність, тактовність, готовність піти на ризик.**

Набуваються навички підбору людей і створенні працездатних колективів. Керівники учаться «ладнати» з персоналом фірми. До речі, зазначимо: ділове та

шанобливе ставлення керівника до колективу забезпечує 90% успіху справи. А інші 10% - професіоналізм і технічна підготовленість співробітників.

Лідер диригує всім оркестром, а не грає лише на трубі

Щоб керувати іншими — вчимося керувати собою

- Головні удари в комерційній діяльності керівник бере на себе.
- «Обіцяє» потрохи, виконує швидко.
- Знає ціну «вдалого випадку», що «недовго чекає».
- Звідси правило: підлеглі не виконують роботу, за яку їм не платять.
- Слово керівника тверде, а мова логічна, точна, коротка, з визначенням завдань, відповідальних осіб і термінів виконання.
- У колективі плітки не дозволяє, пам'ятає, що від них страждає справа.
- Лідер має респектабельний зовнішній вигляд, що дисциплінує його і весь персонал фірми.

Сильніший з усіх — володіє собою

Переговори — «перетягування канату»

Поодинці плавати по морю бізнесу ризиковано і небезпечно: наскочиш відразу на «рифи» хитрощів ринку. Потрібен партнер. І це один і сміливий, і вмільий. А двоє — то вже не один — так запросто не образиш! Шукаємо партнера, а знайшовши — влаштовуємо переговори.

Переговори

Переговори — елемент управлінської діяльності процесу обміну думками з діловою метою і віднайдення компромісних рішень.

Переговори — як *гра в шахи* — *переходити неможливо. Хід зроблений. Ситуація змінилася.* Світова практика свідчить: мистецтву ведення переговорів слід спеціально навчатися.

Ціль переговорів

Досягнення домовленостей, узгодження й координація конкретних дій, визначення стратегічних і тактичних завдань.

За допомогою обміну поглядами виробити («виторгувати») угоду, що відповідає інтересам обох сторін.

Функція переговорів:

- інформаційно-комунікативна;
- спосіб регулювання відносин між партнерами;
- засіб контролю раніше прийнятих рішень;
- спосіб координації дій.

Підготовка переговорів

Переговори — важливий і відповідальний етап підприємницької діяльності. Успіх залежить від багатьох факторів: від зовнішнього вигляду учасників до змісту виготовленої угоди. Підготовка переговорів складається з двох частин:

- рішення організаційних питань;
- моделювання процесу (ходу) переговорів.

В організаційну частину входить:

- формування складу делегації;
- місце переговорів;
- порядок денний;
- попереднє узгодження інтересів сторін.

За столом переговорів можуть виявитися опоненти різних рівнів: досвідчені й недосвідчені, різні по культурі і вихованості, неоднакові й у психофізіологічному відношенні. У залежності від таких обставин переговори можуть бути результативними і нульовими, проходити в доброзичливій обстановці чи бути напруженими.

Проведемо певну аналогію. Підготовка до зустрічі з передбачуваним партнером схожа з підготовкою до «бойових дій» із ймовірним супротивником. У військових у наказі на бойові дії є два важливих пункти. Перший — «супротивник». Його сили і засоби, розташування військ, передбачувані задуми на бойові дії. Другий пункт — «наша готовність».

**У справах комерції, як у військовій справі:
перемагає не той, хто більше «переб'є»,
а той, хто більше передумає**

А що ми повинні знати про партнера — нашого «супротивника», з котрим бажано не битися, а вести ділове співробітництво на основі укладання «мирного договору»? Нас цікавить: становище фірми в діловому світі, її фінансовий стан, попит на продукцію, ринки збуту. Потрібні дані і про лідера: його імідж, рівень професіоналізму, віхи кар'єри, людські якості. Пам'ятаймо, що і бізнесмен, захоплений справою, усе-таки залишається людиною і має своє особисте життя, свої потреби, і своє хобі.

Складаємо план-сценарій ведення переговорів:

- їх ціль;
- докази й аргументи на захист нашої позиції;
- можливі поступки і компроміси;
- контраргументи;
- альтернатива маневру. Готуємо варіанти можливої угоди.

Переговори почалися (їхня бажана схема)

- привітання, представлення;
- розкриття суті проблеми переговорів;
- проблема очима кожної зі сторін;
- діалог;
- ухвалення рішення;
- завершення переговорів.

Етикетні правила, що забезпечують успіх переговорів

1. На партнера не дивимося зверхньо, не намагаємося «обламати йому роги». Ведемо переговори на рівних. Говоримо приблизно так: «Як досвідчений підприємець ви розумієте, що...». Прямолинійності в оцінці суджень протилежної сторони не допускаємо.

2. Використовуємо принцип «підвищення ступеня складності». Починаємо з моментів другорядних, котрі вирішуються легше і створюють обстановку

доброзичливості. Якщо почати з головних задумів — може статися «блокада переговорів» і навіть можливий їхній зрив.

3. Однобічної вигоди не прагнемо, виявляємо гнучкість, формуємо установку на згоду. Визначаємо межі згоди. Увагу партнерів акцентуємо не на розбіжностях, а на тім, що нас поєднує.

4. Не допускаємо емоційної напруги. Вона часто переростає у конфронтацію. А переговори зі збудженим, гнівним співрозмовником, зарядженим на оборону чи наступ у відстоюванні своїх інтересів, а то і своєї честі, домовитися неможливо.

Нічого не вирішуй у гніві, як і не сідай на корабель при десятибальному штормі

5. Терплячі до емоційного вибуху співрозмовника. Остерігаємося, самим би в цей період не наговорити чогось ущипливого, що може мати вкрай негативні наслідки. Співрозмовник, як говорив Д. Карнегі, може зметнутися як «королівська кобра»! Психологи встановили: емоційне збудження триває 10-15 секунд, хвиля «ворожих» почуттів спадає і знову бесіда входить у свої береги. Холоднокрівність — наш союзник.

6. Уникаємо категоричності. Пропозиції, оцінки, висновки формуємо вкрай обережно, м'яко й обачно. Адже кожне непродумане слово може «підірвати» переговори. Ось можливі фрази— думки, звернені до партнера: *«Наша точка зору трохи розходиться з вашою»; «Можна запропонувати інше рішення питання?»; «З більшістю ваших пропозицій ми згодні, але в нас виник ряд зауважень і заперечень»; «З цього питання хотілося б, щоб ви уточнили свою позицію»; «Спробуємо на проблему глянути з іншої боку»; «Можливо, я вас неправильно зрозумів?»; «Можливо, я помиляюся, давайте перевіримо факти».*

Гублять справу заяви: «Ви неправі!»; *«Ні, на це ми не згодні!»*; *«Це нам не потрібно»*. Не терпить партнер і нашої самовпевненості. Треба б замість: *«Ви повинні погодитися — моя пропозиція розумніша Вашої і її слід прийняти»* сказати так: *«Як ви гадаєте, а може ось цю пропозицію доцільніше*

прийняти?» Якщо не погоджуємося з партнером, то думку свою висловлюємо спокійно, не допускаючи різких випадів.

Успіх справи — в умінні побудувати спілкування

Аргументація позиції — найскладніша частина переговорів. Серед методів переконання партнера застосовуємо:

- метод компромісу — найкращий;
- метод бумеранга — використання доказів партнера проти нього самого.
- метод стимулювання — демонстрація наших труднощів, а потім — погодитися з партнером і запропонувати своє рішення.

7. Уважно слідкуємо за психологічним станом партнера, так звані невербальні засоби спілкування: байдужість, зацікавленість, збудженість, спокій. Стежимо за тоном, мімікою, жестами, позою вони не менш важливі, ніж слова і фрази. З психологічного стану партнера визначаємо подальшу тактику переговорів.

Статистика свідчить:

Зі 100 переговорів тільки 10 фіксуються як готовність продовжити ділові відносини. І тільки одні переговори завершуються укладанням угоди.

8. У діловому спілкуванні важливі і такі «дріб'язки», як погляд і посмішка. Посмішка настрює партнера на дружелюбність і додає впевненості. Погляд — не менш сильний невербальний засіб. На співрозмовника дивимося у вічі. Дивитися убік — означає щось приховувати, недоговорювати. Погляди завжди характерні: то теплий і довірливий, то колючий і непримиренний.

9. Якщо переговори проводила команда, рішення знайдеться і таким методом: кожен учасник пише свій варіант рішення і представляє керівнику. Останній відбирає найбільш прийнятний варіант, доповнює думками з інших варіантів.

**Коли рішення прийняте — жодних сумнівів,
енергійно до справи!
Дорогу подолає той, хто йде!**

10. Наприкінці зустрічі буде корисним подякувати партнерів за спільну роботу. Дякуємо й у тому випадку, якщо вони і не прийшли до угоди. Прощаємося чемно.

Справу верши, але не поспішай

Переговори — резюме

Беремо установку: переговори — не вулиця з одnobічним рухом. Тут без взаємних поступок інтересів сторін — не обійтися.

Не допускаємо категоричності і твердості. Пам'ятаємо китайську мудрість: «Той, хто м'яко ступає — далеко просунеться».

Даємо партнеру відчутти свою значимість, і робимо це щиро.

Якщо переговори не вдалися, не квапимося «спалювати мости», а лишаємо перспективу співробітництва.

Своїх достоїнств не випинаємо, даємо співрозмовнику «перевершити» нас. Називаємо партнера на ім'я, по батькові, що для людини — солодкий звук.

Не заганяємо партнера в кут. Він відразу шукає контраргументи. Створюється психологічний бар'єр.

Відкидаємо марну надію вирвати в партнера свої інтереси за допомогою вивертів і трюків.

Коли переговори заходять у глухий кут, до проблеми підходимо з іншого боку.

Беремо за правило: про людей ділового світу не говоримо погано. Пам'ятаємо біблійне правило: «Не суди, і тебе не осудять».

**Обмірковуй справи і в майбутнє заглядай
Обмірковуй справи, але не відкладай**

Український підприємець виходить на закордонний ринок

Зовсім недавно поїздка рядового громадянина за кордон вважалася справою удачі, явищем винятковим. Тепер наші громадяни мають міжнародні паспорти і

на власний розсуд відправляються в закордонні ділові і туристичні поїздки, а в себе приймають іноземних партнерів. Співробітництво з іноземними фірмами і бізнесменами в різних галузях комерції, культури, спорту почало вимагати від підприємця оволодіння правилами міжнародного етикету, знаннями національних звичаїв і традицій країни перебування, нормами прийомів, зустрічей і переговорів. На порядок денний на у повен зріст постала проблема подолання «мовного бар'єру».

Іноземці за столом переговорів

Старанно вивчає український підприємець свого іноземного партнера: його досвід, стиль спілкування, ділові і психологічні особливості, манеру ведення переговорів.

Американські підприємці. Застосовують «пресинг» — тиск. Добре знають кон'юнктуру ринку. Ділові переговори поділяють на три стадії:

1. Аналіз і збір інформації.
2. Планування переговорів.
3. Дискусія, щоб засвоїти позицію партнера.

Виявляють компетентність, професіоналізм. Люблять торгуватися, прагнуть реалізувати свої цілі.

Бізнесмен-німець: починає переговори, якщо бачить можливість угоди, віддає перевагу педантичності переговорів, конкретності та ясності позицій сторін. У ході дискусій уважно фіксує логіку доказів. Строгий до дотримання умов і термінів домовленості. Зустріч розписує по днях і годинах, досить гнучко й охоче відповідає на ініціативу партнера, поважає титули партнерів. У діловому спілкуванні подарунків не приймає.

Французький бізнесмен — ревниво оберігає репутацію фірми. Переговори веде жорстко. Ризикувати не бажає. Цінує колишні зв'язки. Орієнтується на логічні докази, спирається на загальні принципи. Запасної позиції, як правило, не має. Віддає перевагу зовнішньому боку переговорів: візитні картки, неофіційні форми контакту. Якщо ви запрошені на вечерю — це висока для вас честь і

довіра. Приносимо пляшку шампанського, коробку смачних цукерок, а квіти — неодмінно.

Англійці-бізнесмени — на переговорах прагнуть прийняти рішення ще в ході переговорів. Гнучко й охоче відповідають на ініціативу партнера.

Італійський бізнесмен — прихильник переговорів у неофіційній обстановці, наприклад, у ресторанах. Розпитує подробиці про кожного учасника переговорів прийому.

Китайський підприємець — схиляє партнера до принципів, сприятливих для своєї сторони, емоції відсутні. Підкреслено поважне ставлення до сторони партнера, особливо її лідера; уміє «давити» на партнера через третю особу. Остаточне рішення китайська сторона приймає «вдома», поза переговорами. Пропозиції робить першим, поступки тільки наприкінці переговорів. Прорахунки партнерів використовує вміло.

Японський бізнесмен — пунктуальний як і німець, педантичний до персонального складу делегації, вимагає високого статусу. Непримиренний до затримки переговорів, однак до партнера уважний, вислухує до кінця, не роблячи зауважень. Тиск — на факти, точні висновки. На поступки відповідає поступками; зіткнень з партнером уникає; не змінює в ході переговорів узятую спочатку тактику. У вітаннях стриманий, без потискання руки, тільки уклін. «Тиску» на себе не допускає. Зайшовши в будинок, ресторан, офіс — взуття знімають. Навіть ваша пом'ята носова хустка японцю псує враження.

ЗАСТІЛЛЯ І БІЗНЕС

Підприємець ввійшов у світ відносин, де діють правила етикету: від мовного до застільного. Процвітаючий менеджер освоює і «застільний» етикет. Прийоми з їх дружнім застіллям і невимушеною обстановкою — надійні канали встановлення ділових контактів.

У прийомі все важливо: розміщення гостей, перші тости, неофіційна частина спілкування, вручення сувенірів.

Розміщення гостей. Почесні місця за столом — за рангом старшинства і статусу. Важливо не допустити відхилення від етикетних правил прийому. Відступ чи то навмисне, чи то випадково — однаково несе в собі ділові і навіть дипломатичні ускладнення.

У минулому церемонію прийому послів, наприклад, іноді навмисно порушували для того, щоб принизити одних і возвеличити інших представників іноземних держав.

Історії відомий такий випадок. У 1768 році в Лондоні влаштовували бал, приймали послів держав. Французький посол на прийом затримався. Побачивши, що його місце зайняв російський посол Чернишов, а поруч з ним — австрійський посол, француз розштовхав їх і сів між ними. Спалахнула сварка. Закінчилася вона дуеллю. На дуелі російський посол Чернишов отримав поранення.

Гости на прийомах

Тости на прийомах вимовляють після десерту, коли налите шампанське, або через десять-п'ятнадцять хвилин після початку прийому. (Пізніше — промовити «високий» тост, як правило, ніякої можливості немає, — гості напідпитку і захопилися бесідою із сусідами...)

Пам'ятаймо: важливі питання вирішують не лише під час «протокольного» столу, але і й під час обіднього

Тільки два фрагменти з промовлених тостів:

1. «Я високо ціную зроблену мені честь вітати фірму, що за такий короткий час зуміла вирости в сильну і впливову асоціацію. Так нехай же вона і надалі використовує своє положення і вплив на загальне благо людей!»

2. «З вашого дозволу я скористаюся деякими заздалегідь старанно обміркованими записами про нашого ювіляра, але не для того, щоб говорити багато, а щоб укластися в запропонований вами регламент».

Подарунки — етикетна норма

Подарунки на прийомах, зустрічах, переговорах — розповсюджена норма етикету, їхня структурна частина.

«Образ» подарунка

- Недорогий, але і не дріб'язковий.
- «До лиця» гостю — партнеру.
- І хай краще «дорогий», ніж ніякий.

Автору цих рядків пригадуються прийоми на Сході — у Китаї, і на Заході — в Іспанії. І там і там — обов'язковість сувенірів. Їх готують ще в себе вдома, попередньо вивчивши звичаї країни, захоплення конкретних осіб, з ким доведеться зустрітись. Завдання підібрати індивідуальний подарунок, тим більше на відстані — завдання нелегке. І все-таки готуємося до зустрічі.

Пам'ятаємо етикетне правило: при зустрічі подарунки робить гості: при від'їзді — хазяїни.

Що ж, приблизно, подарувати партнерам: палехська скринька; шостівська таця; гжельская кераміка; димківська глиняна іграшка; сервіз; ваза; кавовий набір; картини відомих художників — класиків; альбом репродукцій творів мистецтва.

На додаток можуть бути і сувенірні подарунки: набір книг, набір ручок, гаманець, ділова папка, набір марочних вин, шампанське, коньяки, добротна російська горілка. Примітимо: усяка пляшка повинна бути у фірмовій коробці.

Один з варіантів подарунків конкретним особам:

Керівнику фірми: скульптура, гравюра, пам'ятна медаль, карги на класика.

Гіду — скринька, різьблення по дереву, набір льняних серветок, альбом з краєвидами столиці

Також не забудемо: як на Сході, так і на Заході годинник, хай би який він був і хай би якої вартості — не дарують. То — погана прикмета.

На додаток до коштовного подарунка прикладаються візитні картки, святкові листівки. Якщо до Нового року — фігурки діда Мороза. Цукерки, спиртне, торт — ставимо на стіл.

Вдало підібраний подарунок може добре прислужитися

А як бути з цінником на подарунок. Відірвати чи залишити? За рубежем прийнято приймати подарунок з цінником. Тоді видно, що виріб виготовлено

авторитетною фірмою. А щодо «таємності» ціни подарунка — наша наївність. Хазяїн все рівно приблизно знає ціну подарованої речі.

Квіти — самостійний подарунок. У Німеччині, Австрії вручаються без обгортки. У Франції — обгорненими.

І ще про подарунки: наївно виглядають «безликі» сувеніри: матрьошки, запальнички, календарі, біжутерія.

Підприємцю поради народної мудрості

Головне в кожній справі — рішучий крок.

Дій сміливіше — будеш сильніший.

Імідж — мистецтво керувати собою.

Хто встав раніш — пішов далі.

Хто багато робить, той мало спить.

Король повинний завжди виглядати королем.

Лідер не грає на одному інструменті, а диригує всім оркестром.

Краще сто разів відмовити, аніж один раз не виконати обіцянку.

На відкладену справу сніг впаде.

Невдача — кращий шлях до успіху.

Ніколи не відбивайся, а бий першим.

Перемога як результат подоланих труднощів.

Поки в двері не постукаєшся — ніхто не відчинить.

Радість приходить тоді, коли дійшов до кінця шляху.

Сильніший за всіх той, хто володіє собою.

Слава і спокій не можуть ужитися під одним дахом.

З надійним супутником і дорога коротша.

Тільки того і б'ють, хто боїться.

Тільки дурні повторюють свої помилки. Розумні роблять нові.

Уміємо всім лихам в очі розсміятися, власного боягузтва треба боятися.

Гарна робота два століття служить.

Людина велика чи малий залежить від сили волі.

Щоб керувати іншими — навчися керувати собою (За Т.Стоян).

(За матеріалами навчального посібника Стоян Т.А. Діловий етикет: моральні цінності і культура поведінки бізнесмена: [навчальний посібник] / Стоян Т.А. - К.: «Центр навчальної літератури», 2004. – 232 с.)

Додаток Ж

**ПІДПРИЄМЕЦЬ ПОВИНЕН БУТИ
ЩЕ Й «ЦИЦЕРОНОМ»**

**(матеріали для практичних занять, бесід, круглого столу, турнірів
красномовства тощо)**

***Мета:* поглибити знання студентів про ораторське мистецтво; вчити користуватися крилатими висловами українського народу. Виховувати повагу до людей, які вдосконалюються у вмінні спілкуватися й самим прагнути до вдосконалення.**

Без ораторської майстерності процвітаючому бізнесмену не обійтися. І перш ніж зайнятися «справою», необхідно опанувати науку спілкування. Такий підхід — гарантія успіху. Це добре розуміють, наприклад, у діловому світі. Великі фірми навчають своїх менеджерів (керуючих) майстерності риторики. І тому справи в них йдуть успішно й багато бізнесменів, що вміють привселюдно виступати, у комерційній діяльності просуваються досить швидко.

Де, коли та з якого приводу бізнесмен виступає в ролі оратора?

1. Перед співробітниками свого колективу.
2. На переговорах з партнерами.
3. За «круглим столом» бізнесменів.
4. На ділових зустрічах.
5. На зустрічах з іноземними бізнесменами.
6. У суді й арбітражі.
7. На офіційних сніданках і обідах.

І всюди треба говорити яскраво, логічно, переконано.

«... Для інтелігентної людини негарно говорити так само непристойно, як і не вміти писати.» А.П.Чехов

Життя свідчить: ніякий інший талант не дає людині можливість зробити кар'єру з такою швидкістю, як здатність добре говорити.

Щоб навчитися добре говорити, потрібні знання мови, багатий словниковий запас, необхідне володіння мовною культурою. Адже мова — це універсальний скарб національної самосвідомості, продукт самого народу.

У мові оратора значення мають три речі: що сказати, як сказати, кому сказати. І як це не парадоксально, з трьох позицій найважливіша — «як сказати».

Коли в Америці проводять конкурс з ораторської майстерності, то далеко не завжди перемагає той, у кого був кращий матеріал. Перемагає скоріше той, хто зумів сказати так добре, що його матеріал зазвучав краще, ніж у інших.

Опонента можна переконати й підштовхнути до ухвалення потрібного рішення, якщо мова не тільки доказова, але й образна за формою, виткана зі

свіжих, незаялжених слів. Адже як безглуздо чується мова, якщо оратор конструює її з «готових тюків», привносить «стерті» слова та фрази типу: «так сказати», значить», «м'яко кажучи», «коротше кажучи», «ну», «от».

Б'є по авторитету оратора й неправильність слів і наголосів. Іноді досить одного неточно сказаного слова, щоб зіпсувати враження від мови. «Я хочу «почати» виступ з...» і вже слухачі думають: «А чи досить культурний оратор?»

Аудиторію пригнічує і неправильна вимова слів.

Талановитий же оратор знаходить нестандартні словосполучення, учиться в майстрів слова, у письменників і поетів.

Мова красна — із прислів'ям. Але пам'ятаємо: прислів'я до слова мовиться. Наприклад, коли говоримо про працездатність підприємця, переконливо звучать слова: «Любов до праці в людей на очах». Коли говоримо про важливість мати надійних партнерів — друзів, можна навести прислів'я: «Один ворог — багато, тисяча друзів — мало». Якщо говоримо про стиль діяльності підприємця, можна згадати афоризм: «Зручний випадок не довго чекає».

Дохідлива і та мова, у якій є м'який добродушний гумор. Дотепність — тонка винахідливість розуму, свідчить про талант оратора, який підкоряє аудиторію.

Гумор запускає в дію механізм розуму
Марк Твен

Функції гумору

- Працює на головну думку мови.
- Знімає втому в слухачів.
- Зближує оратора з аудиторією.
- Підкреслює розум оратора.

Методика введення смішного в мову

1. Уведення природне, а не притягнуте.
2. У міру.
3. Подавати цілком серйозно, тоді створюється ефект.

4. Заздалегідь продумати де і що гумористичне подавати.

5. Жартуємо й про себе самого.

6. Першому не сміятися. Може статися, що смієтеся ви один. Важливою стилістичною рисою сучасної публічної мови є її розмовність, тобто простота побудови, розмовна лексика. Довгі звороти, великовагові книжкові фрази сприймаються складно. Пам'ятаємо слова з книги Ільфа і Петрова: «Доповідач замовк, заплутавшись у підрядних реченнях і дієприкметникових зворотах». Мову оживляє коротка динамічна фраза.

Жива мова — розмірковування вголос

Промову старанно готуємо

Щоб уголос розмірковувати та панувати над аудиторією, потрібно постійна підготовка до майбутньої промови. «Зриваються» ті ділові люди-оратори, що вважають, що вони готові в будь-який момент з будь-якої теми виголосити промову. А інші заспокоюють себе твердженням: «Саме потрібне і найкраще в мені народжується в ході виступу». Так буває, але далеко не завжди! З'явитися перед слухачами непідготовленим усе рівно, що стати перед ними напіводягненим.

Успіх промови залежить від чорнової підготовчої роботи. У чому вона полягає ?

Складання плану, побудова композиції мови.

План — це каркас мови, система тез, «будівля без облицювання». Потім вона наповнюється змістом і «обробляється з фасаду».

Не буде гідною промова, якщо попередньо не викладемо думки на папері. І не будемо сумніватися в правильності такого методу підготовки. Навіть талановиті оратори писали свої промови.

Віктор Гюго: «Справжнім оратором може бути лише той, хто пише свої промови».

Анатолій Коні: «Не списавши декількох аршинів паперу, гарної промови не промовиш».

Однак написану промову бажано не читати, а вибудувати у своїй пам'яті. Адже під час читання ефект впливу промови знижується на 60-70%. Сучасний слухач нетерпимий до «читання з папірця» і вітає оратора «розкутого», з імпровізацією й живою розмовною мовою.

Чому не слід читати підготовлений текст промови?

- У слухачів виникає сумнів: а чи розуміє сам оратор те, що читає?
- Читання з листа створює монотонність, а вона хилить до сну.
- Читання сковує думку оратора, він стає «безкрилим».

А як же в пам'яті вибудувати і без опори на папір викласти в аудиторії свої думки?

Перше. Ділимо промову на окремі частини, в пам'яті логічно послідовно їх розкладаємо.

Друге. Поєднуємо думки зі словом. Це ще недостатньо досліджений процес.

Третє. Створюємо своєрідний «лишковий пиріг» (етажерку), по полицках якої розкладаємо думки-слова.

Четверте. Коли говоримо, з кожної «сміслової полицки» знімаємо матеріал.

П'яте. Початкову й дві заключних фрази твердо запам'ятовуємо, навіть завчаємо.

Мистецтво промови, що мистецтво бою: нічого не вдається крім того, що попередньо продумано і розраховано

Образ оратора-бізнесмена

Вплив на іншу «сторону», з якою ведеться розмова, робить не тільки зміст промови, але й психологічний образ самого оратора: його інтелект, освіченість, духовність, емоційна сфера. В ораторові поєднуються якості вченого, актора, громадського діяча, педагога, ділової людини. Оратор впливає на слухача силою розуму.

Оратор-підприємець уміє сказати:

- Про гарне — із захопленням;
- Про щастя — з радістю;
- Про мужність — із захватом;

- Про гору — співчутливо;
- Про негідне — з обуренням;
- Про справу — з розумінням.

Так виступати оратор зможе, якщо він «панує на трьох плацдармах».

Перший плацдарм — володіння матеріалом.

Другий плацдарм — володіння аудиторією.

Третій плацдарм — володіння самим собою.

Мова — це пошук істини перед очі слухачів

Резюме про блискучу промову ділової людини

- Знаємо, про що збираємося сказати.
- У промову вкладаємо душу, старанно її вибудовуємо.
- Говоримо впевнено, розкуто і з запалом.
- Тональність мови змінюємо, не допускаємо монотонності.
- Зі слухачів не зводимо очей. Поважаємо їх і не допускаємо повчань.
- Вдягаємося охайно. Це дисциплінує оратора і схвалюється слухачами.
- Говоримо коротко. Стислість — ознака високої культури. Пам'ятаємо

цінність стислості. Три факти з цього приводу:

1. Жителі одного з племен Індонезії дозволяють оратору говорити стільки, скільки він простоїть на одній нозі.

2. У Древній Греції на столі голови стояв водяний годинник. З останньою краплею промова голови завершувалася.

3. У парламенті Данії стіл голови обладнано кнопкою: якщо оратор переступив регламент, голова натискав кнопку і кафедра з оратором поволі опускалась під підлогу.

**«Коли людина говорить занадто багато,
то вона врешті скаже дурість»
А. Дюма-батько**

Гумористична заставка.

Представники двох конкуруючих взуттєвих фірм прибули вивчати новий ринок. Обоє своїм босам шлють телеграми.

(За матеріалами Стоян Т.А. Діловий етикет: моральні цінності і культура поведінки бізнесмена: [навчальний посібник] / Стоян Т.А. -К.: «Центр навчальної літератури», 2004. - 232с.)

Додаток 3

Система засобів народознавства для гуманітаризації підготовки майбутніх інженерів

Словесні	Наочні	Практичні
Використання під час занять прислів'їв, приказок, загадок, гумору тощо	Ілюстрації із народознавчим змістом	Створення свого родоводу, родоводу видатних українських науковців.
Народна пісня як фон під час заняття	Навчальне кіно із записами народного фольклору, інтерв'ю з народними умільцями	Використання елементів народознавства під час створення тематичних авторських задач
Усний журнал про українську народну	Інтерактивне відео; електронні підручники	Інтелектуально-творчі ігри, предметні олімпіади,

<p>мораль та етику Дискусії на морально-етичні, морально-правові теми.</p>	<p>Тематичні стенди, в оформленні яких використано елементами народного живопису.</p>	<p>конкурси Створення авторського підручника «Математико (фізико та ін.)-знавство рідного краю».</p>
<p>Мандрівки циклу «У світі українських народних знань».</p>	<p>Географічні та історичні карти, схеми, фотографії, моделі.</p>	<p>Комп'ютерна графіка (створення української національної символіки для розпису писанок) і короткий опис значення символів.</p>
<p>Круглі столи «Духовна єдність поколінь», «Антиетикет у спілкуванні українців».</p>	<p>Таблиці, тематичні стенди, в оформленні яких - український орнамент; національна символіка.</p>	<p>На занятті вимірювання об'єму народної скульптури.</p>
<p>Дебатний турнір (теза: чи потрібні давні народні технічні знання сучасному фахівцю?).</p>	<p>Спостереження за об'єктами в краєзнавчому музеї, музеї ВНЗ.</p>	<p>Скласти родинний календар, який охоплює важливі дати, віхи життя сім'ї, кожного її члена (дні народження членів сім'ї, ювілеї, весілля батьків, бабусі й дідуся тощо).</p>
<p>Радіогазета про народні прикмети; про мовленнєвий етикет українців; про історію українських імен і прізвищ; про історію топонімів рідного краю тощо.</p>	<p>Виставки декоративно- ужиткового мистецтва та ін.</p>	<p>На початку заняття на дошці записувати прислів'я чи афоризми (якщо це лекція, то про увагу, слухання; практичне заняття – про дбайливе ставлення до свого й чужого часу; лабораторне заняття – про працьовитість, старанність тощо).</p>
<p>Традиційні українські привітання й прощання (ділові ігри з метою засвоєння культури спілкування майбутніх</p>	<p>Відеопроєктор для демонстрування навчального телебачення. Кінолекторії.</p>	<p>Створення архітектурних і дизайн-проектів. Порівняння їх із давньою архітектурою (дискусія архітекторів 19ст. і 21ст.).</p>

спеціалістів:
розмова двох людей,
один із яких
представляє давню
молодь, а інший
сучасну).

Виховні години
«Культура почуттів:
історія й
сьогодення»,
«Мистецтво
компліменту та
мистецтво робити
подарунки: давні та
сучасні традиції».

Народознавчі
п'ятихвилинки
«Зерна народної
мудрості».

Семінар-колективне
читання: студент
зачитує текст (давні
народні знання),
коментує з позиції
сучасної науки.

Виступ-презентація
з елементами
театралізації
(студенти
презентують сучасні
й народні знання).

Фонопосібники,
екранні посібники
статичної проєкції,
дидактична техніка.

Комп'ютер (аналіз
існуючих і створення
власного освітнього
Web-сайту
(електронний
навчальний посібник
авторських
студентських задач),
оформлення з
використанням
елементів народних
орнаментів.

Web-форуми,
телеконференції як
інтерактивні форми
комунікації зі
студентами інших
технічних ВНЗ. Обмін
досвідом (наприклад,
форум під рубрикою -
чи використовуєте ви
під час занять засоби
народознавства?).

Аналіз існуючих і
створення власних
Web-квестів
(запитання) з метою
оформити освітню
сторінку й обмінятися

Написання наукових
статей, рефератів із
використанням
народознавчої інформації.

Аналіз емоційно-
моральних ситуацій із
використанням народного
досвіду (наприклад, про
вживання у ВНЗ
нецензурної лексики та
ставлення українців до
лайливих слів; про
значення культури
повсякденного та
святкового одягу й
сучасний дрес-код
студентів і под.).

Розробити особистий план
роботи над собою,
використовуючи народну
мудрість.

Проаналізувати життєві
кредо відомих українців і
сформулювати девіз свого
життя, яке буде визначати
повсякденну поведінку.

**Турнір
красномовства
«Бізнесмен повинен
бути й Цицероном»,
«Духовний
потенціал
українського
студентства».**

**Читацька
конференція за
матеріалами
творчості кількох
авторів, поєднаних
однією тематикою
(сучасний автор і
давній).**

**Круглий стіл
«Моральність
наукових
відкриттів».**

**Конференція
«Фаховий
вітчизняний і
зарубіжний досвід:
історія (народні
знання) і
сьогодення».**

**студентським досвідом.
Різноманітні виставки
народознавчого
характеру в
методичному кабінеті.**

**Конституція України.
Обов'язки й права
студента. Обов'язки й
права викладача.**

**Електронні довідники,
книги та енциклопедії.
Комп'ютерні ділові
ігри, які імітують
виробничий процес.
Використання
матеріалів про народні
знання в галузі науки.**

**Опорні конспекти,
блок-схеми, візуальні
карти індивідуального
характеру.**

**Письмово оформити
зобов'язання перед собою,
використовуючи народний
досвід; виховувати в собі
конкретні позитивні якості,
викорінювати недоліки.**

**Написати самозвіт перед
собою про виконання
взятих зобов'язань.**

**Укласти електронний
довідник термінів,
професіоналізмів за вашим
фахом. Як ці поняття,
терміни називали в
минулому.**

**Створення макетів,
моделей (діючі та
статистичні, прозорі та
звичайні); моделі споруд та
конструкцій (сучасні й
давні), щоб проаналізувати,
який відбувся прогрес або
регрес.**

ДОДАТОК К

Краєзнавча робота в позааудиторний час

Конспект екскурсії в краєзнавчий музей

(матеріали можна використати для практичних і семінарських занять у формі повідомлень, для побудови тематичних задач тощо)

Тема. Виставка «Старе Рівне».

Мета екскурсії. Розширити знання про історію м.Рівне від перших згадок про нього в давніх документах 13-15 ст. до знаменних подій 20-21 ст. Виховувати органічну потребу відвідувати музеї.

Спорядження: фотоапарат, блокнот, ручка.

3. **Вступне слово куратора.** Хтось із великих мовив: «Світом керують не знання, а переконання». Не тільки світом, а й нами всіма, у житті щоденному, буденному. Бо всі ми добре знаємо, що музеї – це скарбниці національної мудрості та культури, а без минулого нема майбутнього. Але чи відчуваємо потребу відвідувати ці скарбниці знов і знов, стаючи дорослішими, обізнанішими, іншими, так само, як звертаємося до улюблених книжок. Яке місце посідає краєзнавчий музей у більш-менш освіченої, так би мовити, пересічної української особистості? А яке місце йому слід посідати? Ми продовжимо нашу розмову й відповімо на ці запитання після того, як відвідаємо музей.

4. **Підготовка куратора до екскурсії.** До проведення екскурсії було разом із студентами вибрано тематику виставки, яку буде відвідано. Для цього використали Анотовану тематику музейних екскурсій та виставок «Музей - відвідувачам». - Рівне: Волинські обереги, 2000. Заздалегідь було проведено бесіду про сучасне М.Рівне, яке для одних студентів є рідним, а для більшості студентів, які приїхали навчатися з інших міст і сіл, ще невивчене й чуже.

Організаційні заходи й етапи підготовки студентів, бесіда й показ відеофільму «Вулицями м. Рівне» було здійснено під час виховної години. Було обговорено заздалегідь завдання, які потрібно буде виконати студентам під час екскурсії:

- Зробити фотографії експонатів виставки, які найбільше вразили, з метою створити у гуртожитку або методичному кабінеті кафедри українознавства фотовернісаж «Моє рідне місто» .

- Написати статтю в університетську газету «Трибуна студента» про екскурсію в музей і доповнити її фотографіями. Призначити відповідальних.

- Продумати студентам запитання до екскурсовода про місто Рівне.

5. **Підготовка студентів до екскурсії.** Перед екскурсією куратору ще раз ознайомити студентів із її метою, нагадати правила поведінки в музеї:

Відвідувачі виставки і музею залишають в гардеробі разом із верхнім одягом парасолю, портфель, сумку, пакети та інші речі. Безглуздо й марно швидко перебігати залами музею. Треба вибрати для огляду або окремі твори, або якийсь відділ. У виставочний зал проходять тихо, не турбуючи інших. Для огляду творів не стають перед іншим відвідувачем або надто близько до нього. Поводитись потрібно так, щоб своєю присутністю нікого не турбувати, не говорити голосно, не сміятися тощо. Заборонено торкатися експонатів. Якщо ви ходите музеєв у супроводі екскурсовода, то його пояснення потрібно слухати мовчки навіть тоді, коли вони вам не цікаві. Нечемно розмовляти з сусідом чи робити свої зауваження. Коли у вас є запитання, то з ними потрібно звертатися під час паузи. Критикуючи мистецтво, треба бути обережним. Освічена людина звичайно скромна у висловленні своїх вражень. Тому, якщо ви зіткнетесь з художнім твором, задум і краса якого вам не зрозумілі, не поспішайте судити за першим враженням, насамперед утримайтеся від зневажливого ставлення до митця й твору.

Куратор розприділяє доручення студентам (фотограф, журналіст тощо).

У стислій бесіді зі студентами перевіряє знання про м. Рівне. Нагадує студентам зміст відеофільму; разом зі студентами пригадує, що зацікавило найбільше і які епізоди викликали запитання.

Звертає увагу на особливість екскурсії, адже на 5 років м. Рівне стане рідною домівкою і про місто, щоб жити в ньому було комфортно, потрібно знати все. Тому студентів і ознайомлять із підбірками матеріалів про адміністративний

устрій міста, розвиток промисловості, торгівлі, транспорту, лікарських установ, освіти, культури.

Увагу приділять й колекціям, які характеризують становий та конфесійно-національний склад населення, портретам власників міста у 15-на поч.19ст., фотографіям краєвидів та макету міста забудови кінця 18ст.

Ці відомості варто порівняти з сучасним містом, проаналізувати, що змінилося на краще, а що, на жаль, втрачено.

6. Проведення екскурсії до краєзнавчого музею з метою відвідати виставку «Старе Рівне» в музеї безпосередньо, а потім продовжити пішу екскурсію містом.

5. Підсумок екскурсії. Під час наступної виховної години обговорити все побачене. Зі зроблених фотографій вибрати найцікавіші й оформити в методичному кабінеті кафедри українознавства фотовернісаж. Зачитати й обговорити надруковану статтю «Старе-нове місто Рівне» в університетській газеті «Трибуна студента».

Додаток Л

**ТЕМАТИКА ПРОСВІТНИЦЬКИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ
ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ**

Лекції, бесіди, диспути,
круглі столи тощо

Народна мудрість, яку можна
використовувати під час проведення заходів
або під час проведення навчальних занять

**Здоров'я й шкідливі
звички**

Переваги здорового способу
життя - бесіда

Що таке наркоманія? -
лекція

Наркотики та здоров'я -
лекція

Відповідальність за вчинки
- бесіда

Психологи про наркотичну
залежність - бесіда

Причини вживання
наркотиків – круглий стіл

Що таке СНІД? - лекція

Профілактика СНІДу -
лекція

про культуру сексуальних
стосунків – круглий стіл

Куріння

Отрута, яку відкрив

Колумб: історія

тютюнопаління - лекція

Фізіологія залежності від
нікотину – бесіда

Паління й серцево-судинні
захворювання – бесіда

Жінка й паління: за й проти
– дебатний турнір

Реклама цигарок: за й про
виховна година

Як кинути палити? - лекція

П'янство

Історія вживання алкоголю
- лекція

Без здоров'я людина нічого не варта
Бережи одужу знова, а здоров'я змолоду

Веселий сміх – це здоров'я

Весела думка – половина здоров'я

Здоровий злидар щасливіший від хворого ба

Сміх краще лікує, ніж усі ліки

Хворому й мед гіркий

Люди часто хворіють, бо берегтися не вміє

Не просімо хліба в Бога, а просімо здоров'

Не смерть страшна, а недуга

На віку, як на току: і натопчешся, і намучиш

Не бійся, а бережися

Біда сама не ходить, а з діточками

Розпусне життя в молодості приносить хвор
на старості

Курить, як чорт дорогою пилюжить

За люльку й батька б проміняв

Курить, ніби воли продав

Коли ти курець, май свою люльку й тютюн

Хто цигарки палить, той у гріб спішить

Мудрості набираються з книжок,

а дурості з пляшок

Хто п'є, той і розум проп'є

Чому людина вживає
алкоголь? - бесіда
Біологічний, соціальний,
психічний, духовний
фактори виникнення
алкогольної залежності –
круглий стіл
Проблеми, пов'язані з
алкоголем – дискусія

Культура поведінки:

мораль, етика Толерантна
поведінка - бесіда
Спілкування - це мистецтво
чи необхідність? - бесіда
Вічна проблема "батьки і
діти" – диспут
Чи варто укладати
шлюбний союз – дебатний
турнір
Коректність - запорука
здорового мікроклімату в
колективі - бесіда
Моральний кодекс людини -
лекція
Порядність у житті, на
заняттях і їх складові -
лекція
Естетика у Вашому житті –
виховна година
Повсякденні норми
поведінки – круглий стіл

Сімейні стосунки: кохання,
сім'я

Вплив життєвої філософії
батьків на розвиток і
виховання дітей – лекція
Взаємовідносини батьків і
дітей - лекція
Сімейні традиції та обряди
виховна година
Конфлікти поколінь –
круглий стіл
Планування сім'ї - лекція
Психофізіологічні
відмінності між чоловіками

П'яниці море по коліна
У склянці вина тоне більше людей, аніж у м
Як до праці, руки дрижать,
а горілку добре держать
Через чарчину позбувся чину
П'яному море по коліна, а калюжа по вух
Наука - не пиво: в рот не увіллеш

У чужому домі не будь примітивний,
а будь привітливий
Те, чого ви не бажаєте, щоб робили вам,
не робіть іншим
Мораль чиста – краще всякого намиста
У кого що болить, той про те й кричить
Та ще той на світі не родився, щоб мене
перелаяв Не кричи, а ліпше навчи
Не навчив батько не навчить і дядько
Не розуміє молодий старого, поки сам не пос
Не будь тією людиною, що догори щетино
Гідність людини визначають її вчинки
Батьком-матір'ю не хвались, а хвались чес
За гроші честі не купиш

Дружна сім'я гори зрушить
Малі діти спати не дають, а великі жити
Учи дитину тоді, як поперек лавки лежить
Від малих дітей болить голова,
а від великих серце
Яблуко від яблуні недалеко котиться
Гризуться як собаки за кістку
Вибирай собі жінку (чоловіка) більше вуха
ніж очима
У дитини заболить палець, а в мами серц
Він каже ячмінь, а вона гречка
Отець по-батьківськи б'є,
по-батьківськи й помилює
Хто гониться за щастям без голови,

та жінками -лекція
 Кохання-це пристрасть чи
 розрахунок? – дебатний
 турнір

Що найважливіше під час
 створення сім'ї? - бесіда
 Як розподіляти сімейні
 обов'язки? - бесіда

Сучасна жінка

Жінка в історії - лекція
 Жінки в політиці - лекція
 Жінка - берегиня роду –
 виховна година

Жіночий фемінізм - це
 боротьба за рівні права? -
 дискусія

Насилля й жінка – бесіда з
 юристом

Що є щастям для жінки? -
 бесіда

Соціально-психологічне здоров'я: стрес, депресія, співчуття

Різновиди соціально-
 психологічної допомоги -
 лекція

Підтримка й співчуття
 як запорука збереження
 соціально-психологічного
 здоров'я - лекція

Способи вирішення
 особистісних та

міжособистісних конфліктів
 – бесіда з психологом

Допомога під час
 депресивного стану - бесіда

Самодопомога в кризових
 психологічних станах -
 бесіда

Засоби та способи зняття
 стресу – круглий стіл:
 лікарі, психологи, студенти

Міжособистісні стосунки студентському колектив

Мій успіх – це успіх

наздоганяє біду

Молодість і мудрість не сідають на однім сті
 Вразливе слово від дітей - гірше за боляч
 бо не гоїться

Любов як роса: не відрізняє мед від полив

З жінкою й чорт справу програв

Моя жіночка, як картиночка

Материнське серце, як літнє сонце

Жіноче діло – кочерга та колиска

Така навіжена, як та оса

На красиву жінку гарно дивитись, а з розум
 гарно жити

Виховуючи хлопчика – виховують чоловік
 виховуючи дівчинку – виховують націк

Не бійся критики: коли вітер трясє дерево
 воно міцнішає

Не силою борись, а розумом

Розумний звинувачує в невдачі себе, дурний і

У здоровому тілі – здоровий дух

Місяцю байдуже, що собака гавкає

Хто боїться, того й лають

Похиле дерево й кози гризуть

Всяке буває в житті: і на лаві, й під лавою

Не втрачай надії, серце, знову зійде сонце

Ті самі очі плачуть, ті самі очі й сміються

Не щодня добридень

Ніхто з нас не є таким мудрим, як ми всі ра

Той ще не оратор, хто говорить багато

Мудра людина вимагає всього лише від себ

колективу – виховна година
 Особистий імідж як
 запорука успіху - бесіда
 Проблеми особистісних
 стосунків закоханих - бесіда
 Невербальне спілкування -
 мова тіла - лекція
 Проблеми взаємостосунків
 із однокласниками –
 круглий стіл: куратор,
 студенти, викладачі
 Причини виникнення
 конфліктів і шляхи їх
 вирішення - бесіда
 Мистецтво позитивного
 спілкування - бесіда
Працевлаштування
 Круглий стіл із міським
 Центром зайнятості –
 круглий стіл
 Пошуки роботи, поради
 початківцям - бесіда
 Причини, у зв'язку з якими
 не беруть на роботу - бесіда
 Рекомендації психолога
 щодо успішного
 працевлаштування - бесіда
 Професійна компетентність
 як запорука успіху - бесіда
 Резюме - це візитна картка
 працевлаштування - лекція
Благодійні акції
 Акція «Від серця до серця»
 Добродійні книжкові
 ярмарки
 Ярмарки збору гуманітарної
 допомоги
 Екскурсії до музеїв та
 туристичні походи
 Збір гуманітарної допомоги
 для Будинку дитини
 Концерти, вистави, диспути
 та ін.

нікчемна ж людина вимагає від інших
 Хто говорить, той сіє, хто слухає, той жниє
 Ніщо так не знецінює людину, як її дешева с.
 З дурного говоріння не буде спасіння
 Ото сказав, як два зв'язав
 Сказала, як ножем у серце вдарила
 Свариться як за батьківщину
 Балака, як той собака
 Розбалакались як свиня з гускою
 Говориш як чоловік, а робиш як дурень
 Таке говорить, що й собака з маслом не з'їсть
 З тобою розмова, як із вітром полова
 Цікаво, куди б кидали слова, якби не було в

У праці – краса людини
 Без труда не горить і сухе поліно
 Працює як мокре горить
 Тільки той не помиляється, хто нічого не робить
 Ні колода, ні пень – лежить цілий день.
 Не копає, не косить, а їсти просить (ледацький)
 Очам страшно, а руки роблять
 Зробив так, що й комар носа не підточить
 Любить роботу, як кріт сонце
 Так хочеться робити, як собаці орати
 Не в тім хороша, що чорноброва,
 а що роботу робить
 Жінка ледащо в хаті нінащо
 Не місце чоловіка красить, а чоловік місце
 Краще один раз побачити, ніж десять раз розказати
 Нехай не шукає ніхто свого власного,
 але кожен для ближнього
 Убогих не забувайте, але, наскільки є змога
 силі годуйте і подавайте сироті...
 Старих шануй, як отця, а молодих, як брата
 Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому і ми
 всі ми смертні єсмо...

Додаток М

Заняття – конференція
«Українські фізики у світовій науці»

Мета заняття: Ознайомити студентів із неповторним життєписом визначних українських фізиків, виховувати постійну потребу в поповненні знань, гордість за співвітчизників, які зробили неоціненний вклад у розвиток світової науки, формувати в них національне самоусвідомлення, патріотизм, розвивати пізнавальні здібності студентів.

П л а н

1. І. Пулюй – український учений із світовим ім'ям.
2. Юрій Кондратюк – геніальний конструктор, вчений-теоретик, винахідник у галузі космонавтики.
3. Значення досягнень українських фізиків у світовій науці.

Обладнання: Символіка України, дзвоник, свічка з підсвічником, українські рушники, Біблія, виставка книг про космонавтику, фільм про космос, зоряна карта. **Плакати:** «Через терни – до зірок», «Хтось сказав, що генії вмирають на Землі від вибухів своїх сердець. Полтавський Ікар жив. Вогонь його серця незгасний». «Маю серйозний намір побачити мирні паростки червоної троянди в цьому розпеченому світі». Музика (фонограма інструментальної п'єси групи «Зодіак»), вишиті чоловічі сорочки.

Хід заняття

Виходить студент у вишиванці з дзвоном у руках і дзвонить

Ведучий: Багата на таланти земля українська.... Вона подарувала людству цілу плеяду геніїв. І дуже шкода, що великі вчені України в різних галузях не змогли впродовж багатьох років реалізувати свої знання на рідній землі, де їх талант був не завжди визнаний і оцінений. Цим дзвоном ми будимо Вас

до національної самосвідомості, до утвердження свого українського «Я» на цій Землі, до усвідомлення того, «чиї сини й чиїх батьків» ми діти, до повернення славних, українських імен до пам'яті нашої.

Студент у вишитій сорочці. Верни до мене, пам'яте моя. Нехай на серце ляже ваготою моя земля з рахманною журбою. Хай сходить співом горло солов'я в гаю нічному. Пам'яте, верни з чебрецю, з липня жаротою. Хай яблука останнього достою в мої червонобокi віснуть сни. Нехай Дніпра уроча течія бодай у сні у маячні струмує. І я гукну. І край мене почує. Верни до мене, пам'яте моя!

Ведучий: І Україна почула свого славного сина, великого, мужнього, нескореного поета, в'язня волі, людини трагічної долі – Василя Стуса. А нині повертаємо до пам'яті нашої ім'я Івана Пулюя. Хто він? Який він і чому ми віддаємо данину шани цьому вченому мужеві, який, за соціологічним опитуванням, потрапив у сотню найвизначніших людей України.

Студент: Професор І.Пулюй був не тільки найвизначнішим фізиком Австро-Угорщини, але він належав до тих, хто в другій половині ХІХ століття формував світ.

Ведучий: Професор Вільгем Форман у передачі австрійського радіо, присвяченій 50-річчю від дня смерті І.Пулюя, говорив: «Отже, австро-угорський фізик? Австрієць чи угорець?» Відповідь на це дасть сам І.Пулюй у своїй автобіографії.

Студент у ролі І.Пулюя: Я, Іван Павлович Пулюй, українець. Народився 2 лютого 1845 року у м.Гримайлові (Тернопільської області) у сім'ї землеробів. У 1865р., закінчивши Тернопільську гімназію, вступив на технологічний факультет Віденського університету. Водночас, як вільний слухач, відвідую лекції з математики, фізики та астрономії, завершивши курс богослов'я, я так захопився вищезгаданими науками, що переходжу на філософський факультет. У 1872р. закінчив університет, працюю на посаді асистента-викладача кафедри фізики, механіки та математики військово-морської академії у місті Фіуме (Югославія). Восени 1875р. виїжджаю до

Страсбурга вивчати електротехніку. У 1876р. захищаю дисертацію й отримую ступінь доктора філософії Страсбурзького університету, спеціалізація – фізика. Того ж року повертаю до Відня, де на посаді приват-доцента Віденського університету читаю лекції з молекулярно-кінетичної теорії газів та механічної теорії теплоти, а також працюю асистентом у лабораторії австрійського фізика. У 1882р. отримую посаду технічного директора електротехнічного бюро у Відні, потім працюю технічним консультантом промислової електротехнічної фірми, а також директором фабрики електроламп власної конструкції. У 1884р. запрошений на посаду професора експериментальної та технічної фізики в німецьку Вищу технічну школу м.Праги, де працював до виходу на пенсію.

Ведучий: Який вклад вніс І.Пулюй у розвиток фізики?

Студент: Як фізик відомий своїми дослідженнями в галузі молекулярної фізики, катодних променів та X – променів, світове визнання отримали дослідження катодних променів у апаратах власної конструкції: «Лампа Пулюя» (1881р.) прототипом рентгенівської трубки. Пулюєві рентгенограми, як найбільш якісні, публікувала на початку 1896р. Європейська преса І.Пулюй поєднував найвищий рівень тонкого експерименту з глибоким теоретичним осмисленням суті фізичних явищ. Він не тільки відкрив іонізаційну властивість X – променів під час їх проходження через розріджені гази, дослідив їх місце виникнення та просторовий розподіл, але й, що дуже важливо, перший дав справді наукове пояснення їх природи й механізму утворення. Пулюєві належить багато винаходів у галузі електротехніки, запатентованих у різних країнах та премійованих на міжнародних виставках. У 1913р. його обирають почесним членом Віденського електротехнічного товариства.

Ведучий: Що зробив І.Пулюй для України?

Учень: Прагнення істини, непримиренність до несправедливості, усвідомлення тяжкого життя поневоленого українського народу – все це не могло залишити Пулюя байдужим до долі Батьківщини, хоча його творче

життя проходило за її межами, він повсякчас почувався її сином, навідувався до Галичини У його рідному Гримайлові на могилі батьків встановлено пам'ятник, виготовлений, як свідчить напис, у Празі. Активна, громадська, публіцистична та перекладацька діяльність Пулюя висунула його в число найяскравіших постатей культурно-політичного життя України останньої третини 19- початку 20ст. Ще гімназистом у Тернополі він засновує молодіжний гурток для вивчення й популяризації української історії та літератури, піднесення національної свідомості народу. Навчаючись в університеті, перекладав українською мовою підручник геометрії для українських гімназій, бере активну участь в організації українських студентських товариств у Відні. Пізніше виступає за створення українського університету у Львові, публікує статті на захист української мови, забороненої в Росії царським указом у 1876р., засуджує акції австрійського уряду під час аграрних страйків у Галичині в 1902р. Під час першої світової війни закликав відродити українську державність. Усього він опублікував близько 30 статей та брошур в українських справах. Намагаючись протидіяти колонізації та русифікації, багато часу й зусиль Пулюй віддає перекладові українською мовою Біблії, який він здійснив разом з письменниками Пантелеймоном Кулішем і Іваном Нечуєм-Левицьким.

Студент: (з Біблією в руках). Оцю книгу повинна мати кожна читальня й кожний поодинокий чоловік. Вона повинна лежати на столі на видному місці.

Ведучий: Хто з українських письменників високо оцінив І.Пулюя?

Студент: І.Франко у своїй праці «Поема про створення світу» говорив: «Пулюй – знаменитий електротехнік і визначний письменник, який дав себе знати як дуже талановитий полеміст у дуже делікатній справі – вживання народного язика у церковних книжках».

Ведучий: Що ми знаємо про відкриття І.Пулюєм X-променів?

Студент: Безпосередньо після отримання інформації про здійснення в Німеччині Рентгеном відкриття Х-променів, професор Пулюй зробив на цю тему доповідь з демонстраціями. Продемонстрував апарати власної конструкції; просвітив сейф, дога, чоловіка; навіть жінку (очевидно, в масці). Вперше можна було бачити, вміст закритих предметів, живі, рухомі скелети в живих рухомих людях. Було б справедливіше, якби обидва ці вчені стали лауреатами першої Нобелівської премії, присудженої Рентгену в 1901р.

Ведучий: Як вшановують пам'ять цього діяча на Україні?

Студент: Нині, коли Україна стала на шлях незалежності, утвердження своєї державності вшановують пам'ять цієї виняткової постаті в історії науки, техніки, культури й навіть політики. 1995р. на державному рівні відзначено 150-річчя від дня народження І.Пулюя. Відбулися урочисті збори з цієї нагоди у Тернополі, Києві, Львові, міжнародна наукові конференції, опубліковано чимало матеріалів про його життя й творчість. Рік 1995 можна назвати роком Пулюя.

На Батьківщині вченого, у селищі Гримайлів на Тернопільщині встановлено пам'ятник, у листопаді 1996р. відкрито гімназію ім.І.Пулюя. У відкритті гімназії брав участь його онук-професор Петро Пулюй, який проживає в Австралії. Ім'я Пулюя носить Тернопільський технічний університет, у Львівській Політехніці встановлено бюст І.Пулюя. Створено художньо-документальну стрічку «Іван Пулюй. Повернення». Сьогоднішню конференцію проводимо з метою популяризувати ім'я Івана Пулюя.

Ведучий: Як говорив про І.Пулюя Пантелеймон Куліш?

Студент: П.Куліш писав: «Іван Пулюй... просвітив своїм розумом науки й духовністю» і про нього «заговорить невдовзі з великою повагою не лише Україна, але й світ» Він написав «Молитву», присвячену І.Пулюєві.

М о л и т в а

Всевишній! Я тобі молюся,

Молекул космосу твого...
Де ти, хто Ти, - даремно б'юся,
Ні, не збагну повік цього!
Повік науці не обняти
Всього, що ти створив є си...
Даремно розум наш крилатий
Шукав краю небесі!
Знемігшись, на ту пилінку
Спускається, що ми звемо
Вселенною, -що на хвилинку
її в імперії рвемо.
І тут премудрість без кінця...
Однаково горі і долу
Сіяє світ Твого лиця.
Молюсь, не дай мені розлуки
Зречтись розуму мого:
Нехай не гасне світ науки
В промінях сяєва твого
Нехай мій дух в земній юдолі
Не знижується до звірят;
З Твоєї пресвятої волі
Нехай ввіки буде свят!

Ведучий: Кого ви ще знаєте з українських вчених – фізиків, які Зробили неоціненний вклад у розвиток світової науки.

Студент: Тепер уже відоме багатьом ім'я геніального конструктора, вченого теоретика, винахідника в галузі космонавтики – Юрія Кондратюка. Але не всі знають про драматичну долю нашого видатного земляка, який тривалий час змушений був жити й увійти в історію космонавтики під чужим іменем. Сьогодні ми знаємо, що насправді піонера теорії космічних

польотів, який вже в 16 років розпочав серйозні дослідження в галузі міжпланетних сполучень звати Олександр Шаргей.

Ведучий: Проінформуйте про життя й діяльність Ю.Кондратюка

Студент: Надзвичайно спекотного дня 21 червня 1897 року Катерина Даценко прийняла від своєї невістки одного з піонерів ракетної техніки й теорії космічних польотів Олександра Гнатовича Шаргея. Сталося це в м.Стрітенській у родині Людмили Львівни та Гната Бенедиктовича Шаргея. Хлопчик ріс та виховувався в родині бабусі Катерини Кирилівни та Якіма Микитовича Даценків, бо здоров'я матері було підірвано розправами жандармів за активну участь у революційних демонстраціях у березні 1887р. Коли хлопчині виповнилося 4 роки, здоров'я матері різко погіршилося, її поклали в лікарню, де вона й померла. Згодом, у 1910р. помер і батько. Восени 1910р. Олександр поступив у третій клас другої Полтавської чоловічої гімназії. «Він мав чудові здібності до математики та до інших точних наук», – згадував колишній учитель гімназії В.С.Оченевець. У 1916р. Олександр Шаргей закінчив із срібною медаллю Полтавську гімназію. Далі 19 – річний юнак з Полтави вирушив до Петрограда й поступив на перший курс механічного факультету політехнічного інституту, який здібному студенту закінчити не вдалося. У 1916р. першокурсника Шаргея призвали до армії. І далі розпочинається складний шлях – примусова мобілізація в Білу армію. Потім втеча, переховування в м. Сміла Найважливіша подія цього періоду – в 1921р. Олександр змінює прізвище та стає Юрієм Кондратюком.

Ведучий: Ця незвичайна історія цікава, але феномен Кондратюка в тому, що він зміг без вищої освіти, не знаючи ні зарубіжних, ні вітчизняних розробок теорії космічних польотів, зробити точні розрахунки, за якими через кілька десятків років полетіли до інших планет? Над якими проблемами працював Ю.Кондратюк?

Студент: Навесні 1917р. вчорашній гімназист уже мав 104 сторінки праці, в якій зокрема пропонував спосіб досягнення поверхні великих небесних тіл, зокрема в питаннях вироблення економічних способів міжпланетних мандрівок із Землі, конструкції ракетного двигуна та міжпланетного корабля, досягнення його стійкості та керованості в космічному польоті. Восени 1919р. уже в Києві О.Шаргей завершує другий варіант свого рукопису, назвавши його «Тим, хто читатиме, щоб будувати». У ньому ширше йдеться про міжпланетні бази на орбітах штучних супутників Землі й Місяця, подано схему приладу, що утилізує сонячну енергію; запропоновано безпечніше розташування членів екіпажу. У цьому рукописі вміщено основні передбачення Кондратюка за етапами розвитку космонавтики з теорії й практики їх реалізації. Тут вперше точно сформульовано ідею «Траси Кондратюка», яка використовує як сили тяжіння небесних тіл, так і посадочно-злітного модуля, що відокремлюється від космічного корабля.

Ведучий: Які ідеї Кондратюка втілено в практичній космонавтиці?

Студент: Це ідея багатоступінчатої ракети, поняття «пропорційного пасиву», без якого немислимий сучасний ваговий аналіз космічних апаратів, конструкція крісла, що дає змогу переносити значні перевантаження, приземлення за допомогою парашутів, створення безпілотних систем ракетно-артилерійського постачання з Землі довгострокових космічних баз.

Ведучий: Коли й де було використано ідеї Ю.Кондратюка?

Студент: Ідеї Ю.Кондратюка було використано під час здійснення космічної програми «Аполон». У 1969р. американці, скориставшись цією ідеєю, запустили до Місяця «Аполон-1 Г» і один із керівників програми Джон Хубольт сказав: «Політ перших у світі астронавтів здійснено за трасою Ю.Кондратюка». Найкращий спосіб дістатися на Місяць – спосіб ЛОР – відокремлення посадочного апарата від корабля – матки.

Ведучий: К.Е. Ціолковський, ознайомившись з працями Ю.Кондратюка, писав: «Сорок років я працював над реактивним двигуном і думав, що прогулянка на Марс почнеться через багато сотень літ, та строки змінюються. Я вірю, що багато з нас стане свідком заатмосферної подорожі» (**Демонструється діяфільм**»).

Ведучий: Відомий вчений А.Георгій Писаренко так відгукнувся про Ю.Кондратюка: «Не просте життя у звичайної людини. А в ученого – першопрохідця воно складніше стократ. Але щоб геній жив і працював за чужим паспортом, щоб зовсім не дбав про славу власного імені – це трапилося чи не вперше у світі! Звісно, тут були свої переплетіння долі, яких ніхто досі не наважився винести на громадське висвітлення. І ми раді, що великому вченому, який стільки зробив для рідної Вітчизни й усього людства, вдячні співвітчизники повернули його справжнє прізвище. І хоч стали вже хрестоматійними назви: теорія Ю.Кондратюка, винахід Кондратюка, зрештою, кратер Кондратюка на Місяці, їх важко переінакшити, та все ж віднині наш видатний земляк матиме свій неповторний життєпис».

Як вшановують пам'ять про цього вченого?

Студент: У США на Мисі Кеннеді стоїть пам'ятник українському конструкторові Ю.Кондратюку як визнання його вкладу в розвиток космонавтики. У Новосибірську працює науково – меморіальний центр ім.Кондратюка, це почесне ім'я надано й аерокосмічному ліцею. На Кубані зведено біломармуровий пам'ятник великому винахіднику. А що в рідній Україні? У м.Комсомольську на Полтавщині теж встановлено пам'ятник (за кошти учнів радіотехнікуму), в музеї космонавтики в Києві розгорнуто цікаву експозицію, а в Полтаві створено державний музей ім. Ю.Кондратюка – О.Шаргея до 100-річчя від дня народження.

Ведучий: Академік В.Г.Бар'яхтар так оцінив Ю.Кондратюка: «Блискучий інженер з нестандартними, але продуманими рішеннями, піонер космічної діяльності Ю.В.Кондратюк – скарб світової науки, національне

надбання українського народу». Ю.Кондратюк не дожив до здійснення своїх ідей, він загинув у лютому 1942р., під час оборони Москви....

За рішенням 28-сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 21 червня 1997р. увесь світ відзначив пам'ятну дату – 100-річчя від дня народження Юрія Кондратюка – Олександра Шаргея. Хтось складав ці слова про Юрія Кондратюка: «Генії вмирають на землі від вибухів своїх сердець. Полтавський Ікар живе. Вогонь його серця незгасний!»

Студент: Не всім відомо, що практично втілював ідеї Юрія Кондратюка – Олександра Шаргея про міжнародні польоти ще один з визначних українців – Михайло Яримович. Саме він був відповідальним у США за створення космічних кораблів системи «Аполон», а з 1965р. його призначили технічним директором для проектування орбітальної лабораторії, з якої можна було б здійснити політ на Місяць.

Студент: Інший наш земляк – Ігор Богачевський допоміг американцям значною мірою розв'язати складні проблеми, щодо повернення астронавтів з Місяця на Землю. Формули доктора Богачевського було використано конструкторами американських космічних систем. Їх також широко застосовують у авіаційній промисловості.

Ведучий: Українець Ігор Богачевський завжди підкреслює: «Щоб бути успішним у житті, треба довести, що ти умієш щось зробити людині, яка вже досягла що-небудь у житті, - довіряють і дають усе нові і важчі завдання».

Студент: Сприймаючи ось ці слова Ігоря Богачевського, можна сказати: «Історія засвідчує, що українці вже багато зробили в царині космічних досліджень. Довіряючи їм нові завдання, можна бути впевненими, що й з ними вони впораються». А відтак і Україна ще заявить про себе як могутня космічна держава.

Студент: Ми живемо на планеті Земля. Нас оточує Всесвіт – це багато планет, це міриади зірок, це безліч таємничих Галактик. І все це крутиться і крутиться навколо нас! Хто знає, може уже народилася, а може, ще

народиться людина, яка відкриє трасу до Галактики (студент користується картою зоряного неба).

Ведучий: Які ви знаєте маловідомі імена українських науковців?

Студент: Микола Пальчиков (1857-1908) – людина дивовижного обдарування, учений з надзвичайним талантом новатора» в доробку якого десятки відкриттів і винаходів світового значення.

Студент: Остап Стасів – директор і засновник інституту кристалофізики в Берліні. Він започаткував новий напрям у фізиці твердого тіла. Професор Стасів усе життя мріяв відвідати Україну й лише один раз це йому вдалося. Побувавши в Києві, він із сумом згадував: «Київ справив на мене гарне враження. Однак я не думав, що в Києві так мало людей говорять українською мовою. По-моєму, українську мову знайдеш скоріше на селі, ніж в самому Києві».

Студент: Не можна не згадувати видатного вченого й патріота України, чийм ім'ям пишається світ. Це Олекса Філанюк, який опублікував ряд праць із тахіної проблематики, довів, що існують надсвітлові частинки – тахіни, які не можуть рухатися зі швидкістю, меншою від світлової АБВ рівною їй, тим самим він започаткував нову галузь теоретичної фізики.

Студент: Є багато інших провідних учених – фізиків, серед яких чимало лауреатів, академіків, які займали й займають високі посади.

Ведучий: Давайте запалимо свічку пам'яті, згадаємо й вшануємо видатних вчених вставанням. Нехай їх імена відгукнуться ехом у наших серцях:

Михайло Петрович Авенаріус,
Анатолій Петрович Александров,
Володимир Іванович Архаров,
Микола Миколайович Бенардос,
Олекса Філанюк,
Віктор Григорович Бар'яхтар,
Ігор Богачевський,

Микола Миколайович Боголюбов,
Петро Леонідович Капяце,
Микола Іванович Кибальчич,
Юрій Васильович Кондратюк,
Сергій Павлович Корольов,
Микола Дмитрович Папалексі,
Євген Оскарович Патон

Ведучий: Можна назвати ще сотні імен, пам'ять про яких залишиться у наших серцях. Мрія Альфреда Нобеля здійснилася. Він говорив: «Маю серйозний намір побачити мирні паростки червоної троянди в цьому розпеченому світі».

Студент: А вам ще жити треба – треба жити, лише одне візьміть собі до тями, щоб завтра діти вас могли любити, то нині Вам не треба бути рабами. (Грає музика).

Ведучий: Наступну нашу зустріч присвятимо українським ученим-хімікам. Завдання тим, хто бажає взяти участь у конференції, готуватись: підбирати матеріали про видатних українських хіміків; про давні народні знання в галузі хімії.

Додаток Н

Загальна тема : «**Мій край - моя історія жива**»

Брейн -ринг "Рідне місто моє"

(запропоновані матеріали можна використати для створення тематичних авторських задач або для міні-повідомлень під час навчальних занять з технічних дисциплін)

Мета: пробудження у студентів інтересу до вивчення історії рідного краю, міста, вивчення і осмислення історії своєї маленької Батьківщини; виховання любові до Батьківщини, відданості їй, готовності активно працювати на благо свого міста, Вітчизни.

Оформлення залу:

- 1) на нейтральній стіні великими літерами написано "Рідне місто моє", розміщено зображення Герба та прапора міста;
- 2) стенд "Минуле нашого міста" (фотознімки міста, статті про історію вулиць);
- 3) стенд "Сучасне місто" (кольорові листівки, план-схема міста Рівного)
- 4) книжкова полиця з виданнями, присвяченими історії Рівного і Рівненщини.

План проведення гри:

1. Вступне слово ведучого.
2. Інтерв'ю зі студентами ("Що означає любити своє місто?").
3. Представлення команд.
4. Ознайомлення з правилами гри.
5. Представлення журі.
6. Рейн – ринг.

1 гейм - "Розминка"

Музична пауза: "Квітне Рівне моє" (муз. М.Тищенко, сл.Д.Зиткіна)

2гейм - "Стародавні часи"

Музична пауза: "Замріяне місто"

3гейм - "Литовсько-польська доба"

Музична пауза: " Місто білих голубів" (муз.
М.Корейчука,сл.С.Праска)

4гейм - "Визвольна війна українського народу та перебування в складі Росії"

Рекламна пауза (домашнє завдання команд: реклама свого міста)

5 гейм - "XX століття. Сучасне місто"

Музична пауза

7. Проведення підсумків гри. Нагородження переможців.

8.Заключне слово ведучого.

Ведуча: У кожної людини є своя Батьківщина. І найріднішою частиною її є місто чи село, де ти народився і виріс, де робив перший крок, вперше сказав слово «мама» де пройшло твоє дитинство .І куди б не занесла тебе доля, завжди пам'ятаеш вулиці рідного міста, свою домівку, в думках линеш до нього . Напевне, для більшості з вас місто Рівне є маленькою Батьківщиною. І розпочати нашу гру ми хочемо з інтерв'ю.

(Ведуча звертається до учасників гри та болільників)

- Чи любите ви своє місто? Чому?

- Що означає для вас любити своє місто?

- Чи бажаєте ви пов'язати свою долю з нашим містом?

(Ведуча підсумовує відповіді студентів)

Рівне... Старовинне українське місто. Історія його сягає в давнину, овіяну легендами. Архітектурні пам'ятки і літературні джерела доносять відгомін грізних битв, визначних культурних подій. Які тільки вітри не шуміли над ним за цей час.

Сьогодні за ініціативою кафедри українознавства, педагогіки і психології брейн-ринг присвячуємо історії нашого рідного міста. Прошу звернути увагу на стенди, присвячені минулому і теперішньому нашого міста.

Отже, в Рейн-рингу беруть участь команди... (Представлення команд).

Нагадую правила гри:

У нашій грі 5 геймів. Звучить питання і сигнал до початку обговорення. Про вашу готовність відповідати сигналізуйте вмиканням вашої лампи. За правильну відповідь нараховується 2 бали. Якщо через 15 секунд жодна команда не дала правильної відповіді, болільники можуть принести своїй команді 1 бал правильною відповіддю.

У разі непорозумінь звертаємося до наших експертів.

Отже, розпочинаємо гру. В добру путь!

1 гейм "Розминка"

1. Географічне розташування Рівненської області та міста Рівне.

- Рівненська область розташована в північно-західній частині Правобережної України. Місто - в південній частині області в зоні лісостепу на Волинській височині, в долині річки Устя).

2. Назвіть точну дату заснування міста.

- Точна дата заснування міста невідома

3. Чому місто Рівне так назване?

- Існує декілька версій походження назви міста. Найбільш розповсюджена - місто назване так в силу розміщення на рівній низинній місцевості, що було нетиповим для середньовічного містобудування і через це закріпилось в назві. Згідно іншої версії, назва міста зобов'язана тій обставині, що рівно до цих місць простягались володіння князів Острозьких: а в іншому трактуванні місто стало сотим у володінні цих князів, які і придбали його для рівного рахунку. Третя версія ґрунтується на наявності у населення міцних оборонних ровів, заповнених водою. Ця версія є дуже правдоподібною, тому що минулі століття існувало навіть

передмістя під назвою Зарів'я.

4 . Назвіть точну дату створення та автора герба міста Рівного.

- Точна дата створення та застосування невідома, невідомий і його автор.

5. На гербі міста ви бачите башту з входами до неї з трьох сторін. Що символізує ця башта?

- Башта символізує місто Рівне, до якого в'їздили з трьох боків (з боку Клеваня, Тучина, Здолбунова).

6. Який символічний зміст має кольорове наповнення герба?

- Голубий колір символізує красу та велич, срібний невинність, чистоту, зелений надію, радість, повний достаток, щедрість.

7. Як змінився герб міста після того, як у 1793-1795 роках землі Рівненщини у складі Правобережної України були приєднані до Росії?

- На гербі міста з'явився герб Волинського намісництва. Зокрема, у верхній частині герба зображувався чотирираменний хрест червоного кольору на золотому полі, який, у свою чергу, був розмішений на грудях двоголового царського орла.

8. Куди і ким було відновлено існування старовинного герба міста Рівного?

- 26 грудня 1990 року рішенням міської Ради було відновлено існування старовинного герба міста Рівне.

9. Назвіть автора прапора міста.

- Автор - архітектор Л.Закревський

II гейм. "Стародавні часи* Період феодальної роздробленості*

1.Обрати правильну відповідь.

У межах сучасного міста виявлені поселення:

а) кам'яної доби;

б) доби міді;

в) доби бронзи.

2. Коли зафіксована перша згадка про м. Рівне? З якою подією вона пов'язана?

- Перша згадка про м. Рівне пов'язана з битвою, яка відбулась у 1283 р. біля міста між краківським князем Лешком Чорним і військами литовського князя Вітена.

3. IV-VII ст. Які східнослов'янські племена проживали на території сучасної Рівненщини? -

- Дулібів і Волинян.

4. X ст. До складу якої держави входить Волинь, а в її складі і територія нинішньої Рівненщини?

- територія нинішньої Рівненщини у складі Волині входила до складу Давньоруської держави із столицею у Києві. Про це свідчить "Повість временних літ" (згадка за 981 рік).

5. У XIII столітті Рівне входило до складу одного із найбільших і наймогутніших князівств періоду феодальної роздробленості Русі. Як називали це князівство?

- Галицько-Волинське князівство.

6. Здобутком яких держав стає у середині XIV ст. Галицько-Волинське князівство? Чому могутнє Галицько-Волинське князівство стало об'єктом загарбницьких зазіхань з боку цих держав?

- Галицько-Волинське князівство стало здобутком Великого князівства Литовського, а пізніше Польщі. Галицько-Волинське князівство послаблене постійними нападами ординців було не в змозі себе захистити.

III гейм. "Литовсько-Польська доба"

1.3 другої половини XIV ст. Рівне в складі Литви і Польщі. Яким був правовий статус міста Рівного під час панування в ньому литовських і польських феодалів?

- Місто відносилось до категорії приватновласницьких міст.

2. Назвіть володарів міста. Кому воно належало на правах приватної власності?

- Спочатку місто належало луцькому магнату Дичці, потім (1461 р.) князю, Несвицькому та його дружині Марії Ровенській, з 1518 р. ним володіли князі Острозькі, пізніше Любомирські.

3. Чи турбувались власники міста про його економічний розвиток?

- Життя міста цілком залежало від його власників, які мало турбувалися про його економічний розвиток. Вони примушували городську бідноту відбувати панщину, стягували непосильні податки і данину. Правове становище міста, тяжкий панський гніт затримували розвиток ремесел, торгівлі.

4. Як власники міста дбали про своїх підлеглих під час нападів турецьких і татарських феодалів?

- Власники міста мало дбали про своїх підлеглих. Ховаючись за міцними мурами ровенського замку, вони залишали ремісників, дрібних торговців, селян на поталу ворогу.

5. Яким роком датується будівництво у Рівному укріпленого замку (фортеці)? Що вам відомо про цех замок-фортецю?

- 1481 р. У Рівному на одному із насипаних островів річки Усті було збудовано укріплений замок з дубових колод. Замок був оточений водою і сполучався з містом єдиною дорогою через непрохідні болота і ставки.

6. У 1507р. міста Рівне, Дубне отримали право самоврядування середньовічного європейського зразка, яким, зокрема, дозволялося

проведення ярмарків. Це мало велике значення для подальшого розвитку міста, в якому вже було чимало ткачів, кравців, бондарів, ковалів, шевців, пекарів, представників інших ремісницьких цехів. Назва цього права.

-Магдебурзьке право.

7.Соціальний гніт доповнювався національно-релігійними. Що вам відомо про це?

- У місті було зведено костюл (1548 р.) - осередок єзуїтів, які насаджували серед рівнян католицизм та уніатство (після 1596 р.).

8. 1554 р, було складено географічну карту Європи, на якій позначено 24 населені пункти Волині, серед яких є місто Рівне, Назвіть автора цієї географічної карти,

- Фламандський картограф Гепард Меркатор.

9. Назва унії, за якою Рівне було включене до складу Польщі і аж до кінця XVIII ст. перебувало під її владою як місто Луцького повіту Волинського воєводства.

- Люблінська унія (1569 р.), в результаті якої Польща і Литва стали однією державою - Річчю Посполитою.

10.Як звали людину, вихованця Острозької Академії, під проводом якого по Рівненщині у 1594-1596 рр. пройшло одне з найбільших на Україні козацько-селянських повстань?

- Северин Наливайко.

11.Прокоментуйте дати: 1496, 1541, 1569. 1570, 1617, 1619, 1640, 1650, 1691.

- Величезним лихом для жителів Рівного були постійні грабіжницькі напади турецьких і татарських феодалів. Вони грабували землю ровенчан, руйнували ремесла, промисли і торгівлю, фізично винищували, забирали в полон або розоряли трудове населення міста.

(Прочитати уривок з книги Т. Отецького "З бору і степу" про зруйнування м. Рівного іноземцями в першій половині XVII ст.

(додаток 1)

12.1620 р. Після смерті бездітного Януша Острозького всі маєтки князів Острозьких, серед них і місто Рівне, дістаються племінниці Януша Анні-Алоїзі. Якої віри була Анна - Алоїза? Чим вона прославилась?

- Запекла католичка. Розпочався наступ ополячення і окатоличення українського населення Рівненщини. За 10 років було збудовано (по Рівненщині) 37 костьолів і монастирів. Вона влаштовувала церемонію по перехрещенню православного князя Олександра Острозького в католика Станіслава, В наступну Великодню неділю розлютована фанатичка наказала розігнати коней своєї карети і спрямувала її на православних мирян, які в цей час освячували на цвинтарі паску. Загибло багато невинних людей. Ця подія викликала бунт, який переріс у повстання, жорстоко подавлене ("Острозька трагедія").

13. Коли у Рівному було засновано перший стаціонарний шпиталь? - 1637 р, коштом магната Т.Замойського.

IV гейм, "Визвольна війна українського народу та перебування в складі Росії (1648-1900)

1. Що ви знаєте про боротьбу рівнян проти подьсько-шляхетського панування?

-Трудове населення Рівного активно включилося у визвольну боротьбу. Вже восени 1648 р. у місті було організовано загін повстанців, який спільно з селянами околиць знищував міських багатіїв, здійснював розподіл панського майна. У Рівному фактично встановилось народне самоврядування.

2. Які події стали поворотним етапом в історії українського народу, у тому числі і рівнян?

-Визвольна війна 1648-1654 рр. і возз'єднання України з Росією, проголошене Переяславською радою стали поворотним етапом в історії українського народу,

3. У липні 1648 р. всю Рівненщину заповнили селянсько-козацькі загони. Вони звільнили Дубне, Рівне, Клевань та інші міста і містечка краю. Польська шляхта та чиновництво панічно втікали з України . Назвіть людину, під проводом якої діяли ці загони.

-Максим Кривоніс.

4.Якого стихійного лиха зазнало місто у 1648 та 1691 рр.?

-Місто охопила пожежа, вигоріло майже всі місто.

5. З якого року та за умовами якого договору наш край, як і вся Правобережна Україна, знову повертається під ярмо феодально-шляхетської Речі Посполитої.

-З 1667 р, за умовами Андрусіївського миру,

6. Яка хвороба у 1667 р. скосила у Рівному 1600 чоловік?

-Чума.

7. 1705-1708 рр. на землях Рівненщини точились бої між військами шведськими та польськими, з одного боку, і російськими та українськими, з другого. Найзапеклішими були бойові сутички біля Радзивилова, Острога, Млинова, Дубна, Рівного, Степані, Губкова. Хто командував російськими військами та під чийм проводом воювали українці?

-Російськими командував Петро I, українськими - Іван Мазепа.

8. Єдиною історико-архітектурною пам'яткою 18 століття в Рівному є дерев'яна церква. Як вона називається?

-У спіння Святої Богородиці. Освячена 1756 року.

9. 1765 роком датована поява першого друкованого плану м.Рівного, який складався з 4 регіонів. Назвіть їх.

- Центральна частина. Воля (власне міщани) і Острозьке та Дубенське сільське передмістя.

10. У якому році Рівне в складі Правобережної України було приєднане до Росії?

- У 1793 р. Рівне стало повітовим центром Волинської губернії

11. З переходом України під владу Російської імперії у період анулювання польсько-шляхетської панщини почала зростати господарська активність, виникають мануфактури. У Рівному в 1797 р. виникає мануфактура Й.Васса (31 найманий робітник), що на ній заробляли?

- Сукно, тканини.

12. У 1805 р. у Рівному відкрито двокласне училище для дітей заможної знаті. Якою мовою велось навчання?

- Російською.

13. Чим ознаменувався 1844-1845 навчальний рік у Рівненській російській гімназії?

-Українська мова була суворо заборонена навіть на розмовному рівні під загрозою виключення або звільнення з роботи.

14. Ім'я якого видатного вченого, історика, письменника пов'язане з побудованою у 1835 році гімназією?

-Микола Іванович Костомаров (викладав історію).

15.Ім'я якого видатного російського письменника пов'язане з м. Рівне?

-В.Г.Короленка,

(Показати портрет письменника, прочитати уривок з повісті "В дурном обществе" (опис міста, додаток 2)).

16.Приблизна кількість мешканців міста у 1861 р,

- У Рівному проживало 3994 мешканці.

17. В якому році відкрився рух поїздів через станцію Рівне (Києво-Брестська залізниця)?

- У 1873 р.

18. Що ви знаєте про будівництво сучасного цегляного Свято-Воскресенського собору?

- На місці згорілого дерев'яного собору було збудовано (1880-1895) сучасний цегляний собор. Проект архітектора Дейнеки. Храм будувався за благословінням Олександра III.

19. Оберіть правильну відповідь, 1885 р. Якою була конфесійна палітра рівнян цього року? З 7357 мешканців 4850 були:

а) католиками;

б) православними;

в) іудейської віри,

"в" (іудейської віри),

20. У якому стилі (1885-1899 рр) у Рівному збудовано кафедральний костел? (Нині його приміщенні функціонує концертний зал органної та камерної музики).

- У готичному стилі.

21. У 1897 р. був Всеросійський перепис населення. Якою на вашу думку була кількість мешканців міста?

- 24753.

V гейм. XX століття. Сучасне місто

1. У якому році засновано у місті Рівне музей?

- У 1906

2. Перша світова імперіалістична війна принесла трудящим міста великі труднощі і страждання. Становище Рівного, що знаходилось у прифронтовій зоні, яскраво висвітлив у своєму нарисі "Оптимістичне паломництво"

відомий американський журналіст, письменник, який влітку 1915 р, відвідав місто. Назвіть цього американця.

- Джон Рід.

(Зачитати опис міста з "Оптимістичного паломництва " Джона Ріда (додаток 3)).

3. У якому році Рівненщину окупували австро-німецькі війська?

- У 1918 р. Повсюди населення виступило проти окупантів, але заворушення були жорстоко придушені.

4. Згідно якого мирного договору між Польщею та Країною Рад буржуазно-поміщицька Польща окупувала західноукраїнські землі?

Складне міжнародне становище Країни Рад змусило Радянський уряд підписати Ризький мирний договір 1921р., згідно з яким Польща окупувала західноукраїнські землі.

5. Коли завершилась останнє польське панування на Рівненській землі? -17 вересня 1939 р. (у Рівне увійшли війська Червоної Армії).

6. Під час німецької окупації Рівне було обрано столицею "Рейхкомісаріату". Чим прославився його голова - гаубляйтер Пруссії Еріх Кох?

- Еріх Кох відомий своєю надзвичайною жорстокістю.

7. Скільки тисяч військовополонених і мирних жителів в Рівному та на його околицях розстріляли і замордували німецько-фашиські кати?

-102 тисячі.

8. Коли була побудована перша на території області велика асфальтова дорога?

- 1940-1941 рр. від кордону між Польщею і СРСР і до межі з Львівською областю. Дорога споруджувалась спішним порядком польськими військовополоненими при масовому залученні робочої сили місцевого населення,

9. У якому році місто отримало безперебійну електроенергію?

- У 1961 р. стала до ладу високовольтна лінія електропередач Добротвір-Рівне.

10. У якому році в Рівному відбувся перший авіаційний політ? -1912р.

11. Чисельність населення міста Рівного

-246.5 тис. чоловік.

12. Що ви знаєте про будівництво Рівненського кафедрального Покровського собору?

- Започатковано будівництво 1990 р. на кошти народних пожертвувань. Автор проекту - Віктор Ковальчук, За цим проектом собор складатиметься з підземної і наземної церков. 13 куполів (12 апостолів та Ісус Христос).

13. Проведення яких міжнародних фестивалів започатковано у Рівному? - Міжнародний фестиваль духовної музики та міжнародний фольклорний фестиваль.

14. Прокоментуйте дату: 26 квітня 1986 року. - Чорнобильська трагедія.

15. Прокоментуйте дату: 24 серпня 1991 р.

- Проголошення Незалежності Української держави.

16. Прокоментуйте дату: 28 червня 1996 р.

- Прийнято нову Конституцію України.

Нагородження переможців

Ведуча: Ми сьогодні доторкнулися до історії нашого міста, побачили наскільки гарно її знаємо. Я дуже рада, що ви не є невігласами у цьому питанні, але немає меж для вдосконалення своїх знань, тому я закликаю вас вивчати історію і на її сторінках учитися, не повторювати її помилок, брати лише

найкраще з її уроків. Пам'ятайте, майбутнє нашого міста залежить і від того, якими ви виростите людьми, як працюватимете на його розквіт.

ДОДАТОК №1

З книги Т. Стецького "Збору і степу" про зруйнування м. Рівного іноземцями в першій половині ХУП ст.(Березень 1617 р, травень; 1619 р., липень 1640 р.; березень 1650 р)

...Княгиня Анна хотіла відбудувати Рівне, зруйноване попередніми наскоками, але, незважаючи на це, місто за час її господарювання не було в квітучому стані. На перший погляд, здавалося, що все поверталось до минулого: населення збільшилося, костюл був відбудований знову, а передмістя Тютюковичі, колись відібране, було знов повернене. Все це, однак, не допомогло. Спустошливі ординські напади турбували навколишні маєтки. У березні 1617 р. татари напали на саме місто Рівне, пограбували та спалили Його. Через два роки, в травні 1619 р. новий напад ординців завершив знищення міста. У липні 1640 р. ординці знов напали, спустошили місто і навколишні села: Колодянку, Новий Двір та Олександрію. У березні 1650 р. орда йшла від Корнина і Глинок, від усіх сіл, які траплялись по дорозі, так як від самого Рівного залишилися тільки попелища. Ці містечка наші, як і населення їх, відрізнялися вражаючою живучістю, повставали з руїн і відроджувались після кожного нападу.

ДОДАТОК №2

Опис м. Рівного в повісті В.Г.Короленка "В дурном обществе" 1881р.

Если вы подъезжаете к местечку с востока, вам прежде всего бросается в глаза тюрьма, лучшее архитектурное украшение города.

Самый город раскинулся снизу над сонными, заплесневевшими прудами, и к нему приходится спускаться по отлоному шоссе, загороженному традиционной "заставой". Вы в городе, хотя, быть может, не замечаете этого сразу. Серые заборы, пустыри с кучами всякого хлама понемногу

перемежаются с подслеповатыми, ушедшими в землю хатками. Далее широкая площадь зияет в разных местах темными воротами еврейских "заезжих домов, казенные учреждения наводят уныние своими белыми стеками и казарменно - ровными линиями. Деревянный мост, перекинутый через узкую речушку, кряктит, вздрагивает под колесами, и шатается, точно дряхлый старик. За мостом потянулась улица с магазинами, лавками, лавченками и с навесами калачниц. Но вот еще минута - я вы уже за городом.

Короленко ВТ. Собрание сочинений в десяти томах. - М, 1954, т.2, с.7-8

ДОДАТОК № 3

Опис м. Рівного в нарисі американського журналіста і письменника Джона Ріда "Оптимістичне паломництво» 1916 р. Я ніколи не забуду Ровно... Центральна шосейна вулиця була захаращена смердючими покидьками серед в'язких калюж, які розбризкувалися при кожному проїзді візників. Навкруги дзижчали хмари вгодованих мух. По обидва боки тіснились багато маленьких магазинів, а їх вивіски, які впадали в очі, розмальовані зображенням речей, що продаються, утворювали вниз і вверх на вулиці якийсь божевільний ряд... Дуже багато магазинів, дуже багато візників, перукарень, кравців.

Джон Рід. Оптимістичне паломництво. - У кн. Вдоль фронта . М;Л.; 1928

Список літератури

1. Ровно 700 років. 1283-1983. Збірник документів і матеріалів - Київ, 1983
2. Золоті сторінки України. Щорічний телефонний довідник. Рівне. - Київ, 1996
3. Ровно. Фотоальбом. - Київ, 1983
4. Ровенщина. Землі квітучо краса. Фотоальбом. - Київ, 1988
5. Ровно. Комплект із 18 кольорових листівок. Автор тексту А. Андрієнко - Київ, 1988
6. Микола Корейчук . Заспівай мені. Вокальні твори - м. Рівне. 1995.

Додаток П

Завдання для контрольних зрізів

1. *Знайдіть* вихід із конфліктної ситуації, яка може виникнути в колективі (Ви - головний інженер, який керує підрозділом):

- Ваш підлеглий, який має значний інтелектуальний та творчий потенціал, не виконав вчасно отримане завдання й відмовився пояснити причини невиконання;

- Ваш підлеглий виконав завдання так, як він вважав за потрібне, але це доводить помилковість Вашої думки;

- Ваш підлеглий у коректній формі запропонував свій варіант вирішення проблеми, який підриває Ваш авторитет.

2. *Опишіть*, які можливі, на Ваш погляд, конфліктні ситуації, життєві кризи особистості, пов'язані з фаховою діяльністю інженера та варіанти виходу з цих конфліктних ситуацій, кризових ситуацій.

Додаток Р

Розрахунок значення критерію Пірсона

25						
26	Перевірка гіпотези					
27	H0: розподіли результатів вивчення курсу не розрізняються між собою.					
28	H1: розподіли результатів вивчення курсу розрізняються між собою.					
29	Критерій χ -квадрат Пірсона					
30						
31	Розряди	Емпіричні частоти		Сума	Теоретичні частоти	
32		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ
33	1	38	18	56	28	28
34	2	50	62	112	56	56
35	3	12	20	32	16	16
36	Сума	100	100	200	100	100
37						
38	Розряди	Емпіричні частоти	Теоретичні частоти			
39		N_i	N_i'	$(N_i - N_i')$	$(N_i - N_i')^2$	$(N_i - N_i')^2 / N_i'$
40						
41	1	38	28	10	100	3,57
42	2	50	56	-6	36	0,64
43	3	12	16	-4	16	1,00
44	1	18	28	-10	100	3,57
45	2	62	56	6	36	0,64
46	3	20	16	4	16	1,00
47	Сума	200	200			10,43
48						
49	χ -розр	10,43				
50	χ -теор	5,99($\alpha=0,05$)		9,21($\alpha=0,01$)		
51						
52	Отже, розрахункове значення критерію більше за теоретичне.					
53	Таким чином, нульову гіпотезу слід відкинути.					
54						

Додаток С

Розрахунок значення критерію Пірсона

46	Перевірка гіпотези						
47	H0: розподіли навчальних досягнень студентів контрольної та експериментальних груп не розрізняються між собою.						
48	H1: розподіли навчальних досягнень студентів контрольної та експериментальних груп розрізняються між собою.						
49	Критерій χ -квадрат Пірсона						
50							
51	Розряди	Емпіричні частоти		Сума	Теоретичні частоти		
52		КГ	ЕГ		КГ	ЕГ	
53	1	35	21	56	28	28	
54	2	54	60	114	57	57	
55	3	11	19	30	15	15	
56	Сума	100	100	200	100	100	
57							
58	Розряди	Емпіричні частоти		Теоретичні частоти			
59		Ni	Ni'	(Ni-Ni')	(Ni-Ni') ²	(Ni-Ni') ² /Ni'	
60	1	35	28	7	49	1,75	
62	2	54	57	-3	9	0,157895	
63	3	11	15	-4	16	1,066667	
64	1	19	28	-9	81	2,892857	
65	2	60	57	3	9	0,157895	
66	3	21	15	6	36	2,4	
67	Сума	200	200			8,425	
68							
69	χ -розр	8,425					
70	χ -теор	5,99($\alpha=0,05$)		9,21($\alpha=0,01$)			
71							
72	Отже, розрахункове значення критерію більше за теоретичне.						
73	Таким чином, нульову гіпотезу слід відкинути.						
74							

ДОДАТОК Т

Методичні вказівки та орієнтовні змістові матеріали для проведення науковими педагогічними працівниками занять із спеціальних дисциплін (будівельний профіль) з використанням елементів народознавства

Тема практичного заняття: Система перев'язки

№ п/п	Зміст народознавчого матеріалу	Етап заняття	Завдання студентам
1.	Загальнолюдські та національні духовно-моральні цінності; пошанівне ставлення до народних знань у сфері інженерії	Під час формулювання мети	
2.	Народна мудрість про будівництво: «Всяке діло починай з голови», «Не поговоривши з головою, не бери руками», «По роботі майстра пізнають», «Кожний майстер колись був невмілий», «Не квапся перед невода рибу ловити», «Ремесло не коромисло, плече не відтягне», «Не святі горшки ліплять» тощо)	Під час використання наочних засобів	Підібрати прислів'я, приказки, загадки про будівництво
3.	Доповідь «З історії кам'яної кладки». Висновок ґрунтується на тому, що ще в “кам'яний вік” людина споруджувала із природного каменю печери, пізніше гробниці для фараонів. Каміння клали одне на інше без порядку. Невідомі майстри так підбирали камені, щоб ті щільно прилягали один до одного. Про деякі елементи цегляного мурування ми зараз поговоримо.	Організаційно-вступна частина	Підготувати міні-доповідь

4. Вибір оптимального рівня донесення нового матеріалу теми з допомогою науково-популярної розповіді, що цегляну кладку використовують здавна. За часи Годунова було вперше встановлено стандарт на цеглину. Були чітко визначені розміри “государева кирпича” 31x14x9см. Але були цеглини менших габаритів 25x12x6см і більших габаритів 36x28x14. Великі цеглини в основному використовували для будівництва мостів, греблі.
- В українських селах для вироблення цегли будували дерев’яні форми, в які клали соломку й додавали глину. Потім вимішували й залишали на день сохнути, затим виймали цеглину й вона була готова до будівництва.
- Щоб цегляна стіна була міцною, її мурували так, щоб вертикальні шви були перекриті в кожному ряду. Досвід показав, якщо викласти цегляну стінку без перев’язки вертикальних швів горизонтальними, то вона скоро під дією навантажень зруйнується. Ось чому в кладці цеглина має бути завжди зсунута в ряду щодо цеглини наступного ряду.
- Сьогодні на занятті ми вивчимо, що таке система перев’язки, які існують

системи перев'язки і як їх виконувати.

5. **Викладач демонструє стенд «Система перев'язки», який обрамлений елементами українських народних вишивок, малює на дошці однорядну систему й паралельно пояснює, що цю систему застосовують під час мурування стін. Вона вирізняється простотою та міцністю, але вимагає значних витрат праці порівняно з іншими системами.**

Викладач демонструє стенд «Система перев'язки», малює на дошці трирядну систему перев'язки. Після цього викладач подає цікаву інформацію з історії цегляної кладки.

За часів Київської Русі й пізніше цегляну кладку робили такими способами: староруським, хрестовим і ланцюговим. У староруському способі перев'язки в одному ряді чергувалися ложок і тичок. У наступному ряді тичок знаходився чітко по центру ложка нижнього ряду (малює на дошці).

У хрестовому способі цегляної кладки чергуються ложкові та тичкові ряди – сучасна однорядна система. Три ряди кладки утворюють рисунок у вигляді хреста (робить рисунок на дошці).

У ланцюговій однорядній системі

**Пояснення
нового
матеріалу**

цегляної кладки всі ряди ложкові, але цегла зсунута на півцеглини відносно цеглини нижнього ряду (робіть рисунок на дошці).

У тичковому способі цегляної кладки всі ряди тичкові. Вертикальні шви перекриваються тичками наступного ряду.

6. Викладач проводить опитування студентів і одне з запитань – «Які особливості староруського способу перев'язування?» **Оперативний контроль**

7. Викладач розповідає про обряд «Будівельна жертва» (це елемент обряду закладин, своєрідний відкуп на початку будівництва нового житла. Цей обряд архаїчний: у далекому минулому для зміцнення будівлі приносили людські жертви, потім – тварин, їхні черепи, ще пізніше – рослини й нарешті – дрібні гроші. Більшість сучасних забудовників за традицією продовжують кидати монети під перший камінь чи цеглину фундаменту, аби гроші з хати не виводились).

Підсумок заняття

Записати від старих людей інформацію про давнє будівництво ; про різні способи виготовлення цегли.

Окрім вивченого сьогодні матеріалу, ви повинні пам'ятати, що під час будівництва в Україні шанували мовленнєву доброчесність, бо вірили в магічну силу слова, в те, що словом

можна спричинити як добро, так і зло, а тому під час будівництва господарських приміщень дуже пильно стежили, аби хто з майстрів не сказав брудного слова. Після закінчення будівництва хату освячували, щоб і тіні поганих слів не залишилося.

Додаток У

Зразки ситуаційних завдань

(тема “Духовно-моральні якості сучасного студента-інженера”)

I. Оцініть основні духовно-моральні якості сучасних студентів-інженерів:

1. Розважально-крекративна спрямованість поведінки студентів.
2. Духовні та культурні потреби сучасних студентів у стилі «американського способу життя».
3. Перевага споживацьких орієнтацій над творчими, духовними.
4. Недостатня можливість індивідуального вибору вивчення дисциплін, що пропагують духовно-моральний спосіб життя, та їх стереотипізація.
5. Позавузівський характер духовної самореалізації сучасних студентів.
6. Низький рівень етнокультурної самоідентифікації.

II. Вам потрібно прийняти на роботу фахівця-інженера.

Вибрати можна лише з шести представників сучасної молоді, які мають майже однаковий фаховий рівень, але кожен із них представляє відповідно одну з шести вказаних вище рис сучасного студента. Ви мали можливість

провести кастинг із кожним претендентом; ознайомитися з його резюме. На основі спостережень і аналізу, які мовні засоби й елементи народознавства претендент використовує, обґрунтуйте свій вибір фахівця, якого Ви приймете на роботу.